

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
KOOPERATİFÇİLİK BİLİMDALI

**TÜRKİYE’DE KOOPERATİFÇİLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ VE
CUMHURİYET DÖNEMİ KOOPERATİFÇİLİĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

ORHAN ÖZCAN

İstanbul, 2007

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
KOOPERATİFÇİLİK BİLİMDALI

**TÜRKİYE’DE KOOPERATİFÇİLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ VE
CUMHURİYET DÖNEMİ KOOPERATİFÇİLİĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

ORHAN ÖZCAN

Danışman: PROF.DR. MEHMET EMİN ARAT

İstanbul, 2007

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İŞLETME Anabilim Dalı KOOPERATİFÇİLİK Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi ORHAN ÖZCAN'ın TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ VE CUMHURİYET DÖNEMİ KOOPERATİFÇİLİĞİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 24.05.2007 tarih ve 2007-6/31 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi

: 19.06.2007

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. MEHMET EMİN ARAT
2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. FATMA PAMUKÇU
3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. SUAT YAVUZ

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Orhan Özcan
Anabilim Dalı	: İşletme
Programı	: Kooperatifçilik
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Mehmet Emin Arat
Tez Türü ve Tarihi	:Yüksek Lisans – Haziran 2007
Anahtar Kelimeler	: Kooperatif Tarihi, Cumhuriyet Dönemi

ÖZET

TÜRKİYE’DE KOOPERATİFÇİLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ VE CUMHURİYET DÖNEMİ KOOPERATİFÇİLİĞİ

Son yıllarda Türkiye’de ki ve diğer ülkelerde ki kooperatif şirketler faaliyet gösterdikleri ülkelerin ekonomilerini yönlendiren önemli aktörlerden birisini haline gelmeye başlamışlardır. Ülkemizde ki kooperatifçilik faaliyetleri önemli gelişmeler göstermiş olmasına rağmen, günümüzde istenilen seviyede değildir. Bu çalışma ile Türkiye’de Kooperatifçiliğin Cumhuriyet Dönemi tarihsel gelişimi anlatılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet Döneminde kooperatifçilik, Atatürk zamanında önemli atılımlar yapmıştır. Ayrıca, 1961 Anayasasıyla, kooperatiflerin geliştirilmesinin devletin sorumluluğuna girmesinden sonra kooperatifçilikle ilgili maddeler, Hükümet Programlarında ve Beş Yıllık Kalkınma Planlarında yer almaya başlamıştır. Günümüzde 26 farklı alanda 89.964 kooperatif faaliyet göstermektedir. Bu kooperatiflerin üye sayısı ise 8.709.756 dır. Cumhuriyet Dönemi boyunca kooperatiflerin temel sorunları arasında kooperatif eğitiminin çok yetersiz oluşu ve maddi kaynak yetersizlikleri göze çarpmaktadır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname	: Orhan Ozcan
Principal Branch	: Administrating
Program	: The Cooperative System
Thesis Consultant	: Prof. Dr. Mehmet Emin Arat
Type and Date of the Thesis	: Undergraduate Program -June 2007
Key Words	: History of Cooperative System, Period of Republic

SUMMARY

THE DEVELOPMENT OF THE COOPERATIVE SYSTEM IN TURKEY AND COOPERATIVES DURING PERIOD OF REPUBLIC

During last few years, the cooperative companies both in Turkey and abroad have became one of the leading economic factors in their countries. Although the cooperative activities had a great succes, they are not at the estimated level. With the ease of this work it has been tried to be explained that the historical improvements of the cooperative system during Period of Republic. During Period of Republic, cooperative activities had a considerable progress. Besides, with the Law Constitution of 1961, after improving the cooperatives have become the state's responsibility, the sections which are related to cooperatives have began taking part in Government Programs and Five Years' Development Plan. In our time, in 26 different field, 89.964 cooperatives are active. The number of the membership of these cooperatives are 8.709.756. During the Period of Republic, among the basic problems of cooperatives the inadequacy of cooperative education and lack of economical sources can be observed.

ÖNSÖZ

Son yıllarda kooperatiflerin ülkemiz ekonomisinde daha fazla etkin rol oynadıkları görülmektedir. Buna rağmen bu etkinlik istenildiği seviyede değildir. Karşılıklı yardım ve dayanışma esasına dayanan kooperatifçilik faaliyetlerinin izlerine yüzyıllar önce kurulmuş olan Türk devletlerinde karşılaşmak mümkündür. Bu kadar eski bir geçmişe sahip olduğumuz bu faaliyetlerden modern anlamda kooperatifçiliğe geçişimiz ise ancak Osmanlı Devletinin son dönemlerine rastlamaktadır. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte kooperatifçiliğimiz ülke ekonomisinde daha fazla yer almaya başlamıştır. Kooperatifçiliğimizin istenilen seviyede olmamasının temel sebeplerinden birisi de halkın bu konuda yeterli seviye de bilgilendirilememesidir. Bu çalışma ile Türkiye’de kooperatifçiliğin tarihsel gelişimi ve Cumhuriyet Dönemindeki kooperatifçiliğin gelişimi anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmayı sonuçlandırmamda görüşleri ile katkıda bulunan değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Emin ARATı’a ve çalışmam sırasında görüşlerine başvurduğum sevgili Yücel ÖZCAN’a desteğini esirgemeyen aileme çok teşekkür eder, çalışmanın tüm ilgililere yararlı olmasını dilerim.

İstanbul, 2007

Orhan ÖZCAN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TABLO LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
1.KOOPERATİFÇİLİK	
1.1.Kooperatif Kavramı	4
1.2.Kooperatifçilikle İlgili Tanımlar	6
1.3.Kooperatifçilik İlkeleri	8
1.4.Kooperatifçiliğin Diğer Bilim Dallarıyla İlişkisi	10
1.5.Kooperatif Türleri	12
1.6.Kooperatif Nedir? Ne Değildir?	13
2.DÜNYADA KOOPERATİFÇİLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ	
2.1.Kooperatifçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	16
2.1.1.Eski Çağlarda Ortaklaşa Davranışlar	17
2.1.2.Tüccar Birlikleri (Gildler) ve Hansalar	21
2.1.3.Korporasyonlar	22
2.1.4.Sanayi Dönemi	23
2.1.5.Modern Kooperatifçilik Düşünce Ekolleri	25
2.1.6.Modern Kooperatifçiliğe Doğru	26
2.2.Modern Kooperatifçiliğin Ortaya Çıkışı	27
2.2.1.İngiltere’de Kooperatifçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı	27
2.2.1.1.Robert Owen	28
2.2.1.2.Dr. William King	32
2.2.1.3.Rochdale Öncüleri	33
2.2.2.Fransa’da Kooperatifçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı	35
2.2.2.1.Fraçois Maria Charles Fourier	35
2.2.2.2.Philippe Joseph Benjamin Buchez	36
2.2.2.3.Jean Joseph Louis Blanc	37
2.2.2.4.Charles Gide	37
2.2.3.Almanya’da Kooperatifçilik Hareketlerinin Ortaya Çıkışı	38
2.2.3.1.Herman Schultze-Delitzsch	39
2.2.3.2.Frederich Wilhelm Raiffeisen	39
2.2.4.İsrail’de Kooperatifçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı	40
2.2.4.1.Kibbutzlar.....	41
2.2.4.2.Moşav Ovdım	43
2.2.4.3.Moşav Şitufi.....	44
2.2.5.Rusya’da Kooperatifçilik Hareketleri	45

2.2.5.1.Sovkhozlar	45
2.2.5.2.Kolkhozlar	46
2.2.6.Diğer Ülkelerde Kooperatifçilik Hareketleri	48

3.TÜRKİYE’DE KOOPERATİFÇİLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ VE CUMHURİYET DÖNEMİ KOOPERATİFÇİLİĞİ

3.1.CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMİ KOOPERATİFÇİLİĞİ.....	50
3.1.1.Mithat Paşa’ya Kadar Olan Dönem.....	50
3.1.1.1.İmece	51
3.1.1.2.Ahi Birlikleri	52
3.1.1.3.Loncalar	54
3.1.1.4.Gedikler	55
3.1.2.Mithat Paşa Dönemi	57
3.1.2.1.Memleket Sandıkları Dönemi	57
3.1.2.1.1.Raiffeisen-Mithat Paşa Kıyaslaması	61
3.1.2.2.Menafi Sandıkları	64
3.1.2.3.Ziraat Sandıkları.....	65
3.1.3.Mithat Paşa Sonrasında Cumhuriyetin Kuruluşuna Kadar ki Dönem.	66
3.2.CUMHURİYET DÖNEMİ KOOPERATİFÇİLİĞİ.....	68
3.2.1. Planlı Dönem Öncesi Kooperatifçilik(1923-1960).....	69
3.2.1.1. Atatürk Dönemi (1923-1938)	69
3.2.1.1.1.Atatürk’ün Kooperatifçilikle ilgili görüşleri ve Kooperatifçiliğe Hizmetleri.....	70
3.2.1.1.2.En Verimli Yıl.....	74
3.2.1.1.3.Atatürk Dönemi Değerlendirmesi.....	77
3.2.1.2. Atatürk Sonrasında Planlı Döneme Kadar Olan Kooperatifçilik (1938-1960).....	78
3.2.2. Planlı Dönemde Kooperatifçilik (1962 ve sonrası)	79
3.2.2.1.Türkiye’de Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Kooperatifçilik.	79
3.2.2.1.1.Birinci Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik (1962-1967).....	80
3.2.2.1.2.İkinci Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik (1968-1972).....	81
3.2.2.1.3.Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Döneminde.. Kooperatifçilik (1973-1977).....	83
3.2.2.1.4.Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik (1979-1983).....	84
3.2.2.1.5.Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik (1985-1989).....	84
3.2.2.1.6.Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik (1990-1994).....	85
3.2.2.1.7.Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik (1996-2000).....	85
3.2.2.1.8.Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik (2001-2005).....	86
3.2.3.Cumhuriyet Döneminde Faaliyette Bulunan Kooperatif Türleri.....	86
3.2.3.1.Tarımsal Amaçlı Kooperatifler.....	89
3.2.3.1.1.Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri.....	89
3.2.3.1.2.Su Ürünleri Kooperatifleri.....	90

3.2.3.1.3.Sulama Kooperatifleri.....	90
3.2.3.1.4.Pancar Ekiciler Kooperatifleri.....	91
3.2.3.1.5.Tarım Kredi Kooperatifleri.....	92
3.2.3.1.6.Tarım Satış Kooperatifleri.....	93
3.2.3.1.7.Tütün Tarım Satış Kooperatifleri.....	94
3.2.3.2.Tarım Dışı Kooperatifler.....	95
3.2.3.2.1.Konut Yapı Kooperatifleri.....	95
3.2.3.2.2.Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri	97
3.2.3.2.3.Hamallar Taşıma Kooperatifleri.....	98
3.2.3.2.4.İşletme Kooperatifleri.....	99
3.2.3.2.5.Eğitim Kooperatifleri.....	99
3.2.3.2.6.Küçük Sanat Kooperatifleri.....	99
3.2.3.2.7.Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifleri.....	100
3.2.3.2.8.Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri.....	100
3.2.3.2.9.Sigorta Kooperatifleri.....	101
3.2.3.2.10.Tedarik ve Kefalet Kooperatifleri.....	102
3.2.3.2.11.Temin ve Tevzi Kooperatifleri.....	102
3.2.3.2.12.Toplu İşyeri Yapı Kooperatifleri.....	103
3.2.3.2.13.Turizm Geliştirme Kooperatifler.....	103
3.2.3.2.14.Tüketim Kooperatifleri.....	104
3.2.3.2.15.Üretim ve Pazarlama Kooperatifleri.....	105
3.2.3.2.16.Yardımlaşma Kooperatifleri.....	106
3.2.3.2.17.Yayıncılık Kooperatifleri.....	106
3.2.3.2.18.Eğitim, Üretim ve İşletme Kooperatifleri.....	106
 4. SONUÇ.....	 107
 KAYNAKÇA.....	 110

TABLÖLAR

Tablo 1 : Türkiye’de İlgili Bakanlıkların Görev Alanına Giren Birim Kooperatifler ve Üst Kuruluşlarının 09.08.2006 Tarihli Sayısal Dağılımı

GİRİŞ

Kooperatifler, devletin sosyal ve ekonomik bakımdan yetersiz kaldığı için ortaya çıktığı söylenebilir.

1163 sayılı Kooperatifler Kanuna göre kooperatif; Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortakların belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlamak korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklara kooperatif denir.

Tanımda da çıkarılacağı gibi bireylerin tek başına gerçekleştiremeyecekleri işleri söz konusu olduğunda ve bu konuda devlet gerekli desteği vermediği-veremediği için kooperatife ihtiyaç duyulmuştur.

Karşılıklı yardım-dayanışma, birlikte hareket etme binlerce yıllık Türk tarihinde imece, keşik, Lonca, Ahilik vb. isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Tabi bu kavramlarda kar unsuru yoktur.

Eski Yunan, Roma ve Ortaçağda görülen ortak süthaneler, çamaşırhaneler, fırınlar, ortak çoban tutma gibi faaliyet bu günkü kooperatife benzer faaliyetlerdir. Ancak bunların sürekliliği yoktur.

Modern anlamda ilk kooperatifçilik Batı’da (İngiltere) ortaya çıkmış, sanayileşme hareketiyle hızlanmış, zaman zaman devlet desteği görmüş ve buradan da Doğu ülkelerine yayılmıştır.

Ülkemizde ise Cumhuriyetten önce Mithat Paşa tarafından ilk kooperatifçilik faaliyeti gerçekleştirilmişse de, asıl gelişimini Cumhuriyet Döneminde göstermiştir. Cumhuriyet döneminde ise Atatürk Döneminin ayrı bir yeri vardır. Atatürk, kooperatifçiliğin destekçisi, hamisi, uygulayıcısı ve bizzat üyesi olarak bu alana verdiği önemi göstermiştir. Atatürk Dönemi kooperatifçiliğimizin atılım dönemi olmuştur.

“Türkiye’de Kooperatifçiliğin Tarihi Gelişimi ve Cumhuriyet Dönemi Kooperatifçiliği” isimli bu tez çalışması 3 ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, kuramsal olarak kooperatifçilik çalışmalarına yer verilmiştir. Bu bölümde Kooperatifin tanımı, ilkeleri, türleri, diğer bilim dallarıyla ilişkilerine yer verilmiştir. Ayrıca Kooperatifin, Ne olup olmadığının üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, dünyada kooperatifçiliğin ortaya çıkışı ve tarihi gelişimine yer verilmiştir. Bu bölümde kooperatifçilik hareketinin ortaya çıkışından bahsedilmiştir. Ayrıca modern kooperatifçiliğin ortaya çıkışı ve yayılmasında ki önemli ülkelerden İngiltere, Fransa, Almanya ile diğer ülkelerdeki kooperatifçilik faaliyetlerine kısaca değinilmiştir.

Üçüncü bölümde, Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Kooperatifçiliği incelenmiştir. Türkler'in kooperatifçilikle benzer özellikler taşıyan faaliyetleri ve kooperatifçiliğimiz de çok önemli bir yeri olan Mithat Paşa'nın kooperatifçilik faaliyetleri Cumhuriyet Öncesi Döneminde incelenmiştir.

Üçüncü bölümün Cumhuriyet Dönemi Kooperatifçiliğinde ise, Planlı Dönem Öncesi ve Planlı Dönem incelenmiştir. Planlı Dönem Öncesinde ise Atatürk Dönemi kooperatifçiliği üzerinde durulmuştur. Planlı Dönemde, beş yıllık kalkınma planlarındaki kooperatifçiliğin yeri üzerinde durulmuştur. Ayrıca, bu dönemde, Cumhuriyet Döneminde faaliyet gösteren kooperatif türleri üzerinde durulmuştur.

1. KOOPERATİFÇİLİK

Kooperatifçilik hareketi Batı Avrupa'dan başlayarak Doğu Avrupa'ya doğru yayılmıştır. Kooperatif hareketinin yayılma çizgisi sanayileşme ve hızlı kentleşme hareketlerinin yayılma çizgilerine paralel bir gelişme göstermiştir. Sanayileşme ile üretim hızla artarken Pazar alanlarını genişletmek gereksinimi ile de ekonomik ve özellikle de sosyal sorunlar, kooperatif hareketinin yayılmasını hızlandırmıştır. Kapitalist ekonomik düzenin ortaya çıkardığı bu kurum yayıldığı ülkelerin sosyal ve ekonomik yapısına göre farklı bir kimlikle ortaya çıkmıştır.¹

Kooperatifler, kar gayesi ile değil, ortaklarına hizmet etmek amacı ile çalışan ekonomik, kuruluşlardır.² Kooperatifler, demokratik işletme nitelikleri taşıyan kuruluşlardır. Birbirlerine iş, sanat, toplumsal çıkar gibi çeşitli bağlarla bağlı olan grupların kendi aralarında kurdukları kuruluşlardır. Amaç, verimli çalışmak, ortak ihtiyaçlarını karşılamak, emek ve ürünleri değerlendirmektir.

Kooperatifler öyle denilebilir ki birlik ruhunun kalesidir. “Birlikten kuvvet doğar” sözü bunu en iyi şekilde açıklamaktadır. İnsanlar bireysel olarak yapamadıkları şeyleri, kooperatifler kurarak ortaklaşa başarabilirler. Bu güç; tek insanın yapamadığı ya da iyi yapamadığı çoğu işin üstesinden gelebilir.³

Üreticiler, mal ve hizmet üretirler. Mamullerini değerinde satabilmek, çabalarının karşılığını alabilmek isterler. Bunu tek başlarına başaramazlar. Tüketiciler, hem ucuz hemde kaliteli ürün almak isterler. Tek başlarına hareket ederlerse kalitesiz ürünleri daha fazla fiyattan almak zorunda kalabilirler.

¹ Özgür Bal, **Perakendeci Bir İşletme Olan Tüketim Kooperatiflerinde Veri Tabanına Dayalı Pazarlama Sistemi Ve Orko Üzerinde Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2002. s.4.

² Köy İşleri Kooperatifler Bakanlığı Kooperatifler Destekleme Genel Müdürlüğü, **Kooperatifçilik Çalışmaları**, Şevil Matbaası, Ankara, 1981, s.1

³ Halil İbrahim Alpaslan, **Tüketim Kooperatiflerinde Kart Sistemi ve Muhasebeleştirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2004, s.3.

Arsa, ev almak isteyen dar gelirli bireyler de kooperatifler kurarak küçük tasarrufları ile mal sahibi olabilirler. Aynı amaç etrafında toplanan kişilerden oluşan kooperatif, kar amacı gütmaz. Üyelerine ya da yararlanana ekonomik katkı sağlar.⁴

Kooperatifçilik, yoksulun acıklı durumu için uyuşturuu bir ilaç olmadığı gibi sermaye ile emek arasındaki anlaşmazlığı yumuşatıcı bir plan da değildir. Kooperatifçiliğin toplumda bir ekonomik yöntem olarak işleyebilirliği, kuşkusuz istenebilirliğine bağlıdır.⁵

Kooperatifçilik hareketi, başlangıcından bu yana, önce dağıtımı başarıarak,üretime doğru sağlam adımlarla yürüyerek başarılı olmuştur. Kooperatifçilik, öteki sosyal görüşlerden ayrılır. Onun felsefesi başarılar ile birlikte gelişir. Bir kooperatif ortaklığı, gönüllü bir topluluktur, ortak ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla, ortaklar arasında karşılıklı yardım-dayanışma ve eşitlik ilkelerine göre kurulur ve işler. Kooperatifçilikte üretim ve dağıtımın itici gücü kazanç değil hizmettir.Kooperatif hareketinin en anlamlı sonucu halka kendi işlerini kendisinin görmesini öğretmesidir.⁶

Kooperatifler sosyal ve ekonomik alanda yetersiz kalan devletin ortaya çıkardığı toplumsal kurumlardır. Devletin genellikle ekonomik nedenlerden dolayı görevini yerine getiremediği ya da yetersiz kaldığı durumlarda, ihtiyaçları karşılamak için, toplumun bir araya gelmesi diğer bir deyişle örgütlenmesi ihtiyaç olmuştur. Karşılıklı güç birliği esasına dayanan bu kurumlar devletin hizmetlerini tamamlayıcı olmuştur.⁷

1.1.KOOPERATİF KAVRAMI

Kavram olarak kooperatifçilik, elbirliği, ortaklaşa, karşılıklı yardım ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda insanların sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kurulan bir ortaklık olmasına rağmen kalıp olarak kabul edilen tek bir tanımı yoktur. Kooperatif kelimesinin değişik dillerde karşılıkları aşağıda ele alınarak incelenmiştir.

⁴Alpaslan, s.3

⁵ Osman Altuğ, “Kooperatifçilik Üzerine”, **Kooperatif Dünyası Dergisi**, Ankara, Sayı.282 (Eylül 1994), s.3.

⁶ Altuğ, s.6

⁷ Mehmet Gülpak, “**Türkiye’de Kooperatifçilik Hareketinin Gelişimi ve Bu Gelişimde Ahmet Hamdi Başar’ın Yeri ve Önemi**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997, s.4.

“Latin ve Anglasakson Dil Guruplarında

Kooperatif sözcüğü Latince bir kelimedenden çıkarılmıştır. Anlamı “Birlikte Çalışma” veya “İşbirliği” demektir. İlk defa Latin ve Anglasakson ülkeleri dillerinde kullanılmıştır. Latince “co” ve “operative” kelimelerinin birleşmesiyle türetilmiştir. Co birlikte, ile anlamına gelmektedir. Operative ise iş, çalışmak veya bir eylemi gerçekleştirmek anlamına gelmektedir. İngilizce Co-operation birlikte hareket etme, bir işi birlikte yapma veya işbirliği anlamına gelmektedir.

Latin ve Anglasakson dil gruplarında “Cooperation” isim olarak, “Cooperative” sıfat olarak kullanılmaktadır. Co-operative kelimesini ilk kullananlar Robert Owen ve Doktor (Dr.) William King olmuştur.

Rusça’da

Kooperatif kelimesi Slav dillerine Latince’den geçmiştir. Rusça’da aynı anlama gelen “Kooperativnız” kelimesi kullanılmaktadır. Kooperatifçilik kelimesinin karşılığı ise “Kooperatsiya”dır.

Almanca’da

Latince’den gelen kooperatif kelimesinin yerine Almanca’da arkadaş, yoldaş, meslekdaş anlamına gelen “Genossenschaft” kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime, arkadaşlık, yoldaşlık, işbirliği, ortak iş yapma ve amaç birliği veya eylem birliği anlamına da gelmektedir.

Türkçe’de

Türkiye’de kooperatifçilik ve benzer faaliyetlerin geçmişi çok eskilere dayandığından, kooperatifçilik anlamına gelen değişik kelimeler veya kavramlar kullanılmıştır. İlk zamanlarda, “Yardımlaşma” anlamına gelen “Teavün”, “Dayanışma” anlamına gelen “Tesanüt” kelimeleri kullanılmıştır. Her ikisi de Arapça olan bu kelimelerin yerini daha sonraki yıllarda ortaklık, birlik, dayanışma, dernek ve imece

gibi kelimeler almıştır. Cumhuriyetle birlikte Kooperatif kelimeside bizim dilimize yerleşmiştir.”⁸

1.2.KOOPERATİFÇİLİKLE İLGİLİ TANIMLAR

Bilimsel alanda kooperatifin tanımı konusunda ortak bir görüş yoktur. Kooperatiflerle ilgilenen hemen hemen her bilim adamı bir tanım yapmıştır. Ancak bu tanımların hareket noktaları farklı olduğu için yapılan tanımlar da farklı olmuştur. Yapılan bu tanımları belli bir sınıflamaya tabi tutmak zordur.

“Ekonomik Tanımlar

Kooperatif terimini ilk defa Robert Owen kullanmasına rağmen kooperatifin bir tanımını yapmamıştır. Alman ekonomist Profosör (Prof.) Dr. Gerhard Kessler şu tanımı yapmıştır: Kooperatifler; ortakların serbestçe bir araya gelerek, istihsal, istihlak ve kredi hususlarında yardımlaşmak ve kendilerine ait işletmelerde çalışmak üzere fertlerin kurdukları iktisadi teşekküllerdir. William Pascoe Watkins kooperatifi ekonomik hareketten faydalanan eğitim ve öğretim cihazı olarak görmektedir. Maurice Colombian’a göre ise kooperatif; aynı iktisadi güçlüklerle mücadele eden, hak ve görevlerde eşitlik esasına göre bir araya gelen kimselerin bir veya birkaç iktisadi görevlerini, ortaklaşa bir işbirliği halinde maddi ve manevi yararlar için, devrettikleri teşebbüsü yönetim kullanarak , belli başlı güçlükleri gidermek maksadıyla, değişir sayıda kişilerin bir araya gelmesinden meydana gelen bir kurumdur. Fransız ekonomist Charles Gide ise kooperatifleri karı ortadan kaldırma amacı güden bir birleşme olarak görmektedir.

Ülkemizde de bir çok kooperatif tanımı yapılmıştır. Kooperatif konusunda otorite kabul edilen Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, kooperatifi şöyle tarif etmektedir: İstihsal, kredi, istihlak ve mesken temini gibi başlıca ekonomik ihtiyaçların tatmini maksadıyla kendi arzu ve iradeleri ile bir işyeri ve işletme vücuda getiren insanların birleşme teşebbüsüne kooperatif denir. Muhittin Birgen ise 1931 yılında şu tanımı yapmıştır: Herhangi bir iktisadi faaliyette sermayeye irat veya kazanç verme prensibini ortadan kaldırıp, o faaliyette ilgili olanların ilgilerini birleştirip, birliğin

⁸ Mustafa Kara, **Kooperatifçilik**, Poyraz Ofset, Bolu, 2003, s.12-13

sağladığı iktisadi çıkarları sözü edilen ilgililerin nispetine göre paylaşmak gayesi ile kurulan, değişir sermayeli ve değişir ortaklı şirkete kooperatif denir. Prof. Dr. Cahit Talas ise kısa bir tanım vermiştir. Kooperatif: Ekonomik çıkarlarını savunmak için insanların, ihtiyari olarak, eşit şartlar altında birleşerek meydana getirdikleri bir teşkilatlanma şeklidir.

Hukuki Tanımlar

Kooperatifin hukuk normunun içine alındığı ilk ülkelerden biri olan Fransa'daki Kooperatifler Kanunu Kooperatifleri şu şekilde tanımlamaktadır: Konuları belirli bazı malların ve bazı hizmetlerin maliyet fiyatını ve gereğinde satış fiyatını; karları maliyete eklenen müteşebbis veya aracılardan gördükleri işleri yapmak suretiyle kendi ortakları lehine ve bu ortakları ortak çabalarıyla düşürmek; ortaklarına sağladıkları veya ortakların üretilip tüketiciye sattıkları mal ve eşyanın kalitesini düzeltmek olan şirketlerdir.

1942 tarihli İtalyan Medeni Kanununda göre kooperatif: Karşılıklı yardım amacı güden, değişir sermayeli, sınırsız ortaklı, ortakların azami payı tespit edilmiş olan ekonomik teşekküllerdir.”⁹

Türkiye’de 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu’nun birinci maddesine göre ise kooperatif: Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortakların belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkısıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklara kooperatif denir.¹⁰

Sosyaekonomik Yönden Tanım

İtalyan iktisatçı Prof. Valenti, kooperatifi şöyle tarif etmiştir: “Kooperatif, dağılımından zarar görenlerin, bu zararı ortadan kaldırmak ve dağılımında bir denge yaratmak amacıyla, kendi istekleri üzerinde birleşip meydana getirdikleri kollektif bir

⁹ Gülpak, s.4-7.

¹⁰ Kooperatifler Kanunu ve İlgili Mevzuat, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005, s.5.

işletmedir. Bu tarif kooperatifin bütün amaçlarını belirtmemekle beraber, asıl amacını göstermesi yönünden oldukça önemlidir. Bu tarife göre, bir kooperatifin varlığı için, o günkü gelir dağılımından zarar gören bir kitlenin varlığı ve bu zararın o kitle tarafından kendi istekleri ile biraraya gelip bir işletme kurmak suretiyle ortadan kaldırılması amacının bulunması gerekmektedir.¹¹

1.3.KOOPERATİFÇİLİK İLKELERİ

Kooperatiflerde uygulanan ilkeler, 1844’de İngiltere’nin Rochdale kasabasında kurulan ilk kooperatifle ortaya konan ilkeler paralelindedir. İlk kez 1937’de “Uluslar arası Kooperatif Alyans”ı tarafından saptanan, sonraları çeşitli yıllarda yapılan bazı değişikliklerle ortaya konan ilkeler aşağıdaki gibidir.¹² Kooperatiflerde uygulanmak üzere Uluslar arası Kooperatifler Birliği’nin 1961 yılında kabul ettiği 6 ilke bulunmaktadır.¹³ Kooperatifçilik ilkelerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.

“Serbest Giriş İlkesi: Kooperatif ilkelerinden belki de en önemlisi serbest giriş ilkesidir. Kooperatife giriş gönüllüdür. Kooperatif, verilen hizmetlerden yararlanabilecek ve kooperatif sorumluluğunu taşıyabilecek herkese açıktır. Girişte din, dil, ırk, cins, renk, ideolojik ve siyasi düşünce gibi engeller konamaz. Sınırlama ancak kooperatifin ana sözleşmesi ile konabilir. Bu sınırlamalar bile insanlar arasındaki doğal eşitliği zedelemeyen sınırlamalar getirmek mümkündür.

Serbest giriş ilkesi beraberinde serbest çıkış ilkesini de getirir. Kooperatif ana sözleşmesinde belirtilen şartlar altında herkes çıkma hakkına da sahiptir. Yalnız, kooperatiften ayrılan ortağın sorumluluğu belli bir süre daha devam eder.

Demokratik Yönetim İlkesi: Demokratik yönetim ilkesi, her ortağın koyduğu sermayeye bakılmaksızın herkesin bir oy hakkı olmasını ifade eder. Bu ilke mevzuatta ve uygulamada her ortağa bir oy hakkı ile ifade edilir. Demokratik yönetim ilkesi, insan unsurunun kooperatifte ki yerini göstermektedir.

¹¹ Enver Bekar, **Özel Öğretim Kurumları ve Kooperatifleşme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997, s.6-7.

¹² Kubilay Baysal, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları No:502, İstanbul, 1984, s.397.

¹³ Esen Figen, Kooperatifler ve Ülkemizdeki Durumu, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.798 (Haziran 2003), s.12.

Eğitim İlkesi: Bu ilke, öncelikle kooperatif ortakları olmak üzere, kooperatif yöneticilerinin, memurlarının ve halkın kooperatif ilke ve metotları hakkında bilgilendirilmesini ifade eder. Kooperatif ilkeleri arasında eğitim önemli bir yere sahiptir. Eğitime dayanmayan bir kooperatif hareketi ülke kalkınmasında müspet bir etki sağlayamaz. Eğitim halkın kooperatifçilik görüşüne öncülük eder. Bu sebeple bütün kooperatifler eğitim fonları tahsis etmeli ve bu yolla eğitim geliştirilmeye çalışılmalıdır.

Diğer Kooperatiflerle İşbirliği İlkesi: Bu ilke, kooperatiflerin daha iyi hizmet sunabilmeleri için diğer kooperatiflerle işbirliği içinde olmasını belirtir. Kooperatifler, ancak işbirliği sayesinde rekabet edebilirler. Ekonomik, teknik ve eğitim gibi amaçlar ancak bu ilkenin varlığı halinde gerçekleştirilebilir.

Risturn Verilmesi İlkesi: Bu ilke, kooperatifin elde ettiği işletme fazlalıklarının ortakların sermayesine bakılmasızın herkese eşit bir şekilde dağıtılmasını ifade eder. Kooperatiflerin kar amacı olmamasına bu ilkeyi beraberinde getirmektedir. Dağıtılan fazlalıklar kooperatifin alış fiyatı ile satış fiyatı arasındaki farktan ileri gelmektedir. Bu da gösteriyor ki fazlalık yine ortaklardan elde edilmektedir. Bu nedenden dolayı her ortak sermayeye orantılı olarak değil kooperatife yapmış olduğu katkı yada alış-veriş oranına göre pay almaktadır. Açıklanan nedenler dolayısıyla bu ilke eşitlik ilkesine ters düşmemekte, aksine eşitlik ilkesinin tamamlayıcısı olmaktadır.

Sermayeye Sınırlı Oranda Faiz Verilmesi İlkesi: Sermayeye sınırlı oranda faiz verilmesi ilkesi kooperatifleri ticaret şirketlerinden ayıran belki de en önemli ilkedir. Sermayeye faiz verilmesi mutlak anlamda anlaşılmamalıdır. Eğer faiz verilecek ise bunun mutlak surette sınırlı olması gerekir. Verilecek faiz oranı daha önceden tespit edilmelidir. Bu durumda kooperatifin piyasada spekülasyona girmesi önlenir.”¹⁴

¹⁴ Gülpak, s.11-12

1.4.KOOPERATİFÇİLİĞİN DİĞER BİLİM DALLARI İLE İLİŞKİSİ

Bugün, artık ayrı bir bilim dalı haline gelen kooperatifçiliğin diğer bilim dallarıyla yakından ilişkisi vardır.

“Sosyoloji İle İlişkisi

Herşeyden önce Kooperatifçiliğin Sosyoloji ile ilişkisi vardır. Esasen bir bakıma, Kooperatifçilik sosyolojisinin içinden çıkmıştır.Kooperatifçilik Sosyolojisinin bir bölümü iken giderek bağımsız bir dal haline gelmiştir. Kooperatifçiliğin ve onun meselelerinin çok genişlemiş olması ve onun tamamen ihtisaslaşmış bulunması bunu gerektirmiştir. Kooperatifçilik; toplumun bir çok sorunlarını zararsız ve sarsıntısız çözümlmeye yarayan bir yoldur. Kooperatifler; emek ve ürünü değerlendirmek ve aynı zamanda yaşayış seviyesi bakımından geri kalmadan bir hayat düzeni kurmak ve böylece çeşitli zümreler arasında muhtemel çekişmeleri önlemek, sivri uçları törpüleyip, sınıf farklarını azaltmak ve dolayısıyla toplumun sosyal dert ve sorunlarını farklarını azaltmak ve dolayısıyla toplumun sosyal dert ve sorunlarını o nisbette eksiltmek ve çözümlemek suretiyle birer denge unsuru hizmeti görmektedir. Toplumsal yanı bu kadar ağır basan ve sosyal adaletin gerçekleşmesinde önemli rolü olan Kooperatifçiliğin Sosyolojiyle derin bir ilişkisi olması tabiidir.

Ekonomi İle İlişkisi

Toplumsal yanı olması bakımından Kooperatifçilik nasıl Sosyolojiyi ilgilendirmekte ise, kuvvetli ekonomik yanı bakımından da Ekonomiyle ilişkili bulunmaktadır. Gerçekten Kooperatifler, tam anlamı ile birer ekonomik kuruluşlardır. O kadar ki, bugünkü öğretim sistemi içinde kooperatifçilik çok defa Ekonomi derslerinin içinde ayrı bölümler halinde okutulmaktadır. Çağımızda özel ve resmi iktisat kesiminin yanında, bir de kooperatifler kesimi belirmiş bulunmaktadır. Bilindiği üzere, iktisadi hayatta bugün bazı üretim kollarında istenilen başarıya erişmek için Kooperatifler kurulması ısrarla tavsiye edilmektedir.. Bugün Türkiye’de Tarım sektöründe rantabilite ve prodüktiviteyi sağlamak için ileri sürüldüğü gibi. Bu arada, iktisadi adaleti sağlamak bakımındana kooperatiflerin hizmetini kaydetmeden geçmeyelim.

Hukuk İle İlişkisi

Kooperatifçilikle Hukukun ilgisi Sosyoloji ve Ekonomi ile olan ilişkiden daha aşağı değildir. Herşeyden önce kooperatifler hukuki (tüzel) kişilerdir. Kooperatifin kuruluşu, kişiliğinin sorumluluğu ile ortaklarının sorumluluğu, ortaklarla kooperatifin ve ortakların birbiri ile ilişkileri, genel kurul toplantıları, kooperatifin dışarıya karşı temsili, kooperatifin organları, karın dağıtımı, kooperatifin denetimi, fesih ve dağılması gibi benzeri meseleleri ki, Kooperatifin statüsünde (tüzüğünde) yer alır, hepsi ayrı ayrı hukuki meselelerdir. Kooperatifler birer ortaklık olduğuna göre, öteki ortaklık çeşitleri gibi, Hukukta (Ticaret Hukukunda) yeri vardır. 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu, kooperatifleri tanımlarken, “şirket” deyimini kullanmamakla ve bunlara “teşekkül” demekle birlikte, bu durum, meselenin mahiyetini değiştirmemektedir.

Tarih İle İlişkisi

Tarih içinde kooperatif ve kooperatiflerin gösterdiği gelişmeler, karşılaşılan güçlükler ve bunların yenilmesi için harcanan çabalar ve yapılan savaşlar, belli başlı Kooperatifçilik olayları, başlıca görüşler ve tartışmalar, bu alanda rol almış şahsiyetler ve çeşitli memleketlerde geçirilen safhalar incelenirken, Kooperatifçilik Tarihle, özellikle Bilim Tarihi ile ilgilenmiş olmaktadır. Bugün artık “Kooperatifçilik Tarihi”nin tarih bilmi içinde ayrı bir dal teşkil ettiğini görüyoruz.

Muhasebe İle İlişkisi

Nihayet bir usul olan Muhasebede de Kooperatifler kendilerine özel bir yer tutarlar. Gerçekten Ortaklıklar (Şirket) Muhasebesi içinde veya ayrı bir Muhasebesi içinde veya ayrı bir Muhasebe bölümünde Kooperatif Ortaklıklarının Muhasebesi de düzenlenmektedir. Günümüzde kooperatiflerin Muhasebesi üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülmekte, yayınlar yapılmakta ve bu Muhasebe bölümü, ayrı bir dal halinde ortaya çıkmaktadır.”¹⁵

¹⁵Nurettin Hazar, **Kooperatifçilik Tarihi**, Tarım Kredi Kooperatifleri Yardımlaşma Birliği Yayınları No.1, Ankara, 1970, s. 27-29

1.5.KOOPERATİF TÜRLERİ

Kooperatifleri çeşitli şekillerde türlere ayırmak mümkündür.

“Kuruluş Amaçlarına ve Büyüklüklerine Göre,

- Tarım Kooperatifleri,
- Tarım dışı kooperatifler”¹⁶

“Faaliyet Gösterdikleri Yerlere Göre,

- Yerel Kooperatifler
- Bölgesel Kooperatifler,
- Ulusal Kooperatifler

Dikey Örgütlenmeye Göre,

- Birim Kooperatifler,
- Bölge Kooperatifleri,
- Üst Örgüt Kooperaifleri

Kuruluş Yasalarına Göre,

- Özel Kooperatifçilik,
- Genel Kooperatifçilik”¹⁷

“Sorumluluklarına Göre

- Sınırlı Sorumlu Kooperatifler
- Sınırsız Sorumlu Kooperatifler”¹⁸

¹⁶ Baysal, s.398

¹⁷ Baysal, s.398

“2834 sayılı yasa Tarım Satış Kooperatiflerini, 1581 sayılı yasa Tarım Kredi Kooperatiflerini ve 1196 sayılı yasa Tütün Satış Kooperatifleri Özel Kooperatifçilik yasalarına göre kurulmuşlardır. Devlet, kredi dağıtımında ve destekleme alımlarında bu kooperatiflere önemli görevler vermektedir. Bu kooperatiflerin önemli özelliği, devletin yönetime müdahalesinin yoğun olmasıdır.

1163 sayılı genel kooperatifçilik yasasına göre kurulan kooperatifler genel kooperatiflerdir. Genel yasaya tabi olan bu kooperatifler, Köy Kalkınma, Pancar Üretim ve Satış, Toprak ve Tarım Reformu, Toprak-Su, Çay Üretim ve Satış, Su Ürünleri, Hayvancılık Üretim ve Pazarlaması vb. gibi kooperatiflerdir. Pancar, Toprak ve Tarım Reformu ve Çay kooperatiflerinin kuruluş ve işleyişinde Şeker Şirketi, Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı ile Çay Kurumu söz sahibidirler.

Genel kooperatifçilik yasasına göre kurulan kooperatiflerin en önemlisi Köy Kalkınma Kooperatifleri’dir. Bu kooperatifler, Uluslararası Kooperatif’in 1966’da kabul ettiği kooperatifçilik ilkelerine en çok uyan kooperatiflerdir.”¹⁹

1.6. KOOPERATİF NEDİR? NE DEĞİLDİR?

Kooperatiflerin bazı kavramlarla ortak yönleri olduğu gibi bu kavramlardan farklı yönleride vardır. Bunlar;

“Kooperatif ve Ticari Ortaklık: Kooperaif bir ticari ortaklıktır ve ticaret kanunlarında adları geçen ortaklıklardan birisidir. Fakat kooperatifin tam (pür) bir ticari kuruluşla (ortaklıkta) benzer yanları olduğu gibi benzemeyen ve hatta aykırı olan yanları da vardır.

a-) Kooperatifin tam bir ticari ortaklıkla benzer yanları şunlardır.

- Gerek kooperatifin ve gerekse tam bir ticari ortaklık iktisadi amaç güden kuruluşlardır.
- Her ikisi de hukuken birer ticari ortaklıktır.

¹⁸ Bal, s.19

¹⁹ Baysal, s.398-399

- İki de iktisadi kurallara göre çalışırlar, rasyonelliğe ve verimliliğe önem verirler.

- Her ikisinde de ortakların koyduğu belirli ortaklık payları vardır.

b-) Kooperatifin tam bir ticari ortaklıkla (sermaye şirketiyle) benzemeyen yanları şunlardır.

- Kooperatifin ortakları aynı meslek, sanat veya ihtiyaç sahipleri olduğu halde, anonim şirketin ortaklarında böyle bir beraberlik yoktur.

- Tam bir ticari ortaklığın, denilebilir ki, en önemli gayesi kar olduğu halde; kooperatif, tek gayesi kar olan bir ortaklık olmayıp, ortaklaşa ihtiyaçların el birliği ve karşılıklı yardımla giderilmesi yoluyla ortaklara hizmeti amaç tutar.

- Sermaye şirketlerinde ortakların şahsi emeklerinin rolü olmayıp, şirketi bunların koydukları sermaye payları meydana getirir. Kooperatiflerde ise hem emek ve hem de sermaye birleştirilmiştir

- Tam bir ticari ortaklığın yıllık karı, ortaklar arasında, koydukları sermaye oranında dağıtılır; Kooperatiflerdeki risturn ise ortakların kooperatiften yaptıkları işlem oranında dağıtılır.

- Anonim Şirket gibi tam bir ticari ortaklıkta sermayeye faiz verilmesi öngörülmüştür. Oysaki kooperatifde sermayeye sınırlı faiz verilmesi öngörülmüştür.

- Sermaye şirketinde ortaklık paylarını temsil eden kağıtlar borsalarda serbestçe alınır, satılır, elden ele geçer ve ortaklığın sahipleri saatten saate değişir. Kooperatiflerde ortaklık paylarının devri bir takım kayıt ve şartlara bağlanmıştır.

- Kooperatiflerde ortağın koyduğu sermaye payı ne olursa olsun, her ortağın tek bir oyu vardır. Sermaye ortaklarında ise, her ortağın oyu koyduğu sermaye payı ile orantılıdır.

- Kooperatifleri sermaye ortaklıklarından ayıran bir nokta da, bunların ortaklara ve topluma daha yararlı olabilmek için mahalli, milli ve milletlerarası seviyede

öteki kooperatiflerle işbirliği kurmak üzere işbirliği ilkesi adı altında ayrı bir ilkeyi kabul etmiştir.

Kooperatif ve Dernek: Kooperatifle dernek şeklinde örgütlenmiş hayır kurumları arasında, kooperatifli ticari ortaklık arasına olan benzerlik kadar bile bir yakınlık yoktur.

a- Kooperatifle dernek arasındaki tek benzerlik, her ikisinin de sosyal amaçlar taşımasıdır. Fakat kooperatiflerin amacı sosyal olduğu kadar, hatta ondan önce iktisadidir.

b- Dernekle kooperatif arasındaki farklara gelince, şunlardır:

-Kooperatifin faaliyetlerini bir sermayeyle gerçekleştirmeye çalışır. Onun için kooperatif bir ortaklık, onu kuranlarla sonradan katılanlar da birer ortaklıktırlar. Derneğin ise, herhangi bir sermayesi yoktur. Onu meydana getirenler ancak birer küçük kesenek verirler. Dernek amacını yardımlarla gerçekleştirirler. Derneğin mensupları da ortak değil üyedir.

- Muhtaç kimselere yardım etmek üzere kurulan derneklerin mensupları, kendilerine değil başkalarına yardımı öngörürler. Oysaki kooperatifler, ortaklaşa ekonomik ve kısmen de sosyal ihtiyaçları gidermek için bizzat aynı ihtiyacı duyanlar tarafından kurulur.

Kooperatif ve Okul: Kooperatifi okul sayan yazarların görüşünü dar anlamı ile almamak lazımdır. Gerçekte kooperatif; öğrencisiyle, sınıfıyla, öğretmeniyile bildiğimiz okullardan değildir. Fakat kooperatif eğitim fonksiyonlarıyla ve insani ve ahlaki davranışıyla toplumda örnek kurumlar halinde belirmekte ve bir okulun ve öğretmenin yapabileceği gibi faydalı dersler vermekte, tutulması gereken yolu göstermektedir. Kooperatiflerin ve bunların birliklerinin düzenledikleri kurslar, konferanslar, seminerler, gösteriler ve kitaplıklar da aynı amacın gerçekleşmesine yardım eder.”²⁰

²⁰ Hazar, s.44-47

2. DÜNYADA KOOPERATİFÇİLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ

2.1.KOOPERATİFÇİLİK HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

İnsanlar, tarihin çeşitli dönemlerinde işbirliği esasına dayalı ekonomik ve toplumsal faaliyetleri sürdürmüşlerdir. Zaman içinde bu faaliyetler toplumsal değişmeye paralel olarak yeni boyutlar kazanmıştır. Bir toplumdaki değişmeler diğer toplumlarında etkileyerek, onların da değişmesine neden olmuştur. Böylece tüm toplumlardaki güç birliği ya da kendi kendine yardım hareketleri uluslararası düzeyde algılanmaya başlanmıştır. Çok yönlü bir işbirliği şeklindeki kooperasyon olayı belirli bir dönemden sonra daha belirgin hale gelerek şekillenmeye başlamıştır. Nasıl bilimler bir gecede ortaya çıkmıyorsa, diğer bir deyişle, belirli bir birikimin sonucu ortaya çıkıyorsa kooperasyon'da bir birikimin sonucu olarak kendini göstermiştir.²¹

İlkel toplumlardan başlayarak günümüze kadar, insanların yaşamlarını sürdürebilmek, temel ve sosyal-psikolojik gereksinimlerini karşılayabilmek için, kendi başlarına çözümleyemeyecekleri sorunlar karşısında işbirliğine gittikleri, bunun sonucu olarak da ekonomik anlamda çözülmez gözüyle yorumlanan bir çok işleri başardıkları görülür. Bir başka anlatım biçimiyle, ilkel dönemlerde önceleri tüm uğraşlarını, yaşamlarını sürdürebilmek için harcayanlar sonraları ortaya çıkan sorunların çözülmesinde aileler, kabileler ve daha büyük gruplar olarak toplum içinde sosyal birimleri oluşturmuşlardır. Böylece insanların gereksinimleri ve gereksinimlerinin karşılanmasını sağlayacak yöntemler değişikliğe uğramış, gün geçtikçe işgücünün önemi ve rolü yavaş yavaş ortaya çıkarak toplumda etkisini göstermeye başlamıştır. Toplum içinde meslek açısından sınıflar belirdikçe buna paralel olarak ekonomik yaşamda da işbölümü ve dolayısıyla uzmanlaşmanın önemi ve değeri anlaşılmış ve genişlemiş, üretim araç ve gereçlerinin gelişmesiyle de üretim yöntemlerinde ilerlemeler görülmüştür. Zamanla insanlar zorunlu olarak ekonomik

²¹ Yılmaz Ürper, **Kooperatif İşletmeciliği**, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmalar Vakfı Yayınları No: 75, Eskişehir, 1989, s.3

gruplara ayrılmışlar ve bunun sonucuna göre de toplum içinde ayrı ayrı meslek kolları ya da dalları ortaya çıkmıştır. Sonunda meslek grupları ve sınıfları belirginleştikçe bunlar, kendi aralarında amaçlarına ulaşabilmek için işbirliği yapmaya ve örgütlenmeye başlamışlardır.

İnsanoğluna ait yukarıda belirtilen içgüdüler ve yine insanoğlunun duyduğu gereksinimler kooperatifçilik hareketinin doğuşuna ivme kazandıran faktörlerdir.²²

2.1.1.Eski Çağlarda Ortaklaşa Davranışlar

İlkel toplumlardan beri insanlar, tek tek yenemeyecekleri güçlükler karşısında işbirliğine gitmişler ve böylece ekonomik mahiyette bir çok işleri başarmışlardır.

Toplumda sınıflar belirdikçe iş bölümü genişlemiş, üretim araçlarının gelişmesiyle bu alanda ilerlemeler kaydedilmiştir. Giderek insanlar iktisadi gruplara ayrılmışlar ve sonunda ayrı ayrı meslekler ortaya çıkmıştır. Sınıf ve meslekler belirdikçe, bunlar, kendi aralarında işbirliği yapmağa başlamışlardır.

“Eski çağlarda su ürünleriyle uğraşanlar ve özellikle açık denizlere çıkan balık avcıları, gerek büyük insan gücü ve sermaye isteyen gemi ve öteki üretim araçlarını meydana getirmek ve gerekse zorluklarla dolu avcılığı başarmak için elbirliği ile çalışmağa koyulmuşlardır. Bu ortaklaşa çalışmalar sonunda elde edilen ürünler de eşit olarak paylaşıyordu. Yalnız işi yöneten kaptanın ötekilerden biraz daha fazla pay aldığı oluyordu.

Gemicilik yani deniz nakliyeciliği de (kürek mahkumlarına ve esirle yaptırılan gemicilik başkadır) İnsanların tek tek altından kalkamayacakları işlerden olduğundan, burada da ortaklaşa çalışmaya gidilmiştir.

Aynı toplumda yaşıyan insanların; ormanlardan tarıma yararlı arazi açmada, köyün kamu hizmetlerine ilişkin (okul, tapınak, yol, çeşme, su kanalı, bent ve benzeri) tesisleri meydana getirme işinde; ağaç ve odun kesme konusunda ve hatta özel konutlar

²² Alpaslan, 5-6,

yapımında, bir araya gelerek birbirine yardım etmelerini ortaklaşa davranışlara misal göstermek mümkündür.

Kadim Mezopotomya ve Ortaçağ Feleminde tarımın sulamaya bağlı olduğu gözönünde tutularak, düzenli bir sulama için gerekli kanalların ve bentlerin yapımında, bunların korunması ve onarılmasında, ortaklaşa çalışmalar olmuştur.”²³

“Dünyanın hemen her yanında köylere sinmiş kooperatif mahiyetinde adetler vardır. Sıra ile yapılan sürü güdümü (çobanlık), harman dövümünde komşuların birbirine yardımı, kuyu ve kanal açma, sarnıç meydana getirme buna örnek gösterilebilir. İmece mahiyetindeki bu yardım ve çalışmalar, gönüllü olmakla birlikte, zamanla zorlayıcı bir gelenek haline gelmiştir.

Böyle geleneklerden modern kooperatiflerin esasını teşkil edenler de vardır. Örneğin “ayylus” diye bilinen birlikleri, Peru Hükümeti Kooperatifler haline getirivermiştir. Aynı şekilde Meksika’da “ejidos” denilen eski teşkiller, 1910 da yapılan devrimden sonra yeniden düzenlenmiş ve toprak reformu da bunlar eliyle gerçekleştirilmiştir.

Daha belirgin kooperatif davranışları esnaf teşekküllerinde görüyoruz. Gerçekten bu teşekküller, dünyanın her yanında, yüzyıllarca, kooperatif ruhu ile hareket etmişlerdir. Gerekli hammadde ve öteki gereçlerin toptan ve ortaklaşa satın alınmasında ve yapılan ürünlerin elden çıkarılmasında bu ruhun hakim olduğu gerçektir.”²⁴

Ekonomik yönden kalkınmış veya kalkınmakta olan ülkelerin hemen hemen hepsinde görülen kooperatifçiliğin tarihin en eski zamanlarında bile bir çok ülkede rastlanmaktadır. Milattan üç bin yıl önce ilkel anlamda arazi kullanma kooperatiflerin varlığını belirtmektedir. Ayrıca kooperatife benzer bir harekete de Hz. İsa’dan kırk dört yıl evvel, o zaman Roma’nın limanı olan Ostio’da duvarcıların meydana getirdiklerini görmekteyiz.”²⁵

²³ Hazar, s.48

²⁴ Hazar, s.49.

²⁵ Bekar, s.17

İnsanların tarih boyunca bazı amaçlarına ulaşmak, bazı sıkıntılarını (ekonomik) gidermek için biraraya gelerek, ortak çabalarla gösterdiklerini çok görmekteyiz. Fakat bu ortak çabalar geçici bir ihtiyacı gidermeyi amaçlamıştır. Ortaçağ, Eski Yunan ve Roma dönemlerinde bazı örneklerine rastlanan bu davranışların sürekliliğini tarih boyunca pek görememekteyiz. Eski devirlerden beri süregelen ortak sühaneler, ortak çamaşırhaneler, ortak fırınlar, ortak çoban tutmalar vs. de bu günkü kooperatiflere benzeyen faaliyetlerdir.²⁶

“Milattan takriben 3 bin yıl kadar öncesinde Mısır’da kooperatif benzeri uygulamalar görülmüştür. Araştırmacılara göre eski Mısır’lı esnaf ve sanatkarlar bütün ülkenin nakliye sistemini düzenleyen hayli gelişmiş bir taşımacılık organizasyonu ile bir kooperasyon örneğini gerçekleştirmişlerdir.

Babiller Milattan Önce (M.Ö.) 2067-2025 yılları arasında hüküm süren Hammurabi zamanında çıkarılan kanunlarla, kooperatif karakterli arazi kiralama sistemini düzenleyen kuralları koymuşlardır. Kanuna göre, çiftçi gruplarının geniş arazileri kooperatif olarak işletmeleri mümkün görülmüştür.

Eski Çin’lilerde kooperatif görünümlü tasarruf ve kredi kurumları Hristiyanlığın doğuşundan 200 yıl kadar öncelerde görülmektedir. Çin’lilerin bu kredi kurumları ilginç özelliklere sahip bulunmaktaydı. Şöyle ki, her üyenin eşit paylarla katıldığı sınırlı ortaklık söz konusuydu, karın eşit taksitlerle geri ödenmekteydi, ödünç alınan miktarlar belirli dönemlerde ödenmesi kuraldı ve kapital birikimi için herkesin payına düşen ortaklık payını ödememesi halinde cezai sorumluluk uygulaması vardı. Bu kuralları incelendiğinde, gelişmiş bir kooperatif kredinin esasları olduğu kolayca anlaşılmaktadır.

Ortaçağda eski Yunan ve Roma dönemlerinde bir çok kooperatif uygulamaya rastlanılmaktadır. İslamiyetin doğuş dönemleri ve sonrasında da kooperasyon örnekleri çok fazladır.

Ortaçağda bazı sulama tesislerinin kooperasyonlar şeklinde bir araya gelinerek çalıştırıldığına rastlanılmaktadır. Bu sistemde sudan yararlanan herkes su yollarını kendi

²⁶ Bekar, s.18

payına düşen kısımlarının bakım ve korunmasını yapıyor ve ihtiyaçları oranında suyu kullanıyordu.

Güney Amerika’da gelişmiş bir uygarlık kuran İnka’lar ülkelerinin 1529’da İspanyollar tarafından fethedilmesine kadar çok iyi geliştirilmiş kooperasyon kurallarını uygulamışlardır.

1761 yılında İskoçya’da ev dokumacılığı yapan esnafın dokuma aletleri için kooperatif kurduklarını, 1769’da yine dokumacılıkta çalışan işçilerin bir tüketim kooperatifi vücuda getirdiklerini yine aynı tarihlerde İngiltere’de gemi inşaatında çalışan işçilerin un ve ekmek kooperatifi kurarak, müşterek olarak buğday aldıklarını ve bunları kendi değirmenlerinde öğütürerek ekmek imal ettiklerini Dr. Fauquet nakletmektedir.”²⁷

Dayanışma ve işbirliğini hedef alan bu tip geleneksel kooperatif kuruluşları yüzyıllar boyu Türk toplumunda “imece” ismi ile kullanılmıştır. Ortak yol yapmak, ortak çoban, sığırtmaç ve bekçi tutmak, ortaklaşa cami, okul, sulama tesisleri, koru veya mera tesis gibi amaçlarda kullanılan “imece” usulü Türk toplumunda beraber çalışmanın ve topluluk dayanışmasının simgesi olmuştur. Ayrıca ölüm veya askerlik sebebi ile bir evin erkeksiz kalması halinde, üretim faaliyetlerinde yardımcı olmak için bütün köyün, o ailenin yardımına koşmasına “keşik” veya “fesh” ismi verilmektedir. Özellikle biçim ve harman aylarında bu tip çalışmalara daha sık rastlanmaktaydı.²⁸

Belirgin olarak, kooperatif davranışlarının ilk izlerini esnaf teşekküllerinde görmek mümkündür. Bu teşekküller dünyanın her tarafından yüzyıllarca kooperatif bilinci ve ruhu hareket etmiştir. Hammadde ve diğer gereçlerin toptan ve ortaklaşa alınmasında ve elde edilen ürünün elden çıkartılmasında hep kooperatif ruhunun hakim olduğu bir gerçektir.²⁹

²⁷ Ayhan Çıkın, Ali Rıza Karacan, **Genel Kooperatifçilik**, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 511, İzmir, 1994, s.8-9

²⁸ Kamil Turan, **Kooperatifçiliğin Sosyo-Politik Yapısı**, Gazi Büro Kitabevi, Ankara, 1994, s.65

²⁹ Gülpak, 17

2.1.2.Tüccür Birlikleri (Gildler) ve Hansalar

Feodal dönemde yeteri kadar can ve mal güvenliği sağlanamayan tüccarlar bir araya gelmeyi zorunlu görmüşlerdir. Önceleri sadece güvenlik gerekçesi ile kurulan ancak, daha sonra birçok sosyal ve ekonomik amaca bürünen bu birliklere gild ve hansa adı verilmiştir.Tüccar gildi ilk defa Hollanda'nın bir liman kentinde ortaya çıkmıştır. Bu birlikler ticaret nedeniyle bir takım imtiyazlar elde ettikleri için ticareti daima desteklemişlerdir.³⁰

Gildler ve hansalar temelde kapitalist özellikler taşımalarına rağmen bunlarda bir takım kooperatifçilik izlerine rastlamak mümkündür.Bu izler;³¹

a- Gildler ve hansalar üyelerinin çıkarını korumak ve dış tehditlere karşı birlikte mücadele etmek amacıyla, hür iradeleri ile bir araya gelen kitlelerin kurdukları birliklerdir. Kooperatifin edindiği amaç da, ekonomik bakımdan zayıf olan halk kitlelerinin yardımlaşmak ve beraber aynı amaç için çalışarak sonuçlarından hep beraber faydalanmaktır.

b- Gildlerin kurulmuş olduğu yerlerde, köylüler gıda maddeleri getirip satarlar ve yeni mallar alırlardı. Gıda maddeleri fiyatlarını mümkün olduğu kadar düşük tutmak ve aracıları ortadan kaldıracak kurallar konulmuştu. Şehir sakinlerinin köylünün malını toptan alarak bu malları perakende satmaları yasaklanmıştı. Toptan mal alış-verişi ancak yerel ihtiyaçların karşılanmasından sonra mümkündü. Buradan da açıkça anlaşılağı üzere, bugün tüketim kooperatiflerinde uygulanan aracıyı ortadan kaldırma amacı gildlerde de bulunmaktadır. Aracıların ortadan kaldırılması ve toptan mal alım ve satımının yasaklanması ile hem şehirli halk yüksek fiyattan korunmuş, hem de köylü malını doğrudan tüketiciye ulaştırdığı için daha fazla kar sağlamıştır.

c- Birlik dışından gelen mallar içind de bu ilkeler geçerli olmuştur. Dışarıdan gelen malların bir kişi tarafından alınmasını birlik kuralları yasaklamıştı. Bu aracıları ortadan kaldırma amacı, bugünkü hammadde satın alma kooperatiflerine benzemektedir.

³⁰ Gülpak, 18

³¹ Gülpak, 18

d- Gildde adil fiyata da önem verilmiştir. Fiyatlar narh yoluyla tespit ediliyordu. Tartıda hile yapılmaması için kontrol yapıldı. Bu noktalar yılda dört defa gild başkanı tarafından tespit edilirdi. Zamanın ekonomik gerekleri göz önüne alınarak en uygun fiyat saptanırdı. Vurgunculuğa mani olmak ve piyasanın düzenlenmesi bakımından gildlerle kooperatifler aynı ilkelere sahiptirler.

2.1.3.Korporasyonlar

Ortaçağ'da ticari faaliyetlerde bulunanların meydana getirdiği gildler gibi, sınai faaliyetlerde bulunanlar korporasyonların etrafında toplanmışlardır. Korporasyon düzeni Avrupa'da XII. Yüzyılda başlamış XVIII. Yüzyıla kadar etkisini sürdürmüştür.³²

Mesleki örgüt niteliğinde olan, korporasyonlarda asıl amaç, sınai üretimi ve mesleki işbirliği ve dayanışmayı bir düzen içine almaktadır. Korporasyonlarda hakim anlayış korumacılıktır. Korporasyon üyeleri, birlik üyelerinin yıkıcı rekabetinden korunmakta ve işbirliği yoluna gidilmektedir. Bunun sonucunda hem korporasyon üyeleri hem de halk kalitesiz maldan ve kötü işçilikten korunmaktadır.³³

Korporasyonların belirgin niteliklerin şu şekilde sıralamak mümkündür.³⁴

a- Önceleri isteğe bağlı olarak girilen bu örgütlere üyelik, zamanla bütün sanatkarların girmesi zorunlu hale getirilmiştir.

b- İşçi ve işverenler aynı örgüt içinde yer almışlardır.

c- Üretim korporasyonun sıkı denetimi altına alınmış ve fazla ya da eksik üretimden kaynaklanan, konjonktürel iktisadi bunalımların önüne geçilmiştir.

Korporasyonlar ulusal ekonomi açısından dar bir alanda üretim yapan ve küçük sanatlara özgü örgütlerdi. Zamanla toplumun ihtiyaçlarına cevap verememesi korporasyonların sonunu hazırlamıştır. Ortaya çıktığı dönemde çok büyük eksikliği

³² Gülpak, s. 19

³³ Gülpak, s. 20

³⁴ Gülpak, s. 20

gideren ve birçok sosyal ve ekonomik fonksiyonu ifa eden korporasyonlar, sanayileşmenin meydana getirdiği üretim artışına ayak uyduramamıştır.³⁵

Korporasyonlar faaliyet gösterdikleri dönemlerde çok büyük bir eksikliği gidermekteydiler. Aracı karını ortadan kaldırmaları, gelir dağılımındaki adaletsizliğin nispeten önüne geçmeleri ve daha bir çok fonksiyonu başarı ile yerine getirmeleri nedeniyle kurulduğu yıllarda önemli bir kurum niteliğindeydiler. Modern kooperatifçiliğin temellerinin bu kurumlarda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.³⁶

2.1.4.Sanayi Dönemi

Sanayi dönemi teknik alandaki yeni buluşlarla başlayan ekonomik, toplumsal ve politik değişmelere neden olan bir dönemdir. Bu dönemdeki ekonomik değişmelerin başlangıcı üretim sisteminin yapısal farklılaşmasına dayanmaktadır. El emeğinin geçerli olduğu üretim biçimi endüstrileşme sonucu makinenin hakim olduğu fabrika sistemine dönüşmüştür. Bu üretim sisteminin gittikçe yaygınlaşması eski devrin ilkel kalan üretim şeklinin tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur. Zira yeni üretim şeklinin devlet müdahalesinden uzak, serbest rekabet ilkelerine dayalı liberal ekonomik anlayışı piyasada birbiriyle rekabet eden çok sayıda fabrika sahibi işvereni ortaya çıkarmıştır. Bu durum insan emeğine dayalı, eski üretim tekniklerini kullanan küçük işletmelerin, gittikçe şiddeti artan rekabete dayanamayarak kapanmalarına neden olmuştur. Kapanan işyerlerinin sahipleri ve çalışanları, vasıflı ve yarı vasıflı işçi olarak yeni açılan fabrikalara girmeye başlamışlardır. Üretim tekniğinin gün geçtikçe gelişmesi, işçiler arasındaki vasıflı vasıfsız işçilerin de iş yapabileceği bir yer haline dönüşmüştür.³⁷

Ortaçağa çıkan bu durum, kırsal kesimde de birtakım değişmelere neden olmuştur. Daha iyi yaşam koşullarına sahip olmayı uman topraksız ve işsiz köylüler, fabrikaların kurulduğu kentlere doğru akın etmeye başlamışlardır. Sonuçta kırsal kesimdeki feodal yapı korunurken kentte işe girip çalışarak kendilerinin ve ailelerinin yaşamlarını sürdüren bir kesimin ortaya çıkmasına ve giderek artmasına neden olmuştur. O döneme hakim olan “çalışma hürriyeti”ne “hukuki eşitlik” ilkeleri, çalışan

³⁵ Gülpak, s. 20

³⁶ Gülpak, s. 21

³⁷ Ürper, s.4

ve çalıştırmanın çıkarlarına uygun koşullarda akit yapma serbestisini veriyordu. Ancak, işçinin fabrikada çalışmaktan başka alternatifi olmaması ve piyasadaki işsiz sayısının artması bu ilkelerin ekonomik açıdan işçi aleyhine işlemesi sonucunu doğurdu. Neticede ücretler alabildiğine düşürüldüğünden işçi, ailesini geçindirmek için yeterli ücrete sahip olamadı ve ailenin diğer üyeleri de çalışmak zorunda kaldı. Teknolojik gelişmenin hem işleri basitleştirerek kadın ve çocukların çalışabilmelerine imkan vermesi, hem de insan gücü yerine daha çok makine kullanılmasının ağırlanması bu insanların durumunu büsbütün güçleştirmiştir. Ayrıca çalışabilecek durumda olanların sayısı bu yolla arttığı için iş bulabilmek daha zor hale gelmiş ve iş bulabilenler ise çok düşük ücretlerle çalıştıkları için sefaletle itilmişlerdir.³⁸

“Bütün bunlardan ayrı olarak endüstri alanında meydana gelen değişimlerden etkilenen tarım toplumu da zor durumda kalmaya başlamıştı. Ev ekonomisi yerine Pazar ekonomisinin gittikçe hakim olmaya başlamasından sonra tarımcılar da dışa açılmaya, başka bir deyişle satmak için ürün yetiştirmeye başlamışlardır. Bu nedende gerekli tarımsal araç ve gereçleri satın almak için paraya ihtiyaç duyulmuştur. Bir süre sonra da bunların paraya sermayeye olan ihtiyaçlarından faydalanmak isteyen aracı, tefeci gibi menfaat grupları ortaya çıkmıştır. Bu gruplar sanayi kesiminde de kendini göstermeye başlamıştır. Zira yeni doğan pazar ekonomisi üretici-tüketici ilişkilerine yeni boyutlar kazandırarak aracı mekanizmasının daha beligin ve etkili hale gelmesini sağlamıştır. Endüstri devrinin toplumsal yönü ele alındığında sözü geçen ekonomik sistem dolayısıyla işçi kesiminin doğduğu ve yoğunluğunun gittikçe arttığı görülmüştür.

Hiç kuşkusuz 1789 Fransız ihtilalinin de sözü edilen sonuçların ortaya çıkmasında önemli rolü olmuştur. Fransız ihtilali ile aristokrasinin yıkılması kilisenin gücünün zayıflatılması gibi birtakım değişiklikler olurken ekonominin, sosyal tabakaların oluşmasında hakim unsur haline gelmesine neden olmuştur.

Kendi kendine yardım hareketlerinin temelinde ekonomik yönden zayıf ve korumaya muhtaç kitlelerin, kendi olanakları çerçevesinde ekonomik ve toplumsal durumlarını düzeltmeleri düşüncesi vardır. Bu hareketler aşağıdan yukarıya doğru tabandan kaynaklanan hareketler olarak gelişmişlerdir. Hareketin, kısa zaman sonra

³⁸ Ürper, s.5

işçilerle birlikte diğer dar gelirli halk kesiminin de bir araya gelerek, kendi kendine yardımdan elde edilecek güçle çeşitli ihtiyaçlarını gidermek yoluna itmesi, kooperatifçilik hareketinin doğmasına ve gelişmesine önayak olmuştur.”³⁹

2.1.5.Modern Kooperatifçilik Düşünce Ekolleri

“İnsanların toplum halinde yaşamaları ile beraber başlayan kooperasyon, zaman süreci içinde değişik görünümelerde gelişerek süregelmiştir. Bu oluşum, yasal statülere dayalı, ilkeli, çağdaş ekonomik gereklere daha yatkın, ekonomik ve sosyal hedefleri birlikte kapsayan bir niteliğe, kooperatifçilik şeklinde dönüşmüştür. Kooperatifçilik de işbirliğinin bir görünümüdür ya da kooperatifçilik kooperasyonun özel bir varyasyonudur denilebilir.

Tabii, dünya yüzünde böyle bir gelişmenin olabilmesini hazırlayan ve hızlandırın bir dizi ekonomik ve sosyal faktörler olmuştur. Bunlar, düşünce hareketlerindeki gelişmeler, politik değişiklikler, toplumlarda demokratikleşme ve yeni örgütlenme hareketleri, kırsal kesimde feodal düzenin zayıflaması ve sanayi devrimi ile gelişen yapısal değişiklikler, hukuk anlayış ve yapısındaki değişiklikler, olarak sıralanabilir.”⁴⁰

“Düşünce hareketlerindeki değişimler, özellikle Fransa ihtilali sonrası daha ziyade Avrupa ülkelerinde olmak üzere fertlerde, sosyal gruplarda ve geniş halk kitlelerinde yeni ufuklar açmasıyla belirginleşmiştir. Politik gelişmeler ve tercihler toplumlarda demokratikleşme isteklerini ve uygulamalarını hızlandırmış, bu durum da yeni yeni kurumlar ve örgütlenme biçimlerini beraberinde getirmiştir. Kırsal kesimde yaşanların katı feodal düzen kurallarından kurtulabilmeleri ve kentlerdiki sıkı bir denetime bağlı lonca düzeni ağırlıklı geleneksel tutumun sarsılması, yeni sanayi hareketlerinin şehirlenmeyi ve kırsal kesimden şehirlere nüfus akışını hızlandırması ile ilgili yapısal değişiklikler yeni bir toplumsal ve ekonomik düzen düşüncesini yaygınlaştırmıştır.

³⁹ Ürper, s.6-7

⁴⁰ Çıkın, Karacan, s.11

Modern kooperatifler öncesi hukuk anlayışı ve yapısındaki değişiklikler de kooperatifçilikle ilgili statülerin yazılı ve formal şekle dönüşmesini diğer alanlarda olduğu gibi hızlandırmış ve zorunlu hale getirmiştir. Daha ziyade kapalı ekonomi modeli, geçimlik küçük tarım işletmelerinin pazarda satış için daha fazla üretimde bulunmaları gereği onların daha fazla girdi, araç-gereç ve kredi ihtiyaçlarını artırmıştır. Bu ihtiyaçlar üreticileri dış kaynaklara yöneltir duruma sürüklemişti. Dolayısıyla bu gelişmeler kırsal kesimde kooperatifler arayışını hızlandırmıştır. Ayrıca kentlerde yeni boyutlar kazanan işçi kesiminin ihtiyaçları diğer bir yandan şehir kooperatiflerinin gereği ve önemini artırmıştır. Bütün bu faktörler dünyada kooperatifçiliğin doğmasını ve hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır.”⁴¹

2.1.6.Modern Kooperatifçiliğe Doğru

“1659 yılında İngiltere’de Peter Cornelius Plockboy yayımladığı, “Esnaf ve Çiftçi Ortaklığının Kurulması Konusunda Teklifler” adlı kitabı ile modern kooperatifçiliğinin ilk temellerini atıyordu. P.C. Plockboy’un tekliflerine göre; istedikleri sürece kalmak ve dilediklerinde çıkma hakkı saklı kalmak koşuluyla, çiftçi, esnaf ve meslek adamlarının, sermaye ve işgüçlerini birleştirme yoluyla, kendi aralarında meydana getirebilecekleri ekonomik örgütlerin kuruluşunu öngörüyordu.

Yine İngiltere’de 1695 yılında John Bellers yayımladığı eseriyle P.C. Plockboy’un fikirlerini daha da ileri götürüyordu. John Bellers; üretici ile tüketiciyi, çiftçi ile esnafı bir ortalıkta birleştirmeyi ve elde edilen ürünlerin satışından meydana gelen gelirlerle işletmede kullanılan dış kaynakların faizini ödemeyi öngörüyordu. Bu teklifle John Bellers bazı kooperatif ilkelerinin temelini atıyordu. Kendi kendine yardım, karşılıklı yardımlaşma, gönüllülük, demokratik yönetim ve eşitlik esasına dayanan ekonomik amaçlı kuruluşlar üretici ile tüketiciyi direkt karşı karşıya getirme ve aracıyı ortadan kaldırma gibi modern kooperatifçilik ilkelerinin temelini oluşturunuyordu.

Peter Cornelius Plockboy ve John Bellers’un fikirleri uygulamada etkili olmamıştır. Ancak bu fikirler pek etkili olmasalar bile,XIX. Yüzyıldaki modern kooperatifçilik akımlarına ışık tutmuştur.

⁴¹ Çıkin, Karacan, s.11

Fransa'daki ilk kooperatifçilik hareketi tarımsal alanda başlamıştır. Buna örnek olarak XVIII. Yüzyıldaki jura bölgesindeki köylerde kurulan peynir işliklerini göstermek mümkündür. 1831 yılında, Paris'te dağınık halde bulunan marangozlar birleşerek marangoz kooperatifini kurmuşlardır. 1834 yılında Paris'te mücevherci işçiler bir kooperatif etrafında birleşmişlerdir. 1835 yılında Lyon'da İçten ve Sosyal Ticaret adı ile bir tüketim kooperatifi kurulmuştur. 1839 yılında yine Paris'te "Boulangerie Veredigue" adlı bir ekmekçi kooperatifi ortaya çıkarılmıştır.

1743 yılında Almanya'nın Oberhaiz bölgesindeki Lerbach köyünde kurulan, Cenaze Kaldırma Sandığı'nın paraları ile 1798 yılında bir tasarruf sandığı meydana getirilmiştir. Bu daha sonra (1800 yılında) ilk kredi kooperatifi şeklini almıştır. 1778 yılında Hamburg'da ilk tasarruf sandığı kurulmuştur. 1816 yılında da Breslau'da çuhacılar bir kooperatif kurmuşlardır."⁴²

2.2.MODERN KOOPERATİFÇİLİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Kooperatifçilik Hareketinin gelişiminde üç ülke, önemli bir yer tutmaktadır. Bu ülkeler, İngiltere, Fransa ve Almanya'dır. Daha sonra kooperatifçilik hareketi İsveç, Danimar'ka ve İsviçre'ye geçmiştir.⁴³ Bu ülkelerde doğan kooperatifçilik hareketi, tüm dünyaya yayılmış ve kökleşmiştir. Kooperatifçilik ilkeleri, bu ülkelerdeki deneyimler sonunda evrensel bir konuma ulaşmıştır

2.2.1.İngiltere'de Kooperatifçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı

Kooperatifçilik hareketinin günümüz anlamında ortaya çıkışı İngiltere'de gerçekleşmiştir. 17. yüzyılda İngiltere'de çalışma koşulları son derece ilkel. Sermaye sahipleri işçileri çok düşük ücretlerle ve uzun sürelerle çalıştırıyordu. Çalışanların hiçbir güvencesi yoktu. Çok küçük yaştaki çocukların yetersiz ücretlerle kötü koşullarda çalıştırılması olağan sayılıyordu. Çalışanları haklarını koruyacakları, kendilerini savunacakları herhangi bir kuruluşları yoktu. Karşılıklı dayanışmayı sağlayarak daha iyi yaşam koşulları elde etmek, insanca yaşayabilmek için çeşitli çözümler aranıyordu.

⁴² Gülpak, s.21-22

⁴³ Temur Kurtaslan, Kooperatiflerin Piyasa Ekonomisindeki Yeri ve Önemi, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.811 (Temmuz 2004), s.14.

İngiltere’deki kooperatifçilik hareketi bu ağır koşulların içinden doğmuştur. İngiltere’de kooperatifçilik hareketinde Robert Owen, Dr. William King ve Rochdale Öncüleri önemli rol oynamışlardır.⁴⁴

Ayrıca, İngiltere’de Peter Cornclgus Plockboy ise 1659 yılında yayınladığı kitapta çeşitli mesleklerden kimselerin sermaye ve iş güçlerini birleştirerek kendi aralarında meydana getirecekleri ekonomik kuruluşlar hakkında bir teklif getirmiştir.⁴⁵

2.2.1.1.Robert Owen (1771-1858)

“Rober Owen 14 Mayıs 1771 günü Gal (Wales) Eyaletinin Montgomeryshire Kontluğunun Newtown kasabasında doğdu. 10 yaşında okuldan ayrılarak ticari hayata başladı. Gençlik yıllarını çöken İngiliz esnaf yaşamı içinde geçirdi.

Daha sonraları İskoçya’nın Glasgow’a 30 mil mesafedeki Lanark köyündeki 2500 işçinin çalıştığı dört pamuklu dokuma fabrikasını iki ortağı ile birlikte satın alırlar. Bu fabrikalar Robert Owen’in yönetiminde büyür ve gelişir. Lanark köyü bir kasaba haline gelir ve New Lanark adını alır.⁴⁶”

Dünya’da gerçek anlamda kooperatifçilik hareketi, 1816 yılında Robert Owen isminde bir fabrika sahibinin kooperatif fikrini ortaya atması ile başlamıştır. Bu fikir zamanla gelişmiştir.⁴⁷

Robert Owen, New Lanark’ta işçinin çalışma ve yaşama şartlarını düzeltmek yolunda düşüncelerini uygulama alanına koydu. Ünü İngiltere’yi de aşarak Kara Avrupasına yayıldı.New Lanark’taki ıslahatın örnek alınarak bir program hazırlanması için Hükümete başvurduysa da, olumlu bir sonuç alamadı. Buna üzülerek 1825 yılında İngiltere’den ayrıldı. Birleşik Amerika’nın İndiana bölgesinde “New Harmany = Yeni Ahenk” adını verdiği sistemi uygulama alanına koydu ise de başarısızlığa uğradı ve bu

⁴⁴ Rıdvan Karalar, **Kooperatifçilik Teknikleri**, Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,2000, s.21

⁴⁵ Hakan Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, Nobel Yayın Dağıtım, Yayın No: 250, Ankara, 2001, s.11

⁴⁶ Hazar, s.54-56

⁴⁷ Koç, s.11

işe koyduğu paraları batırdı. 1829 da İngiltere'ye dönerek, sosyal alandaki çalışmalarına yayınlar yapmak, konferanslar vermek ve kooperatifler kurmak suretiyle devam etti.⁴⁸

Görüşleri : Ütopist sosyalislerin temsilcilerinden sayılan Robert Owen ilk defa kooperatif kelimesini kullanandır. Fakat Owen'nin kastettiği bugün anladığımızdan farklı idi. Onu tam bir kooperatifçi saymak yerine, modern kooperatifler için ortam hazırlamağa çalışan bir ıslahatçı olarak kabul etmek daha doğru olur. Owen'nin görüşleri;⁴⁹

- Çevre Nazariyesi: İnsanın çevrenin eseri olduğunu, dolayısıyla hayat şartlarını iyileştirmek ve eğitimle onun durumunu düzeltmenin mümdün olabileceğini ileri sürer.

- İşçilerin çalışma ve yaşama şartlarının düzeltilmesi

- Eşitlik Nazariyesi: Zeka ve çalışkanlık derecesine göre farklı ücret ödenmesini doğru bulmuyordu. İhtiyaçlar eşit olunca ücretler de eşit olacaktı.

- Kar Nazariyesi: Fazla üretim ve eksik tüketimin sebebi kar müessesesidir. İşçi de bundan dolayı sefildir; çünkü yaptığı mal elinden çıkar çıkmaz hemen pahalı oluyor ve onu gündeliği ile satınalamaz hale geliyor. Bu bakımdan kar müessesesi kaldırılmalıdır.

- Para Nazariyesi: Karı haksız sayan Owen, parayı da karın aleti olarak tanımlar. Bu bakımdan parayı da kaldırmak lazım geldiğini ileri sürer. Paranın yerine ise iş bonoları koymalıdır.

- İşsizlik Nazariyesi: Makinanın sanayide kullanılması işçi ve işveren arasındaki dengeyi bozmuştur. Dengeyi yerine getirecek yol, tüketicinin üreticinin yanında yer almasını sağlayacak sistemdir. Owen, burada, işsizliği önleyecek yolun, bugünkü deyiimiyle, kooperatifçilik olabileceğini anlatmak ister.

Bu görüşlerden; doğru olanlar olduğu gibi, tutarsızları da vardır.

⁴⁸ Hazar, s.56

⁴⁹ Hazar, s.57

Çalışmaları:

“a) Robert Owen’nin New Lanark’taki kendi fabrikalarında işçilerin çalışma ve yaşama şartlarını düzeltmek için uyguladığı önemli tedbirler şunlardır:

- İşçilerin günlük çalışma sürelerini 17 den 10,5 saata indirmiştir.
- 10 yaşından aşağı çocukların çalıştırılmasına son vermiştir.
- İşçilere verilen para cezasını kaldırmıştır.
- İşçilere sağlık şartlarını taşıyan elverişli evler, bahçeler, lokantalar, ucuz ve kaliteli mal satan gıda maddesi dükkanları, biriktirme sandığı, kitaplık, okuma salonu gibi tesisler yaptırmıştır.
- İşçilerin çocukları için parasız ve laik okullar açmıştır.
- İşçi çocukları için İngiltere’de ilk defa çocuk bahçeleri açmıştır. Çalışan kadınlar işe giderken çocuklarını buralara bırakabiliyorlardı.

b) Tüketim Mağazaları: İşçiler, çalışmalarının ürününü teşkil eden malları birer kooperatif şirket olan bu mağazalara getirerek, karşılığında çalışma saatleri esasına göre düzenlenmiş iş bonoları, bunlarla ihtiyaç duydukları başka malları satın alabileceklerdi. Malların üzerine fiyat yerine iş saati yazılıyordu. İşçinin getirdiği mala değer biçilirken kendi söylediği iş saati üzerinden bono verilirdi.

İlk mağaza 1832 de açıldı. Daha sonra şubeler açıldı. Fakat 1834 de bunların hepsi kapandı. Sebepleri:

- Üyelerin, hile yoluna saparak, iş saatlerini doğru söylememeleri. Böylece mağazalarda, değerlerinin üstünde gösterilen mallar toplanmış oldu.
- Üyeler sürümü güç malları mağazalara getirerek, bunların karşılığında elde ettikleri bonolarla, piyasada tutulan malları topladılar. Sonra da bunları götürüp çarşıda kolayca sattılar.

- Bonoların üzerinde ad yazılı olmadığı için, bunları herkes kullanabiliyordu. Rakip tüccarlar, bu bonolardan elde ederek Owen'ın mağazalarındaki iyi malları alıp kendi dükkanlarına götürdüler. Böylece mağazalarda, kimsenin dönüp de bakmadığı bir takım mallar birikip kaldı.

c) R. Owen, 1000 kişinin 4000-6000 dekar araziye yerleştirilmesi suretiyle hem çalışıp hem yaşanılan Komün(Kollektif çalışma yapılan ve kollektif yaşanılan yer ve bu rejime giren topluluk) denemesi yaptı. Bu komünlerin içinde, atölyeler, evler, bir avlu, ortaklaşa mutfak ve yemek salonu, okul, okuma salonu, kitaplık, mezbaha, birahane bulunacaktı. Çocuklar biraraya toplanarak ortaklaşa eğitime tabi tutulacaklardı. Bu Komünleri, kendisi, "Eşitlik Topluluğu" diye tanımlıyor."⁵⁰

Önemi ve Etkisi

"a) New Lanark'taki işletmesinde uyguladığı sosyal ıslahat tedbirleri, işçiler hakkında çıkarılan ilk kanundan 50 yıl öncesine raslanmaktadır. Bu duruma göre Robert Owen, devletlerden önce sosyal siyaset alanında kafa yormuş ve bunun sonucu olarak söz konusu reformları düşünmüş ve uygulanmıştır. Dolayısıyla çağımızın sosyal hukukuna da etki yapmıştır.

b) New Lanark'ta işçilerin ihtiyacı için kurduğu ucuz ve iyi vasıflı mal satan bakkal dükkanları ve özellikle Londra'da iş bonoları esasına göre açtığı mağazalar birer kooperatif denemesi sayılabilir. Londradaki iş bonoları mağazalarında düşülen yanlışlıklar daha sonraki kooperatifler için tecrübe olmuştur. Dr. William King'in Brighton'da kurduğu union shop (birleşik mağazalar)dan da dersler alındı. Bütün bu tecrübelerden faydalanan ve Robert Owen'i kendilerine önder olarak alan Rochdale Önceleri, modern ilk tüketim kooperatifini daha sonraki yıllarda böylece kurmuş oldular. Bu bakımdan Robert Owen'i Kooperatifçiliğin babası sayanlar vardır."⁵¹

⁵⁰ Hazar, s.58

⁵¹ Hazar, s.63

2.2.1.2. Dr. William King (1786-1865)

İngiltere’de kooperatifçilik konusunda önemli bir yere sahip diğer bir kişi de Dr. William King’dir. King, Robert Owen ile aynı zamanlarda yaşamış, tüketim kooperatiflerinin kuruluşunda ve gelişiminde önemli bir yere sahiptir. King’in kooperatifler kurmasının esas amacı, emekçilerin satın alma gücünü arttırmaya ve emeğin sermaye karşısında gerçek değerini bulmasını sağlamaya yönelik olmuştur.⁵²

John Bellers, üretici, tüketici ve çiftçi ile esnafı, bir ortak kuruluşta birleştirerek ve elde edilen ürünlerin satışı ve sağlanan gelirlerle işletmede kullanılan dış kaynakların faizini ödemeyi önermiştir. Böylece kendi kendine yardım, gönüllük, demokratik yönetim ve eşitlik esasına dayanan ekonomik amaçlı kuruluşların temeli atılmıştır.⁵³

Görüşleri: John Bellers ve Robert Owen’in görüşlerinden etkilenen Dr. William King, fakirlik ve sefaletin ortadan kaldırılması çarelerini araştırmıştır. Bu konuda gördüklerini ve düşündüklerini, çıkarmakta olduğu “The Co-operator” (Kooperatifçi) dergisinde planlı bir şekilde açıklayarak, bir kooperatifçilik sistemi geliştirmiştir. Dr. King’in bu planını özetleyelim:⁵⁴

- Üye kesenekleri ile önce tüketim mağazaları (yani kooperatifleri) kurulacaktır.
- Tüketim mağazalarının karı ile tezgah ve işlikler meydana getirecektir.
- Buradan elde edilen karlarla araziler satın alınacaktır.
- Bu araziler üzerinde büyük sanayi kurulacaktır.

Önem ve Etkisi:

-“ “Union Shop” denilen tüketim kooperatifleri denemesi üç yıl devam ettikten sonra başarısızlıkla sonuçlanmışsa da, kendinden sonra gelen teşebbüsler için değerli bir

⁵² Kara, s.35-36

⁵³ Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri** , s.11

⁵⁴ Hazar, s.64

tecrübe olmuştur. Özellikle Rochdale öncüleri King'in yanlışlıklarına düşmemeye çalışmışlardır.

- “The Co-operator” dergisinde ileri sürülen görüşleride ilerisi için ışık tutmuştur.

- King, sağlam görüşlere ve birbirini tamamlayan, mantıki bir fikir silsilesine sahiptir. Modern kooperatifçiliğin temellerini Robert Owen değil, Dr. W. King koymuştur, dense hiç de mübalağa edilmiş olmaz. R. Owen'in görüşlerinde rastlanan çelişmeler, sözlerindeki dağınıklık bunda yoktur.”⁵⁵

2.2.1.3.Rochdale Öncüleri

“Kooperatifçiliğin, İngiltere’de ki öncülerinden olan Robert Owen ekonomik ve sosyal olarak reformist fikirlere sahipti. Dr. William King ise bugünkü anlamda kooperatifçilik deyimini kullanan ve bu konu da birçok ilkeye imzasını atan isimdir. Rochdale Haksever Öncüleri ise modern kooperatifçiliği ilk kez başarıyla uygulayan kooperatifçilerdir. Bu kooperatif kurulan ilk kooperatif değildir.

21 Aralık 1844 tarihinde Rochdale kasabasında 28 işçi* tarafından kurulan bu kooperatifin amacı karşılıklı yardım ve işbirliği idi. O zaman ki İngiliz ticaret mevzuatı kooperatifleri düzenlenmediği için yoksullara yardım derneği olarak tescil edmişti.

Rochdale Öncüleri, R.Owen’a kendilerine lider olması için teklif götürmüşlerdir. Ancak R.Owen, Rochdale ilkelerine katılmadığı için bu teklifi reddetmiştir.”⁵⁶

Bu hareketin rehberi Charles Howarth adlı bir işçiydi. Willian Cooper, James Daly, Samuel Ashworth ve James Smithies’dir. Kooperatifin kuruluşu esnasında her bir ortak 1 İngiliz Sterlinini sermaye olarak koymuşlardır. Bu sermaye ile bir dükkan

⁵⁵ Hazar, s.69

* Bu 28 işçinin adları şöyledir: George Ashworth, Miles Ashworth, Samuel Asworth, James Bamford, John Bent, David Brooks, Thomas Chadwickh, John Collier, William Cooper, James Daly, John Hill, James Holt, John Holt, Charles Howrath, James Maden, William Mallaliue, James Manock, James Riley, Benjamin Rudman, John Scowcroft, Joseph Smith, James Smithies, James Standring, Robert Taylor, William Taylor, James Tweedale, John Whitehead ve William Williams

⁵⁶ Gülpak, s.29

açmışlardır. Bu ortakların her biri haftada bir gün kooperatif satış mağazasında tezgahtarlık yapmaktaydı. Bu 28 işçi kooperatifçilik tarihinde “Rochdaleliler” olarak anılır. Kooperatif faaliyete başladıktan iki yıl sonra 74 ortağa ve 180 Sterlin sermayeye ulaşmıştır. Bu başarı ülkede ki diğer insanlara da örnek teşkil etti ve buna benzer bir çok kooperatifin kurulmasına öncülük etti.⁵⁷

Rochdalelilerin kurdukları tüketim kooperatifinin programı ise şu şekilde belirlenmiştir.⁵⁸

- a- Ortaklarına zorunlu tüketim maddelerini sağlamak,
- b- Ortaklarının konut gereksinimlerini sağlamak,
- c- Ortak çocuk için okul açmak,
- d- Ortakların gereksinim duyduğu tüketim maddelerinin üretim olanaklarını araştırmak,
- e- Ortaklarının istihdam sorununu çözümlmek için araziler satın alarak yeni iş yerleri kurmak ve bunları işletmek

Rochdaleliler ayrıca kurdukları kooperatiflerinin iyi bir şekilde işleyebilmesi için bazı ilkeler benimsenmişlerdir. Bu ilkeleri şu şekilde sıralayabiliriz.⁵⁹

- a- Dükkanlarında sattıkları eşyanın fiyatı piyasa fiyatı ile aynı olmalı ancak malın kalitesi piyasa standartlarının üzerinde olmalıdır,
- b- Her ortağa satın aldığı ölçüde fiyat farkının ödenmesi,
- c- Peşin satış prensibinin benimsenmesi,
- d- Ortaklığın demokratik yönetimine ve katılma payına bağlı olmayan eşit hukuki hak ve yetkilere dayanması

⁵⁷ Alpaslan, s.12

⁵⁸ Alpaslan, s.12

⁵⁹ Alpaslan, s.13

e- Dinsel ve siyasal tarafsızlık,

f- Kooperatif ortaklarının tasarruflarını yatırma olanaklarının sağlanması⁶⁰

g- Ortaklık paylarına %3,5 faiz ödüyorlardı.

h- Eğitim ve kültür amaçları için, 1853 den başlayarak, karın %2,5 unu ayırıyorlardı.⁶¹

Görüldüğü gibi bu 28 kişinin formüle ettiği ilkeler sadece tüketim kooperatiflerinin değil bütün kooperatiflerin günümüzdeki ilkelerinin temelini oluşturmuştur.

2.2.2. Fransa’da Kooperatifçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı

Bu ülkede kooperatifçilik toplumda bir ekonomik denge kurulması amaçlanarak başlatılmıştır. Fransa’da kooperatifçilik hareketinin öncülüğünü Charles Fourier, Philippe Buchez, Louis Blanc ve Charles Gide yapmıştır. Fransa’daki kooperatifçilik hareketi öncüleri, çalışmalarını daha çok fikir ve düşünce düzeyinde yapmıştır.

2.2.2.1. *François Maria Charles Fourier (1772-1837)*

İngiltere’de Robert Owen’ın yaptığı işleri ve öncülük görevini Fransa’da Charles Fourier üstlenmiştir.

Düşüncelerini çeşitli kitaplarda yayınlamıştır. Kitaplarının içerisinde en ön plana çıkan “Yeni İşçi Dünyası ve Kooperasyon” olmuştur. Bu kitabında “Falanj” dediği toplumlarda hayali kooperatifler tasarlamıştır. Fourier’e göre falanjlarda ekonomik bir sistem kurulacak ve bu sistem içerisinde herkes zevk aldığı veya hoşlandığı işi yapacaktır. Falanjlar tüketim kooperatifi olarak organize edilecektir. Her falanj 400 ile 2000 kişiden oluşacaktır. Falanjlarda her kişiye ortalama bir hektar arazi tahsis edilecektir. İşçiler çalışmalarını gruplar halinde yapacaklar ve işin zevkli hale getirilebilmesi için, her grubun başına bir kadın görevlendirilecektir. İşçiler çalıştıkları

⁶⁰ Alpaslan, s.12

⁶¹ Hazar, s.81

gün içerisinde sıkılırsa iş değiştirebileceklerdir. Falanjlada, yeme, içme, çamaşır yıkama ve ütüleme gibi işler toplu olarak yapılacaktır. Charles Fourier de Robert Owen gibi ütobik sosyalist felsefeye sahiptir. Çalışmalarında Robert Owen'dan daha sistemli ve inandırıcı olduğu kabul edilmektedir. Fourier'in kurmayı planladığı falanjlar, daha çok İsrail'deki Kibbutzlara ve sosyalist ülkelerdeki Kolhozlara benzemektedir.⁶²

Fourier, falanjlarını uygulamaya koyabilmek için çok çaba harcamıştır. Ancak uygulamadan açlık ve sefalet içerisinde ölmüştür. Daha sonraki yıllarda, Fourier'in düşüncelerinden esinlenerek çeşitli tüketim kooperatifleri kurulmuştur. Fourier'in başlattığı kooperatif çalışmaları geliştirilmiş, toplumun sosyo ekonomik yapısına uygun hale getirilmiş ve bu günkü anlamda kooperatifler Philippe Buchez tarafından kurulmuştur.⁶³

2.2.2.2.Philippe Joseph Benjamin Buchez(1796-1865)

Fransa'da üretim kooperatiflerinin fikir babası kabul edilen Philippe Buchez, düşüncelerini değişik kitaplarında ve çeşitli dergilerde anlatmıştır. Kalkınmanın temelini üretimin oluşturduğunu her zaman savunmuştur. Bu nedenle üretim kooperatiflerini ön plana çıkarmıştır. Tarımsal üretimin yanında küçük esnaf ve sanatkarın da desteklenmesi gerektiğini savunmuş ve bunların kredi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1830 yılında Paris'te bir Halk Sandığı kurulmasına önderlik etmiştir.⁶⁴

1831 yılında "L'Europeen" dergisi 3. sayısında el sanatları ile ilgili bir üretim kooperatifi tasarlayıp yayınladığında çok olumlu tepkiler almıştır. Ancak, el sanatları ile uğraşan kişiler ekonomik sıkıntı içerisinde olduklarından kooperatif kurulamamış ve sonuç alınamamıştır. Daha sonraki yıllarda, 1832 yılında Paris'te Marangozlar Kooperatifi", 1834 yılında "Mücevherciler Kooperatifi" yine Paris'te "Terziler Kooperatifi, Saint Etien şehrinde "Galon İşçileri Kooperatifi" ve yine Paris'te 1839 yılında "Fırıncılar Kooperatifi" kurulmuştur. Fransa'da 250'den fazla üretim kooperatifi

⁶² Kara, s.38

⁶³ Kara, s.39

⁶⁴ Kara, s.39

kurulmuş ancak, ortaklar kooperatifçilik bilincine sahip olmadıkları için başarılı olamamışlardır.⁶⁵

1844 ihtilalinden sona, Philippe Buchez'in Cumhurbaşkanlığı sırasında hükümetin 5 Temmuz 1848 tarihli kararı ile kooperatiflere 3 milyon frank kredi sağlanmıştır. Sağlanan bu kredinin yarısından fazlası geriye dönmemiş ve amacına ulaşmamıştır. Kooperatif kuran üreticiler piyasa şartlarını bilmediklerinden ayak uyduramamışlar ve kooperatiflerini kendi başlarına yönetecek, işlerini yürütecek bilgi ve beceriden yoksun oldukları için başarısızlık kaçınılmaz olmuştur. Elleri para geçen üreticiler kooperatifçilik ruhundan uzaklaşmış, kapitalist düşünce ön plana çıkmıştır.⁶⁶

2.2.2.3. Jean Joseph Louis Blanc (1811-1882)

Fransa'da diğer bir kooperatifçide de Louis Blanc'tır. Blanc, Hukuk ve felsefe eğitimi almış, yazarlık ve gazetecilik yapmıştır. 1848 ihtilalinden sonra kurulan geçici hükümette bakanlık yapmıştır. Kooperatifçilik hakkındaki düşüncelerini 1840 yılında yayınlanan "Emeğin Teşkilatlanması" adlı eserinde anlatmıştır.⁶⁷

Blanc'a göre kapitalizm yerini dernek rejimine bırakmalıdır. Ancak bu dernekler devletçe teşvik edilmeli ve denetlenmelidir. Gerçek birer üretim kooperatifi olan toplumsal atelyeler kurulmalı ve işleyiş tarzı devlet tarafından düzenlenmelidir. Elde üretim fazlasının 1/3'ü ücrete eklenmelidir; bu emeğin kara katılma payı olacaktır; 1/3'ü ile maluliyet ve işsizlik fonu; geri kalanı yeni ortaklara malzeme alınması için kullanılmalıdır.⁶⁸

2.2.2.4. Charles Gide (1847-1932)

Fransa'da kooperatifçilerin arasında önemli isimlerden birisi de Charles Gide'dir. Gide, bir bilim adamıdır, profesördür. Tek başına Nimes Okulunun fikir mimarı olmuştur. Çeşitli okullarda kooperatifçilik fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Nimes Okulu, Fransa'da tüketim kooperatifleri ile ilgili kişilerin fikir birliğinin adı

⁶⁵ Kara, s.40

⁶⁶ Kara, s.41

⁶⁷ Kara, s.41

⁶⁸ Çıkin, Karacan, s.32

olarak kabul edilir. 1885 yılında Fourier'ın düşüncelerini benimsemiş August Fabre ve Edourd de Bovy tarafından kurulmuştur.⁶⁹

Gide'e göre göre herkes tüketicidir. Bu bakımdan bir toplumun bütün tüketicileri yani halk, bir tüketim kooperatifine ortak olacaktır. Giderek tüketim kooperatifleri federasyonları oluşturacaktır. Üretim, tüketim için bir araç olduğuna ve ortak birim kooperatiflere ihtiyaçlarının bildireceğine göre; toplam ihtiyaçlar, diğer üst ve üretici birim kooperatiflerine kadar giderek üretim planlanmış olacaktır. Bu şekilde bütün insanlar aynı inanç ve umut altında birleştirilerek bir "kooperatif cumhuriyeti" teşkil edilmiş olacaktır.⁷⁰

İngiltere'de ilk kooperatif tüketim kooperatifi olmuş ve bu kooperatifler İngiltere'nin bir çok yerine yayılmıştır. Fransa'da ise üretim kooperatifçiliği ön plana çıkmıştır. İlk kurulan kooperatifler üretim kooperatifleri olmuştur. Bu nedenle Fransa üretim kooperatiflerinin öncüsü kabul edilmektedir.

2.2.3. Almanya'da Kooperatifçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı

İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra, kooperatifçiliğin öncülüğünü yapan başka bir ülke de Almanya'dır. Almanya' da ilk defa esnaf ve tarım kredi kooperatifleri ortaya çıkmıştır.⁷¹ Almanya'da 19. yüzyılın ilk yarısında krizlerde ve zor durumlarda tam çalıştırmayı sağlamak için bir araç olarak (yardım sandıkları, halk sandıkları, öğretim fon ve bursları gibi) kullanılmaya başlanan birbirine yardım ilkesi, sınırlı anlamda uygulamalarının gereken başarıyı sağlayamaması üzerine çok daha geniş bir çerçeve içinde (önce okullarda ve sonraları da Raiffeisen kasalarında) ele alınmıştır.⁷² Almanya'da kooperatif hareketinin iki öncüsü olmuştur: Hermann Schultze-Delitzsch ve Frederich Raiffeisen. Bunları kısaca inceleyelim;

⁶⁹ Kara, s.40

⁷⁰ Çıkın, Karacan, s.32

⁷¹ Karalar, s.25

⁷² Hans Steiner,, **Az Gelişmiş Ülkelerde Kooperatifler ve Devlet**, Celal Uzel, Haluk Uzel. 1. Basım. İstanbul. 1966. s.30.

2.2.3.1.Herman Schultze-Delitzsch

Büyük sanayiden olumsuz biçimde etkilenen küçük esnafın korunması Hermann Schultze-Delitzsch'in temel amacı olmuştur. Bunun için 1849'da çeşitli esnaf kümeleri için "hammadde alım kooperatifi" kurmuştur. Esnafın en önemli sorunun kredi olduğunu kavrayan Hermann Schultze, 1850'de "Esnaf Kred Kooperatifi"ni kurarak bu alanı geliştirmiştir. Bu örneği temel alan pek çok kredi kooperatifi Almanya'da yayılmaya başlamıştır. Ayrıca, bu dönemde esnafın ürünlerini satacak kooperatif mağazaları açılmış, ilk kez bir "Esnaf Kredi Bankası" kurulmuştur.⁷³

Hermann Schultze, 1859'da tüm küçük sanat kooperatifleri " Alman Küçük Sanat ve İktisat Kooperatifleri Birliği" adı altında toplamıştır. 1864 yılında ülke genelinde ilk "Alman Kooperatifler Bankası" kurulmuştur.⁷⁴

Bu kooperatiflerde ortak sayısının çoğaltılmasına çalışılmıştır. Ortaklar yüksek düzeylerde katılma ödentisi ve ortaklık payı ödemişlerdir. Kuruluş aynı zamanda biriktirme sandığı işlevini de yerine getirmiştir. Yönetimde demokratiklik ilkesine bağlı kalınmıştır. Almanya'daki ilk kooperatifler yasası da bu dönemde çıkarılmıştır.⁷⁵

1883'te Hermann Schultze öldüğünde, Kooperatifler Birliğinin 922 kooperatifi ve 470.000 ortağı bulunuyordu. Hermann Schultze günümüz esnaf kredi kooperatifçiliğin öncüsü olarak kabul edilmiştir.⁷⁶

2.2.3.2.Frederich Wilhelm Raiffeisen

Kentte yaşayan esnafın kredi sağlanması için öncülük yapan Hermann Schultze, kırsal kesimi göz önüne almamıştı. Bu eksiklik Frederich Wilhelm Raiffeisen tarafından giderilmeye çalışıldı.⁷⁷

⁷³ Karalar, s.25

⁷⁴ Karalar, s.25

⁷⁵ Karalar, 26

⁷⁶ Karalar, 26

⁷⁷ Karalar, 26

Raiffeisen, belediye başkanı bulunduğu kasabada zor durumda olan köylüyü yoksulluktan kurtarmak için önce bir tüketim kooperatifi kurdu. Ancak, yoksulluğun gerçek nedeninin köylünün sürekli borçlanması olduğunu gören Raiffeisen, tefecilere karşı köylülerin ortak olduğu bir yardım birliği kurdu. Bu birlikteki köylüler sınırsız sorumluydular ve zincirleme olarak birbirlerine karşı kefieldiler. Önce, ortaklarına veresiye hayvan satan birlik, daha sonra parasal kredi verecek biçimde düzenlendi. Daha sonra da “tasarruf sandığı” olarak çalışmaya başladı.⁷⁸

Daha çok ve düzenli kredi sağlama gereğinin ortaya çıkması nedeniyle 1872’de kooperatif bankaları kurulmaya başlanmıştır. Raiffeisen bundan sonra, bankalar birliği oluşturmuş ve bu birlik 10 yıl içinde 400’den çok kooperatifin bir araya geldiği bir merkeze dönüştürmüştür.⁷⁹

Raiffeisen kredi kooperatiflerinde sınırsız sorumluluk vardır. Uzun süreli ve düşük faizli kredi verilir. Verilen kredinin yerinde kullanılması izlenir. Ortaklar yalnızca giriş ödentisi öderler, ayrıca sermaye katmazlar.⁸⁰

2.2.4. İsrail’de Kooperatifçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı

İsrail toplumun iktisadi ve sosyal, hatta kültürel düzenin “kendi kendine yardım” kuruluşları olan sendikaların ve kooperatiflerin etkisi altında olduğunu söylemenin bir abartma olmayacağı söylenebilir.⁸¹

İsrail, sosyalist sistemi benimsememiş olmasına karşın, büyük ölçüde sosyalist ilkelere dayalı tarımsal kooperatif işletme örneğini başarıyla uygulayan tek ülkedir.⁸²

İsrail kooperatifçiliğinin ve kalkınmasının temel unsuru örgütlenmiş bir işbirliğinin mevcut olmasıdır. İsrail’de özellikle ideolojik akımlar ve köklü reformlara duyulan ihtiyaç Histadruth denilen örgütün kurulmasına neden olmuştur. Ülke ekonomisinin %65’inin denetimini eline tutan Histadruth örgütü, bir taraftan işçi

⁷⁸ Karalar, 27

⁷⁹ Karalar, 27

⁸⁰ Karalar, 27

⁸¹ Turan, s.134

⁸² Zeynel Dinler, **Tarım Ekonomisi**, Ekin Kitabevi, Bursa, 200, s.178

sendikalarına özgü fonksiyonlarla donatılmış sendikal yapıda bir kurum, diğer taraftan ekonomik alanlarda önemli görevleri olan büyük bir yapı durumundadır.⁸³

“Dünyadaki diğer işçi konfederasyonlarından çok farklı bir görüntü arzeden Histadruth’a 18 yaşından ve üzerinde olan kendi gördüğü işin karşılığında aldığı parayla geçimini sağlayan ve Histadruth’un kurallarına uymayı kabul eden erkek ve kadın işçiler üye olabilirler. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi Histadruth’un yalnızca bir işçi örgütü olmaması, aynı zamanda ekonomik alanlardaki faaliyetleri dolayısıyla da işçiler dışında;

- Kooperatif üyeleri, Kibutzizm ve Moshovımlerde çalışanlar
- Serbest esnaf, tüccar ve sanatkarlar, memurlar,
- Ev kadınları da bu örgütle üye olabilirler.

Üyeler üyelik aidatlarını Histadruth’a öderler. Histadruth’a üye olanlar, örgüt içinde mesleğine ya da çalıştığı işkoluna uyan sendikaya yerleştirilir ve o sendikanın da üyesi olurlar. Histadruth’ta bulunan sendikalar özerk olmadıkları gibi, mülk edinme hakları ve bağımsız bütçeleri bulunmamaktadır”.⁸⁴

2.2.4.1.Kibbutz

İlk defa 1909 yılında Degania Aleph isimli bir köyde Filistin’e yeni yerleşmeye gelen on erkek iki kadın tarafından kurulan Kibbutz’larda üretim ve tüketim faaliyetleri kollektif anlayışa dayandırılmıştır.⁸⁵ Kelime anlamı “halk toplaşması” veya kısaca “toplaşma” olan Kibbutz gerçekte, üyelerin beraber yaşadıkları, üretim ve tüketimin ortaklaşa yapıldığı bir kollektif işletme tipidir. Ortaklık ruhunun başarıyla uygulandığı bu kuruluşla İsrail, oldukça orijinal bir toplum tipi oluşturmuştur.

⁸³ Turan, s.134

⁸⁴ Turan, s.134

⁸⁵ Turan, s.135

Kolkhozlardan daha eski olan bu kollektivist toplulukların teknik, ekonomik ve sosyal yönleri, bahsedilmeye layık nitelikler taşımaktadır.⁸⁶

“Teknik Yön: Devletin mülkiyetinde olan topraklar uzun bir dönem için (49 yıl) Kibbutzlara kiraya verilmiştir. Tarımsal nüfusun % 18’ini kapsayan ve sayıları 228 olan Kibbutzların ortalama büyüklüğü 688 hektar olup, her birinde ortalama 500 ile 1000 kişi mevcuttur.Kibbutz’larda bütün üyelerin katıldığı bir genel meclis vardır ve bu organ her yıl kendi yöneticilerini seçmektedir. Kullanılan üretim araçları son derece moderndir.

Ekonomik Yön: Toprak için yıllık kira ödenmekte ve kapital eşyaları ödünç verilmektedir. Kibbutz’da hiçbir şekilde ücretli işçiye başvurulmamakta ve faaliyetler genellikle tarım dışına da kaymaktadır. Kollektif koloniler gelirlerinin yarısını bu tarım dışı faaliyetlerden sağlamaktadır”⁸⁷.

Bu faaliyetler sonucunda elde edilenlerin üyeler arasında dağıtılmasına gelince, pür komünizm prensipleri uygulanmaktadır. Kibbutz gereksinimleri aynı olarak karşılamakta (giyecek, yiyecek, lojman, sağlık hizmetleri v.s.) ve üyelere hiçbir zaman para verilmemektedir. Yemekler kollektif mutfaklarda hazırlanarak yenilmektedir. Gündüzlerini beraber geçiren çocuklar Kibbutzlar tarafından yedirilmekte, giydirilmekte ve ortak yatakhanelerde kalmaktadırlar. Hasta olduklarında tedavileri yine kibbutz tarafından yapılmaktadır. Tahsilleri ise 14-16 ve bazen 18 yaşına kadar, Kibbutz’larda yapılmakta ayrıca üniversiteye devam etmek isteyenlerin masrafları da tahsil süresince sağlanmaktadır.⁸⁸

Topluluğun geliri, üretim masrafları, borçlar, amortisman masrafları ve yedek akçe çıktıktan sonra, artan kısım Kibbutz’un hesabına yatırılmakta olup, tüketim ihtiyaçları kollektif ve sınırlandırılmış zaruri ihtiyaçlar formülüne göre çözümlenmektedir. Bunun dışında her yıl her üye Kibbutz idaresinden yılda 150 İsrail lirası tutarında bir cep harçlığı alma hakkına sahiptir.⁸⁹

⁸⁶ Dinler, s.179

⁸⁷ Dinler, s.179

⁸⁸ Dinler, s.180

⁸⁹ Turan, s.136

Sosyal Yön: Kibbutz'lar "tüm üyeler arasında eşitlik, sınıf kavgasının olmaması, para için mücadelenin olmaması", şeklinde belirlenebilen ana amaçlarını büyük ölçüde gerçekleştirmişlerdir. Buna karşın, ferdiyetçiliğe doğru bir gidişin varlığı hissedilmektedir. Başlangıçta burjuvazi hayat tarzı tamamiyle reddedilmekte, hiçbir şahsi eşya ve özel mülkiyet hakkı tanınmamaktaydı. Hatta serbest birleşme (nikahsız karıkoca hayatı) uygulanıyordu. Daha sonra bu katı düşünce ve uygulamada bir takım değişikliğe gidilerek, bazı eşyalarda özel mülkiyet hakkı tanındı ve nikahlı evlilik uygulanmaya başladı. Kibbutz'larda hayat seviyesinin oldukça yüksek olması, Bu kuruluşların ekonomik açıdan başarılı olduklarını kanıtlamaktadır. Kültürel faaliyetler (her kibbutz'ta bir kütüphane, bir sinema ya da konser salonu vardır) oldukça gelişmiş olup, hastalık ya da iş kazası halinde tam bir güvenlik sağlanmıştır. Kibbutzların sayısı artarken, kibbutzlar arasında fikir ayrılıkları da ortaya çıkmıştır. Farklı görüşe sahip kibbutzlar önce altı ayrı federasyon oluşturmuştur, nihayet 1980 yılında bu fedarasyonların üçe inmiştir.⁹⁰

2.2.4.2. Moşav Ovdim

Moşav'ların ortaya çıkması, Kibbutz'lara karşı çıkan Yahudi Ulusal Fonu tarafından, Kibbutz'lara alternatif olarak öne sürülmüştür.⁹¹ 1921 yılında Nahallal'da kurulan ilk Moşav Ovdim İsrail'in bugünkü tarım hayatında aile, işletmelerinden kurulu köy hayatını temsil etmektedir. Ne varki aynı Moşav Ovdime dahil bütün tarımsal aile işletmeleri üretim ve tüketim faaliyetlerinde aynı kooperatifin hizmetlerinden yararlanmaktadırlar.⁹² Moşav Ovdimlerin en karakteristik yönlerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

“- Toprak Mülkiyeti Kollektiftir: Toprak kooperatif aracılığı ile Yahudi fonundan kiralanmıştır. Her aile parseli, kooperatifin icarında bulunan bir bütünün parçasıdır.

- Ferdi Çalışma Esastır: Moşav Ovdimlerde ücretli işçi çalıştırmak bazı özel haller hariç tamamiyle yasaklanmıştır.

⁹⁰ Dinler, s.180

⁹¹ Dinler, s.180

⁹² Turan, s.137

- Kooperatifin Aracılığı: İşletmeler bütün ihtiyaçlarını kooperatifin tüketim mağazasından temin etmek ve mallarını (üretimlerini) yine kooperatif aracılığı satmak zorundadır.

- Karşılıklı Yardım ve Dayanışma: Karşılıklı yardım ve dayanışma ilkelerinden hareket edilerek bütün sosyal hizmetler kollektif esasa göre Moşav Ovdim idaresi tarafından yürütülmekte ve bu hizmetlerin finansmanına herkes işletmeye düşün pay oranında iştirak etmektedir.”⁹³

Her aile bir ev ve geçimi için yeterli topraklara sahiptir. Aile hayatında ve üretim faaliyetlerinde serbesti tanınmıştır. Bir çiftçi kendi işletmelerinin işlerini aksatmadan, tarım dışı faaliyetlerde bulunabilmektedir. Ancak, bunun için, köy meclisinin iznini almak zorundadır. Kollektif çalışma ile ferdiyetçiliğin bir arada yürütüldüğü Moşav Ovdim’ler, Kibbutz’lardan daha başarılı olmuştur. İsrail nüfusunun % 20’si bu tip köylerde oturmaktadır. Her köyde 60 ila 100 arasında aile barınmaktadır.⁹⁴

Kibbutz ve Moşav Şitufu ile karşılaştırıldığı zaman, Moşav Ovdimlerin klasik kooperatif anlayışına en yakın model oldukları görülmektedir.

2.2.4.3. Moşav Şitufi (Aile Kibbutzu)

Kibbutzların katı kollektif hayatının tarım sektöründe tutunamadığını hisseden bazı öncüler Moşav Şitufi’leri kurmaya başlamışlardır. 1937 yılında ilk Moşav Şitufi Moledet’te kurulmuştur. Üretim faaliyetlerinin kollektif esasa göre, tüketim faaliyetlerinin ise aile çerçevesi içinde yürütüldüğü Moşav Şitufi’ler Kibbutzlarla Moşav Ovdim’ler arasında yarı yolu temsil etmektedir.⁹⁵

Kollektif bir çiftlikten başka bir şey olmayan Moşav Şitufi’lerde toprak ve üretim araçları kooperatifin elinde bulunmaktadır. Kollektif bir anlayışa göre her akşam işbölümü yapılmakta; genel yatakhane ve yemekhane yerine aileler evlerde yatmakta kendi mutfaklarında yemek-içmektedirler. Kreş yerine herkes çocuğuna kendi evinde

⁹³ Turan, s.138

⁹⁴ Dinler, s.181

⁹⁵ Turan, s.136

bakmaktadır. Masraflar çıktıktan sonra gelirden ailelerin fert sayısına göre her aileye bir bütçe hazırlanmakta, evler kooperatife ait olmakla beraber ev eşyaları ailenin mülkiyetinde bulunmaktadır. Genel hizmetleri, eğitim, kültür, eğlence faaliyetlerini finanse eden kooperatif aile büyüdükçe bütçeyi büyütmekte, küçüldükçe bütçeyi küçültmektedir. Kadınlar evlerini işi bittikten sonra artan zaman dahilinde üretim faaliyetlerin katılmaktadır.⁹⁶

Büyük ölçekli tarımsal işletmelerin değişik şekilde organize edildiği İsrail’de bu üç farklı kooperatif işletmelerini ana hatlarıyla birbirinden şöyle ayırabiliriz: Kibbutz’larda üretim ve tüketim ortak yapılırken, Moşav Ovdim de üretim ve tüketim tamamen aile çerçevesinde yapılmakta, ancak girdi temini ve çıktı pazarlanması ortaklık tarafından yapılmakta ve nihayet Moşav Şitufi’lerde üretim ortak (ayrıca, her çiftçi ailesinin tasarrufunda bulunan özel parselde üretim), tüketim aile çerçevesinde olmaktadır.⁹⁷

2.2.5. Rusya’da Kooperatifçilik Hareketlerinin Ortaya Çıkışı

Rusya’da 1917 Ekim İhtilaliyle birlikte sosyalist düzenin uygulanmaya başlaması sonucu, toprak mülkiyet ve işletme düzeninde de, zaman zaman değişikliklerle, sosyalizmin tarıma uygulanmasına çalışıldı. Bu hareket sonucu Sovkhoz ve Kolkhoz gibi ve iki büyük tarımsal işletme tipi ortaya çıktı. Bu işletmelerin özelliklerini, kısaca açıklayalım.⁹⁸

2.2.5.1. Sovkhozlar

Devlet çiftlikleri anlamına gelen sovkhozlar, tarımın oldukça kollektifleşmiş bir şeklidir. Bu büyük devlet çiftlikleriyle, yüksek verimliliğe sahip, endüstriyel ruhla çalışan, geleceğin bir nevi tarımsal fabrikası denilebilecek işletmeler oluşturulmak istenmiştir. Üst yöneticilerin devlet tarafından atandığı sovkhoz’larda çalışanların statüsü büyük ölçüde devlet memuruna yaklaşmaktadır. Her işletmenin arazisinin genişliği 5 bin ile 10 bin hektar arasındır. Kolkhoz’lardan daha önce kurulan ve

⁹⁶ Turan, s.136

⁹⁷ Dinler, s.182

⁹⁸ Dinler, s.172

komünizmin kırsal alanda yerleşmesi için en önemli kurum olarak görülen sovkhozlar, kolkhozlar aleyhine devamlı artmıştır.⁹⁹

Sovkhoz'larda çalışan her aile başına 0,5 hektarlık bir özel toprak verilmiştir. Bu küçük özel parsellerde, kendi gereksinimleri için üretim yapan çiftçiler, buradan elde ettikleri ürünün bir kısmını piyasada satabilmektedir. Bu şekilde özel parsel sahibi olan sovkhoz çalışanlarına, aynı zamanda üretim hacmine bağlı olarak prim verilmektedir.¹⁰⁰

Aşırı uzmanlaşmış, en ileri teknolojileri kullanan sovkhozlar karşısında, Rus tarımına asıl karakterini veren, zamanla öneminin azalmasına çalışılmasına rağmen kolkhozlardır.¹⁰¹

2.2.5.2. Kolkhozlar

Toprak, hayvan ve işletme araç gereçlerinde kısmen mülkiyet hakkının tanındığı kolkhozlara, kollektif çiftlikler de denilmektedir. Kolkhoz toprakları iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grup topraklar, kolkhoz ailelerine bırakılmış olan özel parsellerdir. Her aileye, bir hektarı geçmeyecek bir toprak parçası verilmiştir. Aile, üretiminin bir kısmını kendi tüketimi için ayırdıktan sonra, kalanını, kentteki kolkhoz pazarında satabilmektedir. İkinci grup topraklar ise, kolkhoz topluluğuna ait olan ve ortak işletilen topraklardır. Her kolkhozlu, işçi kolu (brigade) denilen ekip çerçevesinde, kollektif işletme emrinde yılda belirli bir gün çalışmak zorundadır. Bu çalışmanın karşılığında, işin niteliğine göre, toplam üretimden bir pay verilmektedir. Bu ortak işletilen topraklarda nelerin, ne kadar yetiştirileceği, en ince ayrıntıları kapsayan bir planla kolkhoz genel meclisi tarafından saptanmaktadır.¹⁰²

Kolkhoz ve sovkhoz hakkında söylediklerimize bakarak, Sovyet tarımında büyük işletmelerin küçük işletmelere karşı zafer kazanmış olduğunu belirtmek olası gibi görülebilir. Oysa bu alanda bir karara varabilmek için, Sovyet tarımının geçirdiği evrimi

⁹⁹ Dinler, s.172

¹⁰⁰ Dinler, s.172

¹⁰¹ Dinler, s.172

¹⁰² Dinler, s.173

göz önüne almak gerekir. Çünkü, bu ülkenin tarımı hiçbir zaman arzulanan düzeye varamamıştır.¹⁰³

Günümüzdeki kooperatifçiliğin en önemli şanssızlığı, kooperatifleşme hareketinin 1917’de Sovyet İhtilali’nden sonra Sovyetler Birliği’nin hakim olduğu coğrafyalarda hakim olan Kolhoz ve Sovhozlara benzetilmesi ve onlarla eşdeğer görülmesidir. Halbuki pek çok toplumda ve özellikle de Türk toplumunda, tarihi dönemlerde uygulanan yardımlaşma, dayanışma, birlikte ve beraber iş yapma ve ekonomik teşebbüslerde bulunma fiili müşterek mülkiyet ve kollektivizmden çok farklıdır. Nitekim tarih boyunca toplumumuzda geliştirilen ahilik teşkilatı uygulamaları, loncaların ve odaların yerine getirdiği görev ve fonksiyonların hiçbir şekilde sosyalist yada komünist sistemlerle münasebeti olmadığı gibi; hür ve bağımsız ve demokratik hukuk sisteminin geçerli olduğu toplumlardaki kooperatifçiliğinde, Sovyet rejiminde uygulanan kollektivist kooperatifçilikle her hangi bir ilgisi yok, sadece isim benzerliği söz konusudur. Çünkü o sistemde kooperatiflerde (kolkhoz ve sovkhoslarda) ortak olanlar ve çalışanlar kelimenin tam anlamıyla boğaz tokluğuna çalışan, herhangi bir mal sahibi ve mülkiyeti olmayanlardır. Halbuki hür bağımsız toplumlarda kooperatifçilik, daha önce de değinildiği gibi küçük ve dağınık sermayelerin ve imkanların bir araya getirildiği, yönetimi ve ekonomik faaliyetleri tam bir demokratik anlayışla yürütülen organizasyonlardır. Burada söz konusu olan küçük varlıkların bir araya getirilmesi ve seçimle işbaşına gelen yönetimdir.¹⁰⁴

İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Küba ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi sosyalist düzeni benimsemiş ülkelerde tarımda kollektivist uygulama ile büyük tarımsal işletmeler oluşturuldu. Polonya ve Yugoslavya başta olmak üzere, bu ülkelerde de 1990’lı yıllarda sosyalist uygulama terkedilmeye başlandı.¹⁰⁵

¹⁰³ Dinler, s.173

¹⁰⁴ **Karınca Dergisi**, Başyazı, Kooperatifçilik Hareketi, Ankara , Sayı.796 (Nisan 2003), s.1

¹⁰⁵ Dinler, s.175

2.2.6. Diğer Ülkelerde Kooperatifçilik Hareketleri

Hollanda’da kooperatiflerin temeli köy çiftlikleriydi. Bu çiftlikler içerisinde karışık tarım yapılmaktaydı. Ülkenin toplam ekim alanının 5/2’sini oluşturmaktaydı. Hollanda’da öğretmenler ve rahiplerin, kırsal kesim üzerinde kooperatifleri teşvik etme aşamasında büyük etkileri olmuştur. Küçük ve büyük çiftçiler “Well-Understood Self Interest” (İyi kavranmış menfaat) kooperatifinde birleşmişlerdir. Bu ilk Hollanda tarım kooperatifinin adıdır. Hollanda kooperatifleri hükümetten hemen hemen hiç yardım almadan büyük ilerleme kaydetmişlerdir. Hollanda’da birkaç tane çok başarılı olmuş çok amaçlı kooperatifler vardır. Şimdi de bölgesel düzeyde Çiftçi Kredi Bankası, İhtiyaç ve Satış yerleri vardır.¹⁰⁶

İtalya’da daha çok emeğe dayanan Sıvacılar Ortaklığı, Roma İmparatorluğu zamanından beri mevcuttu. Bu ortaklığın mensupları dış ülkelere bile uzun yolculuklar yaparak taahhüt işlerine girmişlerdir. Sıvacılar ortaklığını, bugün rastladığımız emek kooperatiflerinin ilkel şekli saymak mümkündür.¹⁰⁷ Danimarka’da Gruntving (1783-1872), İrlanda’da Sir Harace Plunkett (1854-1932) kooperatifliğin öncüsü olarak belirtilebilir.¹⁰⁸

Bir çok ülkede kooperatifler örnek teşkil edilebilecek başarı seviyelerine erişmişlerdir. Bu örnekleri aşağıdaki gibi katagorize edebiliriz: ¹⁰⁹

- Çok amaçlı kooperatiflerin Japonya’nın modern ekonomik gelişmesinde ve kırsal kesimin kalkındırılmasında önemli katkılarda bulunulması,
- Elektirifikasyon kooperatiflerinin bundan önceki kuşakta Kırsal Amerika’yı aydınlatmak,
- Romanya’da kooperatiflerin ülkedeki en iyi gezi ve dinlence örgütünü kurup işletmesi,
- Hindistan şeker üretiminin yaklaşık yarısının gerçekleşmesi,

¹⁰⁶ Alpaslan, s.17

¹⁰⁷ Hazar, s.52

¹⁰⁸ Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri** , s.12

¹⁰⁹ Alpaslan, s.18

- İzlanda'nın son derece gelişmiş kooperatif sistemi nedeniyle "Kooperatif Ada" olarak adlandırılması,

- İspanya'nın kuzey kesimindeki Bask bölgesinde Mondragon kooperatiflerinin ülkedeki en büyük buzdolabı ve ev elektrikli aletler üreticisi olması,

- Polonya'da ki kentsel kesimde varolan konutların % 75'ini kooperatiflerin üretmesi,

- İsveç'in OK kooperatif sisteminin ülkenin en büyük petrol rafinerisine sahip olduklarını ve ülke piyasasının % 20'sini doyurmaları,

- Hindistan'ın Gujarat bölgesinde kurulmuş sütçülük kooperatiflerinin yeryüzünün en modern ve en büyük süt işleme fabrikalarını işletmesi,

İtalya'nın çeşitli işçi kooperatifleri sistemlerinin endüstri işletmeleri bir yandan kapanırken en verimli ve etkili çalışan örgütleri kooperatiflerdir

3.TÜRKİYE’DE KOOPERATİFÇİLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ VE CUMHURİYET DÖNEMİ KOOPERATİFÇİLİĞİ

Türkiye’de kooperatifçiliği “Cumhuriyet Öncesi Dönemi Kooperatifçiliği” ve “Cumhuriyet Dönemi Kooperatifçiliği” olmak üzere ikiye ayırabiliriz.

3.1.CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMİ KOOPERATİFÇİLİĞİ

Ülkemizdeki kooperatifçilik hareketi, diğer ülkelere göre hem doğuşu hem de gelişmesi bakımından değişiklikler göstermektedir. Bunun da nedeni hiç kuşkusuz toplumsal ekonomik ve tarihi yapılarıdaki farklılıklardır. Kendi kendine yardım hareketi olan kooperatifçiliğin de, bu değişkenlerin etkisi altında kalabileceğini söylemek pek yanlış olmayacaktır. O dönemlerdeki iletişim ve ulaşım alanlarındaki durum gözden geçirilirse, toplumların dışa açılma ve dışarıdan etkilenmelerinin günümüze oranla çok az olduğu bilinmektedir. Buradan kooperatif hareketinin, ülkenin yapısına göre şekillendiği sonucu çıkmaktadır. Buna göre Ülkemizdeki kooperatifçilik, toplumumuzun yapısına göre kaynaklanarak şekillenmiştir.

3.1.1.Mithat Paşa’ya Kadar Olan Dönem (1822 – 1884)

Kapalı bir topluluk olan kırsal kesimde, geleneklerin hemen hemen bütününde az veya çok hissedilen ekonomik ve toplumsal dayanışmalar, Türk kooperatifçilik hareketinin temelini ve en güçlü kaynağını oluşturmaktadır. Türk kooperatifçiliği yepyeni bir hareket olarak birdenbire değil, kökü çok eskilere dayanan örgütlenmiş ekonomik ve toplumsal dayanışmaların ortak bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.¹¹⁰

Orta Asya’da, Yakut, Kırgız-Kazan Türk’lerinde karşılıklı yardımlaşma vardı. Acele bitirilmesi gereken, fakat sahibi tarafından yapılmayan tarla ve ev işleri konu komşunun, akrabanın, bazen de bütün köy halkının yardımıyla sonuçlandırılıyordu. Ancak bu yardımın maddi olarak yapılması yasaktı. Taşkent Türk’lerinde buna benzer

¹¹⁰ Ürper, s.16

yardımlaşmaya Haşar ismi veriliyordu. Kazan Türk’lerinde ise yalnızca okullar ve imamlar için odun toplanırken, yapılan yardımlaşmaya Ömü adı verilmiştir.¹¹¹

Türkiye’de kooperatifçilik tarihi incelenirken, çağdaş kooperatiflerden önce Kooperatifleri andıran ve bugünkü Kooperatifçilik ilkelerinin çoğunu içinde bulunduran bazı müesseselere sahip olduğumuzdan dolayı Kooperatifçilik kavramı bizim için hiç de yabancı değildir. Kooperatifi andıran bu müesseselerin başlıcaları şunlardır;

3.1.1.1.İmece

“İmece usulü, ortaklaşa çalışmanın ve işbirliğinin en mükemmel örneklerindendir. Eski zamandan beri Türk köylerinde başarıyla hayata geçirilen imecenin kooperatifleri andıran bir milli müessese olduğu ilk bakışta hemen göze çarpmaktadır. Bir çok köylerimizde gördüğümüz ortaklaşa süthaneler, çamaşırhaneler, fırınlar buna örnektir. Keza ortak çoban ve bekçi tutmak, yol yapmak, ortaklaşa koruluk ve mer’a tesis etmek bu türlü davranışlardandır. Ölüm ve askerlik sebebiyle erkeksiz kalan kadınlara, yoksul ailelerin üretim işlerini bitirmek için bütün köy halkının yardımına koşması, “keşik” denilen sırayla birbirinin işini görme de, imece çalışmalarına birer örnektir. Özellikle orak ve harman gibi zamanında bitirilmesi gereken işlerde çoluk, çocuk, kadın-erkek bütün köy halkının iş ve elbirliği ettiği görülmektedir.

Kardeşlik, dayanışma, birlik-beraberlik, karşılık beklemeden başkalarının yardımına koşma, feragat ve fedakarlık, kişisel yararlar gözetmemek gibi kooperatifçilik özelliklerinden başka, ortaklaşa ihtiyacın elbirliği ve karşılıklı yardımla giderilmesi şeklinde formüle edilen kooperatiflerin, genel manadaki tarifi ile amacını, imece müessesesinde bulmak mümkün olduğu için bu müessesenin yalnız kooperatifleri andırdığına işaret etmekle yetinmeyerek, bunların kooperatiflerin habercisi ve öncüsü olduğunu rahatlıkla öne sürmek mümkündür. Bunlarla beraber, daima Türk toplumunda yaşaya gelmiş olan imecenin işin bitmesi ve maksadın yerine gelmesiyle sona

¹¹¹ Ahmet Fırat, **Kalkınmada Türk Kooperatifçilik Modeli Araştırması**, Ümid-bir Yayınları No:2, Ankara, 1979, s.53-54

emediğini, süreklilik gösterdiği ve bir teşkilata ve resmiyete bağlanmadığını belirtmek lazımdır.”¹¹²

3.1.1.2.Ahi Birlikleri

Ahilik düşüncesinin oluşturulmasına ve geliştirilmesine katkı sağlayan çok sayıda insan vardır.

“Bunların en önemlilerinden Ahi Evran 1171 yılında Azerbaycan’da doğmuş, Horasan’da eğitim görmüş ve 1204 yılında Kayseri’ye göç etmiştir. Asıl adı Şeyh Nasirüddin Mahmut’tur.

Ahi Evran, Usta olduktan sonra Teşkilatta Ahi Şeyhi olarak görev aldı. Kırşehir’de debbağlık (deri işlemeciliği) mesleğini geliştirip yaygınlaştırdı. Daha sonra “Ahi Baba”lığa yükseldi. Ahi birliklerini canlandırarak tüm Anadolu’da tanınan bir şahsiyet haline geldi. Bu birlikler Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda da büyük rol oynamıştır.”¹¹³

Ahi Evran Veli’nin XIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki ülkelerde kurmuş olduğu Ahi Teşkilatı sosyal barış ve ekonomik hayat tarzında birçok önemli gelişme sağlamıştır.Ahi; kardeş ,Ahilik; kardeşlik anlamına gelmektedir.

“Ahi birlikleri, imece’nin manevi ve ahlaki hususiyetlerini bünyesinde taşımaktan başka, süreklilik gösteren ve teşkilatlanmış olan eski tarihi ve milli bir Türk müessesesidir.

XIII üncü asırda, Anadolu Selçuklularının sonlarına doğru kendini gösteren Ahi birliklerinde bugünkü çağdaş kardeşlik, feragat, fedakarlık, herkese iş, eşit kazanç, hilesiz mal üretimi, adil fiyat politikası, mensuplarının eğitimi gibi kuralların büyük bir titizlikle uygulandığı bilinmektedir.(Bununla birlikte Ahi Birliklerinin, aynı zamanda Devlet kuran, orduya talimli asker veren, asayiş koruyan, sosyal adaleti sağlayan,

¹¹² **Türkiye’de Kooperatifçilik**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Yayın No:88, Ankara, 1997, s.7

¹¹³ Yusuf Ekinci, Ahi Evran, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.814 (Ekim 2004), s.28.

piyasayı düzenleyen, işçi-işveren münasebetlerini ayarlayan fonksiyonları da olduğu hatırlanırsa, onların kooperatileri aşan kuruluşlar olduğu anlaşılır.)”¹¹⁴

Esnaflık ve Sanatkarların gerekli hammadde alımı ve satımı, işlenmesi, piyasaya sürülmesi belirli bir düzen içinde yapılmış, zarara ve felakete uğrayan mensuplarına yardım edilmiş, fiyatları ayarlayarak, üretimi miktar ve kalite olarak planlayarak üreticileri desteklemiş, sağlam ve kaliteli, ucuz mal üretimini sağlayarak tüketicileri korumuş, eğitime, toplumsal düzen ve huzurun sağlanmasına önem vermiş olan Ahilik Teşkilatı bu özellikleriyle kooperatifçiliğin sosyal güvenlik kurumlarının, sendikaların başlangıcıdır.¹¹⁵

“İlk toplu sözleşme 1764 yılında Kütahya’da fincan işçileriyle işverenleri arasında imzalanmıştır. Zamanın kadısının da tasdiğinden geçen ve halen Kütahya Şehir Kütüphanesi’nde bulunan bu sözleşme belgesi günümüzde birer işçi kuruluş olan kooperatiflerin ve özellikle sendikaların ilk başlangıç noktasının Ahilik olduğunun kanıtıdır.

Rochdale öncülerinden Snowdown, Denizli Ahi Zaviyelerinde 2 yıl kalmış ve bu prensiplerden yararlanarak kooperatifçilik ilkelerini geliştirmişlerdir. Ahilik ve kooperatifçiliğin ortak noktalarını aşağıdaki gibi özetleyebiliriz. .

- Serbest giriş-çıkış
- Demokratik yönetim (eşitlik, hak ve hukuka dayalı ve seçime dayanan kurullarla yönetim)
- Eğitim (müspet gelir farkının muayyen bir nisbetinin eğitime ayrılması, gece; manevi eğitim, gündüz iş içinde eğitim.)
- Aracısız üretici, tüketici ilişkileri (Hammaddenin tek elden tedarike ve üyelere dağıtılması. Yaptığı işe göre nema, risturn ödenmesi)

¹¹⁴ Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.8

¹¹⁵ Serkan Yüksel, Kooperatifçiliğin Türkiye’deki Tarihi Gelişimi, Önemi ve Sayısal Veriler Işığında Günümüzdeki Durumu, **XVIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi**, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Ankara, 29-30 Eylül 2005,s.193.

- Asıl amacın, kazanç hırsı ve fazla kar etmek değil, üyelerine hizmet olması
- Üst örgütlenme, il, bölge ve ülke bazında örgütlenmesi.
- Fazla kazancın, “Orta Sandıkları”nda biriktirilmesi ve bunun önemli bir miktarının sosyal yardımlaşmada ihtiyaç sahiplerine kullanılması ile sosyo-ekonomik bir organizasyon oluşu.”¹¹⁶

Ahilik Teşkilatı Osmanlılar döneminde İstanbul’un fethiyle esnaf loncalarına dönüşmüştür.¹¹⁷ Ortaya çıkan boşluğu Meslek Odaları doldurmuştur. Ziraat Odaları, Mimar Odaları, Berber Odaları gibi.¹¹⁸

3.1.1.3. Loncalar

Osmanlı Devleti’nde, sosyal yardım (kamu yardımı) sağlayan bir başka kurum da lonca adı verilen meslek kuruluşlarıdır. İlk esnaf kuruluşları olan ahilik şeklinde teşekkül eden esnaf zaviyeleri XIV. Yüzyıldan itibaren azalmaya başlamış, onların yerini zamanın ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilecek özellikler taşıyan loncalar almıştır. Kavram olarak lonca, sanat sahiplerinin ve esnafın kendi aralarında kurdukları düzeni, birliği ve özel işleri için toplandıkları yeri (odayı) ifade etmektedir. Lonca teşkilatı, mesleğe giriş ve ilerleme açısından, esnaf zaviyeleri ölçüsünde ağır koşullar koymadığı gibi, din ve tarikat esaslarına da tabi olmamıştır. Merasimsiz olarak ve hangi dinden olursa olsun bütün esnafın toplanabileceği ve serbestçe müzakere yapabileceği bu tür yerlere lonca denildiği için bu esnaf örgütüne de lonca teşkilatı (örgütü) adı vermiştir. Lonca yönetim kurulu, esnaf ustaları tarafından seçilen beş kişiden oluşmuş; esnafa ait her tür iş bu kurulca incelenmiş ve sonuçlandırılmıştır. Alınan kararlardan lonca (yönetim kurulu) esnafa karşı; başkan da loncaya (yönetim kuruluna) karşı sorumlu tutulmuştur. Yönetim kurulu, aynı zamanda başkanın idaresinde olan “(esnafa) yardım (teavün) sandığı”nın denetiminden de sorumlu olmuştur.¹¹⁹

¹¹⁶ Enver Kılıç, Anadolu Selçuklu Kooperatifçisi Ahi Evran, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı: 797(Mayıs 2003), s.27

¹¹⁷ Kılıç, s.27.

¹¹⁸ Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.8

¹¹⁹ “Ahilik” Ahilik ve Lonca Teşkilatının Değerlendirilmesi,

“Loncaların kökeni, 7. ve 8. yüzyıldan itibaren faaliyet gösteren fütüvvet ve ahilik teşkilatlarına dayanır. Ahilik kuruluşuna ait töreler, kurallar bir çok özellikler loncalarda devam eder.

Loncaların iki ana gayesi vardır:

- Lonca mensubu sanatkar, esnaf arasında sosyal eşitliği ve dayanışmayı sağlamak
- Mesleki faaliyetin uygulanışını düzenlemek ve denetlemek, Loncalar, bugünün Esnaf v Sanatkarlar Derneğine benzetilebilir, Loncaların ekonomik ve mesleki, kültürel ve sosyal faaliyet ve vazifeleri vardı.

Görünüşte iktisadi müesseseler olan loncalar, iç yapı itibariyle cemiyette hakim olan bazı ahlaki kaideleri, müeyyideleri ile, esnafın kendi kendine tatbik ettiği müesseselerdir. Loncalarda bulunan iş ahlakının temelinde, otoriteye ve geleneklere bağlılık, el işçiliğine hürmet, kanaatkarlık, meslek sırrını saklamak gibi prensipler yatmaktaydı.

Osmanlı Devletinde loncaların ekonomik vasıfları yanında, onlara hususiyet kazandıran, iç kuruluşları ve sosyal faaliyetleridir. Osmanlı Devletinin son zamanlarında, sanayileşme hareketlerinin ve fabrikalaşmanın başlaması neticesinde el sanatları giderek önemini kaybetti. İttihat ve Terakki Fırkasınca 1913 tarihinde loncalar kaldırıldı.”¹²⁰

3.1.1.4. Gedikler

“Memleketimizde eskiden, Arap ve Acem devirlerinden kalma, esnaf teşkilatı “Fütüvvet birlikleri” vardı. Tüccar ve esnaf timar ve ziamet erbabının ve yeniçerilerin saldırılarına karşı kendilerini korumak için birleşerek bu birlikleri girerlerdi. Mesleke girer ve ustalığa terfi ederken bazı merasimler yapılırdı. Sanatlar çıraklık, kalfalık ve

http://dokumanlar.com/dosya.asp?islem=gor&dosya_no=116020, 5 Mayıs 2007, Paragraf 1-4

¹²⁰ “Lonca” Türk Tarihi, <http://www.dallog.com/kurumlar/lonca.htm>, 5 Mayıs, S.1

ustalıklara ayrılmıştı. Küçük birliklere girmeyen serbest ve kendi başına çalışmak hakkına sahip değildi. Herkes bulunduğu yeri ve san'atı değiştiremezdi.

Dördüncü Murat zamanında bunlar 1110 sınıfa ayrılmıştı. Yalnız tüccar ve esnaf değil aralarında ulema, kitapçı, uşak, aşçı, dilencilerde lonca kurmuşlardı.

Esnaflık usulü “gedik” denilen bir nevi mülkiyeti meydana çıkarmıştır. Gedik, oymak masterından gelir. Araç ve gereç yerleştirmek için bir dükkanda oyuk açmak demektir. Terminolojiye göre “belirli bir san'at ve ticareti icra etmek hakkı”dır. Gedikler; Belirli bir mahal de san'at icra etme hakkı olan “Müstakır Gedikler” ile şahsa veya belirli bir zümreye ait olan”Havai Gedikler” olmak üzere ikiye ayrılır.

Gedik hakkı, esasını esnaf imtiyazından almıştır. Gedik sahibi olmayan iş göremezdi. Teamülü olan bu hak sonradan kanuni oldu. Daha sonra “Gayrimenkul ve Vakıf Gedikleri” ortaya çıkmıştır. Gedikler emlak gibi kayıt ve tescil olunur, resmi izinle satılır, kiralanır, hibe edilirdi. İntikal hususunda gayri menkul malların hükümlerine ta'bidi. İmtiyaz ve fermanlar ile verilir. Esnaf miktarını azaltmamak amaçlardan birisiydi. Talep olursa, hükümet, gedikleri arttırarak veya yeniden kurarak kendine gelir temin ederdi. San'at rağbetten düşerse gedik değiştirilirdi.

Bir nizamname ile 1277 de ilk defa olarak gedikler sınırlamaya tabi tutuldu. Yeni gedik verilmedi. Gedikler vakfedilmeyecek, mahsuller satılmayacaktı. İstanbul'da müstakır gedikler 1913 kanunuyla kaldırıldı ve gayri menkul malların tasarrufundaki zorluk ortadan kaldırıldı. Artık gedik sahibi mülke tazminat vererek gayri menkul alabilecekti. Havai Gediklerin son kalanları bilhassa İstanbul'da hamallık, manavcılık, arabacılık gibi nakliye işlerine ait idi. Bunlar meşrutiyetten önce sarayla ters düşmüşlerdi. Daha sonra resmen kaldırılmışlardır. Fakat kanunen cemiyet veya kooperatif kurma hakları vardır.”¹²¹

¹²¹ Nuri Suphi, **Kooperatifçilik**, Sühulet Kütüphanesi, İstanbul, 1931, s.116-118

3.1.2. Mithat Paşa Dönemi (1822-1884)

Türkiye’de çağdaş kooperatiflerin Memleket Sandıkları ile başladığı kabul edilmektedir.¹²² Memleket Sandıkları Mithat Paşa tarafından kurulmuştur.

“Mithat Paşa (1822-1884) kısa aralıklar hesaba katılmazsa, Devlete, hemen hemen 45 yıl hizmet etmiştir. Rusçuklu Kadı Hacı Hafız Mehmet Efendinin oğlu olan Mithat Paşa zamanın, usullerine göre dini eğitim gördü ve İrfaniye adlı okulda okudu. Ana dilinin dışında Farsça, Arapça ve Fransızca öğrendi. İstanbulda ve illerde bir süre başarılı memurluklarda bulunduktan sonra Vezir rütbesi ve Paşa ünvanıyla 1861 de Niş Valiliğine atanmıştır. 1864 yılında, Niş Vidin ve Silistire Vilayetlerinin birleştirilmesiyle kurulan ve merkezi Rusçuk’ta bulunan Tuna Vilayetinin başına getirilmiştir. İşte Paşa, Kooperatifçilik Tarihine geçen çalışmalarına bu dönemde başlamıştır. Sultan Abdülaziz’in öldürüldüğü ve bu olayda suçu bulunduğu iddiasıyla yargılanarak 1881 de Taif’e sürüldü. 9 Mayıs 1884 günü burada boğdurulmak suretiyle öldürüldü.

Mithat Paşa, 1861’den 1868’e kadar Tuna’da; Memleket Sandıkları, Örnek Tarım Çiftlikleri, Valilik Binası, İslahhaneler, Köprüler, Camiler, Limanlar yapmıştır.”¹²³

3.1.2.1. Memleket Sandıkları

Mithat Paşa, çiftçinin kredi ihtiyacını karşılayacak bankalar ve teşkilatlanmış bir finansman kurumu bulunmaması yüzünden, bunların sarrafların ve başka insafsız tefecilerin pençesine düşmüş olduğunu görerek, buna bir çare aramış ve bu konuda köylerdeki imece adetinden faydalanmayı düşünmüştür. Devlete ait boş arazilerde, hafta tatillerinde, imece yoluyla, çiftçilerce tarım yapılarak ürün yetiştirilirse, bunun satışından elde edilecek paralarla bir sandık kurulabilir. Paşa böylece köylünün tefecilerin elinden kurtulabileceğini düşünüyordu.¹²⁴

¹²² Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.8

¹²³ Nezih Demirtepe, Büyük Kooperatifçinin Tuna Valiliği Günleri – Mithat Paşa ve Rusçuk 3, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.799 (Temmuz 2003), s.12.

¹²⁴ Hazar, s.232

Mithat Paşa, bu tefecilerle ile mücadele etmek için, Tuna Vilayetinin her kaza merkezinde Rayfayzen usulü Memleket Sandıklarını kurdu.¹²⁵ Ayrıca, Emniyet Sandıklarının kurucusuda Mithat Paşa'dır.¹²⁶

"Mithat Paşa, Sandık karlarından, büyük kısmı sermayeye katılmakla birlikte, okul, kaldırım, çeşme ve köprü gibi eğitim ve kamu yararına payların ayrılması gerektiğini ve çiftçinin kredilendirilmesi konusunda devlet yardımının gerekli olduğunu, bununla birlikte bu yardımın halk hareketiyle beslenmesi gerektiğini düşünüyordu.

Mithat Paşa, Tuna Valisiyken yarısı Türkçe ve yarısı Bulgarca "Tuna" adlı bir gazete çıkarmağa başladı.(1865). Bu gazetede Memleket Sandıkları'na dair bilgiler yayınladı. Bağdat Valiliği sırasında da "Zevra"* gazetesini kurmuştur."¹²⁷

Mithat Paşa, 1863 de Niş Valisiyken ilk Memleket Sandığını Şehirköyü (Pirot) kasabasında** kurdu. İngiltere'de Rochdale Kooperatifinin açıldığı 1844'den, sadece 19 yıl sonra kooperatifçiliği ülkemiz topraklarına taşıyan ve daha sonra her yere yayan Mithat Paşa'nın idareciliği, ilkeleri ve faaliyetleri günümüzde de tazeliğini koruyor.¹²⁸ Memleket Sandıklarının kuruluşu Friedrich Wilhelm Raiffeisen'in kendi adıyla anılan kredi kooperatiflerinin kuruluşundan dokuz ay önceye rastlamaktadır.

Bir tarım kredi kooperatifi örneği olan Memleket sandıklarının temeli, krediye ihtiyaç duyan köylülerin (çiftçilerin) Hazine arazilerini imece usulü ile ekmeleri, elde edilen hasılatın sandıklara yatırılması, bu paralarında muhtaç köylülere kredi olarak verilmesine dayanmaktaydı.¹²⁹

¹²⁵ İlyas Karaçov, Bulgaristan'da İlk Kooperatifçi Mithat Paşa, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.795 (Mart 2005), s.14.

¹²⁶ Nezih Demirtepe, ABD ile İngiltere'nin bombalamak üzere hazırladığı IRAK'ın (Büyük Kooperatifçi Mithat Paşa'nın Valiliği'nde geçen) 782 günü, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.794 (Şubat 2003), s.37.

* "Zevra" Bağdat Vilayetinin eski adıdır.

¹²⁷ Hazar, s.232

** Bugün Pirot adını taşıyan Şehirköyü Yugoslavya hudutları içinde olup, Bulgaristan sınır noktasından 20 kilometre kadar içerde, Sofya-Niş karayolu üzerindedir.

¹²⁸ Nezih Demirtepe,Doğumunun 131. Yılında Ülkemiz Kooperatifçiliğinin Öncüsü Mithat Paşa ve Rusçuk, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.797(Mayıs 2003), s.28.

¹²⁹ Yüksel, s.194

“Memleket Sandıkları kaza merkezlerinde bulunuyordu. Çiftçiler boş ve özellikle tatil (Hristiyanlar için Pazar, müslümanlar için Cuma) günleri devlete ait işlenmiyen arazilerde, eşit şartlar altında çalışmak suretiyle tarım üretiminde bulunuluyordu. İlk zamanlar yalnız mısır mahsulü elde ediliyordu. Sonra başka ürün çeşitlerine elde edildi. Ayrıca her çiftçiden her bir çift öküz başına yarım kile (15 kilo) buğday alınması esası uygulandı. İmece suretiyle çalışma sonunda üretilen ürünün satış tutarı ile her bir çift öküz başına toplanan buğdaylar, bir çeşit ortaklık payı yerine geçiyordu.

Ürünlerin satışından elde edilen paralarla her bir çift öküz karşılığı alınan yarımşar kile buğdayların bedeli Sandığın sermayesini teşkil ediyordu ve kredi dağıtımında kullanılabiliyordu. Ancak kredi verme işlemine Sandık sermayesi 200 lirayı bulduktan sonra başlanabiliyordu.”¹³⁰

Üretim ve kredi kooperatifçiliğinin birleştirilerek köylüye sağlam bir kredi kaynağı sağlanması amacını taşıyan bu girişimin ilkelerini şu şekilde sıralayabiliriz.¹³¹

- Devlete ait boş arazi köylüler tarafından imece usulü ile ekilecek, bu ekim sonunda ürün satışından elde edilecek hasılat sandıklara yatırılacak,
- Sandıklarda toplanan meblağlardan muhtaç köylüelere kredi verilecek,
- Krediler ya krediyi alanların şahsi kefaletleri yahut sandıklara bırakılacak rehinler üzerinden açılacak,
- Kredinin miktarı 20 altını aşmayacak, faiz oranı %1 olarak vadesi 3 ay ile 1 yıl arasında olacaktır.

İlk denemeler olumlu sonuç verince, 1867’de konuyla ilgili düzenleme sağlamak amacıyla “Memleket Sandıkları Nizamnamesi” adıyla bir nizamname çıkarılmış ve bu sandıkların kurulması tüm valiliklere görev olarak verilmiştir. Böylelikle, Memleket sandıkları ülkenin her yanına yayılmıştır.¹³² Bu Türkiye’de ilk

¹³⁰ Hazar, s.234.

¹³¹ Alpaslan, s.19.

¹³² Yüksel, s.194.

zirai kredi ve kooperatif mevzuatı idi. Böylece, ilk kooperatifler kanunu olan İngiliz Kooperatifler Kanunundan (1852) 15 yıl sonra ve Alman Kooperatifler Kanunu ile aynı yılda bizde de bir Kooperatif Mevzuatı yürürlüğe konmuş oluyordu.¹³³

Memleket Sandıkları Nizamnamesi 29 maddeden meydana gelmiş olup iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sermaye, yönetim, kredi verme ve kazancın bölüşümü, ikinci bölümde ise sandık tarafından izlenecek muhasebe usulü belirtilmiştir. Memleket sandıklarının yönetimi, ilçe halkı tarafından seçilen ve “Sandık Eminleri” adı verilen dört kişiden oluşan bir heyet tarafından yapılmaktaydı.¹³⁴

Katip ve Muhasip denilen memurlar dışında görevler parasızdı. Ücretleri karşılamak üzere çiftçilerden kaydiye adıyla bir para alınırdı.¹³⁵

Sandık gelirlerinin, üçte ikisi okul, kaldırım, çeşme, köprü gibi köy tesislerinin yapım ve onarımına harcanır, üçte biri ise köylerin Sandıktaki hesabına yazılmaktadır.¹³⁶

Sandıklar, 1863’den 1867’ye kadar tüzüksüz yönetilmiş ve Tuna Vilayetine mahsus kalmıştır.¹³⁷

Memleket Sandıklarının geçirdikleri evreleri şöyle özetlemek mümkündür:¹³⁸

- 1861-1863 Memleket Sandıklarının oluşum dönemi.
- 1863-1867 Memleket Sandıkları Tarifnamesi’nin hazırlanıp, hükümete sunulmasından sonra, resmileşmesini beklemeksizin uygulandığı dönem.
- 1867-1882 Memleket Sandıkları’nın Bab-ı Ali’nin 9 maddelik eki ile yayınlanan Memleket Sandıkları Nizamnamesi’ne göre uygulanıp yaygınlaştırılması.
- 1882-1883 Ziraat Sandıkları

¹³³ Hazar, s.234.

¹³⁴ Alpaslan, s.20.

¹³⁵ Hazar, s.234.

¹³⁶ Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.9.

¹³⁷ Hazar, s.234.

¹³⁸ Çıkm, Karacan, s.43-44.

- 1883-1888 Menafi Sandıkları dönemi (Sandıkları, aksayan işlevleri nedeniyle 1883’de Menafi Sandıklarına dönüştürülmesi)
- 1888 Ziraat Bankası’nın kurulması.

3.1.2.1.1 Raiffeisen-Mithat Paşa Kıyaslaması

Friedrich Wilhelm Raiffeisen ilk tarım kredi kooperatifini 1862 yılında kurmuştu. Mithat Paşa’da ilk Memleket Sandığını bundan bir yıl sonra (Şehirköyün’de) açıyordu. Akla, Paşanın bunu Raiffeisen’den görerek aldığı gelebilirse de, böyle bir ihtimal yoktur. Gerçi Mithat Paşa Avrupa’ya gitmişti ama, Almanya’ya uğramamıştı; Viyana, Brüksel, Paris ve Londra’yı ziyaret etmişti. Sonra, bu geziyi 1858’de yapmıştı ki, o tarihte daha Raiffeisen’in kooperatifleri ortada yoktu. Bu bakımdan Memleket Sandıklarını Paşanın orijinal bir buluşu saymak yerinde olur.¹³⁹

“Bu iki değerli şahsiyetin kurdukları kooperatiflerde, birbirlerine benzer özellikler olmasının yanında, birbirlerine benzemeyen yönleri de vardır. Şimdi bu yönleri inceleyelim.

Benzer yanları şunlardır:

- Amaç ve konu. Her ikisi de çiftçiye zirai kredi sağlamak için kurulmuştur.
- Kendi kendine yardım. Raiffeisen kendi kendine yardım (Selbsthilfe) sloganıyla işe başlamıştır. Memleket Sandıklarının dayandığı imece usul ve geleneği zaten kendi kendine yardım ve ortaklaşa çalışmadan başka bir şey değildir.
- Kendi kendine yönetim, ki buna demokratik yönetim de deniyor, her ikisinde de yürütülmüştür. Raiffeisen Kooperatiflerinde bu ilke (Selbstverwaltung) uyarınca yöneticiler seçimle iş başına geldikleri gibi, Memleket Sandıklarında da “Emin”ler aynı yolla göreve getirilmekteydiler.

¹³⁹ Hazar, s.239

- Her ikisinde de tarafsızlığa önem verilir. Raiffeisen dini ve siyasi tarafsızlık üzerinde dururken, Mithat Paşa da Hristiyan-Müslüman ayırımı oluşturmamaya dikkat ediyordu.

- Birincisinde de ikincisinde de dağıtılan krediler üretime harcanmak maksadını taşırdı.

- Her ikisinde de karın çoğu veya azı hayır işlerine harcanırdı.

- Fahri yani parasız görev de ortak ilkelerdendir. Şu kadar ki, Raiffeisen sadece Vezneciye, Mithat Paşa da Katibe ücret verilmesini kabul etmişlerdir.

- Kaydiye veya giriş parası alınması da ortak esaslardandı.

Benzemeyen Noktalarda Şunlardır.

- Yukarıda da açıklandığı üzere, Memleket Sandıklarında üyeler (işledikleri arazinin ürün bedelinden ve sahip oldukları her çift öküz için yarımşar kile buğdaydan ibaret) birer ortaklık payı ile katılıyorlardı. Raiffeisen’de ise ortaklık payı usulü yoktu.

- Raiffeisen Kooperatiflerinde ortaklaşa sorumluluk vardır ve bunun sonucu olarak ortaklar, Kooperatifin borçlarından ötürü bütün mal varlıkları ile sorumlu bulunuyorlardı. Memleket Sandıklarında böyle bir hukuki yükümlülük yoktur.

- Birincisinde yalnız ortağa kredi verilirdi, oysaki Memleket Sandıklarından üye olmayanlar da bundan faydalanırlardı.

- Raiffeisen Kooperatifleri, bir-iki köylük dar bir alan içinde çalışırlardı. Mithat Paşa ise bir kazayı ölçü almıştı. Sandıklar kaza merkezinde idi, bütün bağlı köyler kredilerini gelip buradan alırlardı.

- Almanya’daki Kooperatiflerin kaynağı yetişmediği takdirde dışarıdan da borç alarak ortaklarına dağıtırdı. Türkiye’deki Sandıklar ancak kendi yağlarıyla kavrulurlardı.

- Memleket Sandıklarında kredinin vadesi bir yılı geçmezken, Alman Tarım Kredi Kooperatiflerinde geçebilir ve on yıla kadar uzayabilirdi.

- Raiffeisen’de koyu bir dindarlık vardı. Kooperatifleri de fikren dini esas ve inançlara bağlıyordu. Mithat Paşa’nın dayandığı esas (imece) ise dini değil milli bir müessese idi.

- Memleket Sandıkları, Menafi Sandıkları haline geldikten sonra vergi kaynağı ile beslenmişlerdir. Almanya’da böyle bir yardıma rastlanmıyor. Yani Türkiye’de Devlet yardımı daha belirgindir.

- Almanya’daki Kooperatifler birlikler çatısı altında birleşmişler ve ayrı bir bankaya sahip olmuşlardır. Ne yazık ki, Türkiye’deki çalışmalar böyle bir bilinçten ve düzenden yoksun kalmış, bu yüzden de Sandıklar yaşayamamışlardır.”¹⁴⁰

“Memleket Sandıkları 1883 yılında kapanarak yerini Menafi Sandıklarına bırakmıştır. Memleket Sandıklarının kapanma nedenlerinden en önemlilerini şu şekilde sıralamak mümkündür.:

- Zamanla ortaklar arasındaki ilişkiler bozulmuştur.

- Birlikte çalışmanın kaldırılarak her hayvan başına alınmaya başlanan 15 kg. buğday uygulaması her yerde başarılı bir şekilde uygulanmamış ve haksız uygulamalara yol açmıştır.

- Yukarda da belirttiğimiz gibi merkezi bir örgütlenmenin olmaması koordinasyonsuzluğa yol açmıştır.

- Sandıktan alınan borçlar ödenemez hale gelmiştir.

- Sermaye amacıyla konan paralar zamanla amaçları dışında borç verilmeye başlanmış ve bu verilen borçlar tekrar geri ödenmemiştir.

- Sandık yönetim ve denetiminde bir takım yolsuzluklar başlamıştır.

¹⁴⁰ Hazar, s.238-239

- Etkin bir denetime sahip olmayan sandıklarda çeşitli spekülasyonlar yapılır hale gelmiştir.

- Sandıkların yönetimi için çok zaman yetenekli, dürüst ve bu işe istekli idareciler bulunamamıştır.

- 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonun da sandıkların kuvvetli olduğu birçok toprakların elden çıkması sandıkların mali durumunu derinden etkilemiştir.”¹⁴¹

3.1.2.2 Menafi Sandıkları

Menafi sandıklarını, Memleket Sandıklarından ayıran en büyük vasıf, bunların sermaye bakımından daha kuvvetli bir hale sokulmuş olması ve idarecilerinin daha derli toplu getirilmesidir.¹⁴² Memleket sandıklarının çeşitli nedenlerle çalışamaz hale gelmesi üzerine bu sandıkları yeniden canlandırabilmek amacıyla yeni bazı önlemlere gerek duyulmuştu. 1883 yılına kadar Memleket Sandıkları için düzenli bir kaynak bulunamamıştı. İmece ve bir çift hayvan başına alınan 15 kg. buğday uygulaması da sandıklar için arzu edilen sürekli gelir kaynağını olamadı.¹⁴³ Memleket Sandıklarının sahip oldukları kaynakların yetersiz olduğu görülerek, Sandıklarda bir reform yoluna gidilmesinin doğru olacağı kanaatine varılmıştır.¹⁴⁴ Bunun için de sandıklara sermaye olarak verilmek üzere aşar vergisinin bir miktar çoğaltılmasına karar verilmiş ve 1883’den başlamak üzere aşar vergisi 10 da 1 oranında arttırılmıştır. Bu şekilde o zamana kadar %10 olan aşar vergisi %11 e çıkarılmıştır. Aşara yapılan bu ilaveye “Menafi Hissesi” adı verilmiş ve memleket sandıklarında bundan böyle Menafi* Sandıkları ismini almışlardır. Aynı zamanda sandıkların idaresinde de bazı değişiklikler yapılmış ve sermayelerinin toplanışındaki değişiklikten dolayı menafi sandıkları adını alan bu teşkilat, doğrudan doğruya devletin denetimi altına girmiştir.¹⁴⁵

¹⁴¹ Gülpak, s.54

¹⁴² Kooperatifler Müdürlüğü Yayın ve Araştırma Müdürlüğü, **100.yılda T.C. Ziraat Bankası Kooperatifçilik Çalışmaları 1863-1963**, T.C. Ziraat Bankası Kooperatifler Müdürlüğü Yayınları No:17, Apa Ofset, İstanbul,1964, s.26

¹⁴³ Gülpak, s.54-55

¹⁴⁴ Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.9

* Menafi: Menfaatler (menfaatin çoğulu)

¹⁴⁵ Çıkin, Karacan, s.44

Menafi Sandıklarına geçilmesiyle birlikte kayıt ve muhasebe işlemi de çağdaş ve ilmi esaslara bağlanmıştır. Kayıt ve hesaplar için tek örnek matbu defterler, borçlandırma muameleleri için koçanlı senetler kullanılmaya başlanmıştır. Sandıkların Devletin denetimine girmesiyle, sandıkların; Vilayet İdare Meclislerince tasdikli gelir-masraflarını ve işlemlerini gösteren cetvellerin üç ayda bir Ticaret ve Bayındırlık Bakanlığı'na gönderilmesi esası kabul edilmiştir.¹⁴⁶

Alınan tedbirler sayesinde bazı sandıklarda iyileşme görülmüştür. Ancak, Bu sandıkların yeterince denetlenememesi, verilen kredilerin geri dönüş oranının düşüklüğü, sandık paralarının devlet harcamaları için kullanılması ve bu paraların tekrar iade edilmemesi gibi nedenlerde sandıkların geliştirilmesi güçleşmiş, hatta bu nedenler zamanla Menafi Sandıklarının sonunu hazırlamıştır. Umulan başarı bu sandıklardan da sağlanamayınca memleket ölçüsündeki zirai kredi hareketlerinin tek bir müessese tarafından sevk ve idaresinin daha faydalı olacağı kanaati yavaş yavaş hakim olmaya başlamış, giderek artan tarımsal kredi gereksinimini sandıklar karşılayamaz hale gelmişlerdir. 1888 yılında artan tarımsal kredi ihtiyacını sağlamak üzere Menafi Sandıkları kaldırılarak Ziraat Bankası kurulmuştur.¹⁴⁷

3.1.2.3.Ziraat Sandıkları

1877 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) esnasında işgal edilen ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılan topraklar üzerindeki Memleket Sandıkları ile ülkenin öteki yerlerinde bulunan Memleket Sandıklarının gelişimleri birbirinden farklıdır. Ruslar işgal ettikleri yerlerdeki Memleket sandıklarının yararları fark ettikten sonra, bunların daha iyi çalışmaları için bazı önlemler almışlardır. Ruslar çekildikten sonra da Bulgarlar, bölgelerinde bulunan ve önceden iyi işlemekte olan, ancak savaş sebebi ile çalışmaları aksayan, Memleket Sandıklarını yeniden faaliyete geçirmişlerdir. Bu sırada 1883 senesinde yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Bulgar Prensiği sınırları içindeki Memleket Sandıkları için özel bir yasa çıkarılmış ve buralardaki Memleket Sandıklarına, Ziraat Sandıkları ismi verilmiştir. Bulgaristan bağımsızlığını kazandıktan sonra da Ziraat Sandıkları bir süre daha çalışmalarını devam ettirmişlerdir.

¹⁴⁶ Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.9-10

¹⁴⁷ Gülpak, s.56

Sonra Ülkemizdeki gelişmelere benzer bir şekilde 1903 senesinde Ziraat Sandıkları birleştirilerek, Bulgaristan Ziraat Bankası kurulmuştur. Fakat, Bulgarlar kendi Ziraat Bankalarını kurarlarken, kooperatifçiliği yadsımamışlar, 1890 senesinde ilk kredi kooperatifini kurmuşlardır. Daha sonra Kredi Kooperatifleri Merkez Bankası'nı da faaliyete geçirerek, tarımsal kredi işlerini iki yoldan yürütmüşlerdir. Bu çalışmaların, Bulgaristan'ın kısa sürede tarımsal finansman sorunu çözülmesinde büyük rolü olmuştur.¹⁴⁸

3.1.3. Mithat Paşa Sonrasından Cumhuriyetin Kuruluşuna Kadar ki Dönem (1884-1923)

Mithat Paşa'dan sonra uzun bir süre Türkiye'de kooperatifçilik hareketine rastlanmamaktadır. Bu duraklama dönemi İkinci Meşrutiyet dönemine kadar devam eder. İkinci meşrutiyet ile tekrar hareketlenen Türk Kooperatifçilik hareketine Milli İktisat Düşüncesi yön vermiştir. Ziya Gökalp, Tekin Alp, Ahmet Cevat, Muhittin Birgen, Cemal Bey, Ethem Nejat ve Mustafa Suphi gibi isimler Milli İktisat düşüncesinin önderleri arasında sayılabilir.¹⁴⁹

İkinci Meşrutiyet döneminde kooperatifçilik, toplumsal sorunlara çözüm bulmada Sosyalizm ve Kapitalizm dışında üçüncü bir yol olarak ortaya atılmıştı. Bu dönemde üreticiyi satış ve kredi kooperatiflerinde örgütleyerek ihracatçı sendikalar karşısında tek olarak çıkarmayı amaçlamıştır.¹⁵⁰

Tanzimattan sonra gelişen ve zaman zaman uygulanan “Milli İktisat Politikası” yerli tüccarların geliştirilmesini amaçlamış, ancak yabancıların büyük ölçüde dış piyasayı tutmuş olmaları sonucunda yerli tüccarların yabancı tüccarlara aracılık yapmaktan öteye gidemediği görülmüştür.¹⁵¹

Ethem Nejat'ın fikirleri Osmanlı'da tüketim kooperatifçiliğinin temelini oluşturmaktadır. Mustafa Suphi, kooperatif faaliyetlerinin sadece tüketim kooperatifleri

¹⁴⁸ Ferhat Erçin, **Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği**, Derin Yayınları No:52, İstanbul, 2004, s.24-25

¹⁴⁹ Gülpak, s.57

¹⁵⁰ Gülpak, s.59

¹⁵¹ Çıkin, Karacan, s.45

ile sınırlı kalmamasını bunun yanında üretim ve kredi kooperatiflerinin kurulması gerektiğini savunmuştur. Muhittin Birgen, üretim kooperatifleri kanalıyla ticaretin tekrar müslüman halkın eline geçeceğini düşünüyordu.¹⁵²

Ahmet Cevat, Kooperatifçiliği Liberalizm ve Sosyalizm arasında her ikisinin sakıncalarından arınmış bir çözüm olarak görmüştür.¹⁵³ Ahmet Cevat, Türk Tüketim Kooperatifçiliğinin öncülerindendir.¹⁵⁴ 1913’de Ahmet Cevat “İktisatta İnkılap” adlı kitabında; çok açık olarak tüketim ve satış kooperatiflerinden bahsetmekte araçlar ve yabancı tüccarlar tarafından istismar edilen Türk köylüsünün ne kadar çok yararlanabileceğini ortaya koymaktadır.¹⁵⁵ Kitabın sonunda bir de, 60 maddelik Tüketim Kooperatifleri Ana sözleşmesi konulmuştur. Ayrıca Ahmet Cevat, halk arasında ve kahvehanelerde aydınlatıcı konuşmalar yapmıştır. Bu çalışmaların tesiriyle, İstanbul’un Çırçır (Fatih) semtinde Rochdale tipi tüketim kooperatifleri 1913 yılında kurulmuştur. Bu kurulan ilk tüketim kooperatifidir. Bunu, Çarşamba, Fatih, Galata, Şehzadebaşı, Küçük Mustafapaşa, Eyüp, Sultanahmet ve Kadıköy Kooperatifleri takip etmiştir. 1916 yılında bunların bazılarının Nuriosmaniye ve Eminönü Şubeleri açılmıştır. Sıkıntılı harp yıllarında bu kooperatifler değerli hizmetler kurmuşlardır. 1919 yılına gelindiğinde sayıları 11’i bulan adı geçen kooperatiflerden hiçbiri ayakta kalmamıştır. İki yıl aradan sonra, 1921 yılında, İstanbul’da Maliye Bakanı Faik Nüzhet Bey’in himayesinde İstanbul Üniversitesi hocaları ve arkadaşları tarafından “Memurlar Tüketim Kooperatifi” adıyla bir kuruluş meydana getirilmiştir.¹⁵⁶

Cemal Bey’i de kooperatifçiliğin savunucuları arasında saymak mümkündür. Cemal Bey’e göre yapılacak ilk iş kooperatifleri kurulmasına olanak sağlayan kooperatifler yasasının çıkartılmasıdır. Cemal Bey, yasa ile birlikte, halkı kooperatif konusunda bilinçlendirmek gerektiğini de savunmuştur. Ayrıca, Kooperatifleşme

¹⁵² Gülpak. s.60

¹⁵³ Gülpak., s.61

¹⁵⁴ Enver Kılıç, Türk Tüketim Kooperatifçiliğinin Öncüsü Ahmet Cevat Emre, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.813 (Eylül 2004), s.36

¹⁵⁵ Yakup Durmaz, Türkiye’de Kooperatifçiliğin Gelişimi ve Geleceği, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı: 813 (Eylül 2004). S.42

¹⁵⁶ Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.10-11

girişimleri, küçük çapta ve halkın daha çok ihtiyaç duyduğu alanlarda gerçekleştirilmeli, kooperatifçiliğin yararları köylüye gösterilmelidir.¹⁵⁷

Bütün bu gelişmelerden sonra 1914 'de Ticaret ve Ziraat Nezareti, 88 maddelik kooperatifler yasa tasarısı hazırlanmıştır. Tasarıda kooperatiflere tüzel kişilik veriliyor ve kooperatiflere bir dizi ayrıcalıklar veriliyordu. Tasarıya göre, Kooperatif şirketlerini denetlemek üzere İstanbul'da bir Kooperatif Şirketleri Merkezi kurulacaktı. Ayrıcı kooperatiflere mali yardımda bulunmak amacıyla Kooperatifler Merkez Sandığı oluşturulacaktı. Tasarı meclise sevk edilmesine rağmen Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşulları nedeniyle yasa gücüne kavuşamamıştır. Bu yıllarda kurulan kooperatifler yasal boşluktan kurulmuşlardır.¹⁵⁸

Bu dönemde kooperatif faaliyetlerinin büyük bölümü İstanbul'da olmasının yanında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de kooperatif girişimlerine rastlamak mümkündür. Ege Bölgesi'nde birçok kooperatifin kurulduğu bilinmektedir. 1911 yılında İzmir'de ki incir ihracatçısı 45 tüccar Aram Hamparsomyan öncülüğünde "Big Packers" adlı bir incir tröstü (birliği) kurarak; ihracatçılar arasındaki rekabeti kaldırarak, incir fiyatlarını kendi lehlerine çevirmişlerdir. İşte buna karşı incir üreticileri rekabet edebilmek için "Aydın Himaye-i Zırra Anonim Şirketini" kurmuşlarsa da dış finans destekli olan "Big Packers" e karşı fazla etkili olamamıştır.¹⁵⁹ Çiftçiler yılmamış, yabancı şirketlere karşı mücadelelerini sürdürebilmek için kooperatifleşmeyi düşünmüşlerdir. Bu bağlamda çiftçinin ekonomik yönden güçlendirilmesi için "Milli Aydın Bankası" kurulmuştur. 1914 yılında banka, incir üreticilerine yardım amacıyla "Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortağı" adı altında ilk tarım satış kooperatifini kurmuştur. Ancak bu kooperatifin ömrü de uzun olmamıştır.¹⁶⁰

3.2.CUMHURİYET DÖNEMİ KOOPERATİFÇİLİĞİ

Ülkemizde kurulan ilk kooperatifler bir bakıma tarımsal amaca hizmet eden kredi kooperatifleriydi. Devlete ait toprakların imece usulü ile ekilmesi tarımdan elde edilen ürün Köy İhtiyar Kurullarının yönetimindeki sandıklara verilmesi ve bu yöntemle

¹⁵⁷ Gülpak, s.60-61

¹⁵⁸ Gülpak, s.62

¹⁵⁹ Durmaz, s.43

¹⁶⁰ Kara, s.26-27

köylülerin kredi ihtiyaçlarının bu şekilde karşılanması idi . Mithat Paşa'nın başlattığı bu oluşumlar bugün ki Tarım Kredi Kooperatiflerinin temelini teşkil etmektedir. Ancak ülkemizdeki kooperatifçilik hareketi, disiplinli ve mevzuata göre gelişmesini ancak Cumhuriyet döneminde tamamlayabilmiştir.¹⁶¹

Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber Ülkenin sosyo-ekonomik yapısında önemli rol oynayan ve halkın yaklaşık %85'inin geçiminin sağlandığı tarım sektöründe verimliliği artırabilmek ve üreticiyi yoksulluktan kurtarabilmek için kooperatifçiliğe büyük önem verilmiştir. Devlet, kooperatif hareketinin gelişebilmesi için gerekli kurumsal düzenlemeleri daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapmaya başlamıştır.¹⁶²

3.2.1.Planlı Dönem Öncesi Kooperatifçilik (1923-1960)

3.2.1.1.Atatürk Dönemi (1923-1938)

Ülkemizde, modern anlamda kooperatifçiliğin kurucusunun Atatürk olduğunu söyleyebiliriz. Kooperatifçilik yönünden, Osmanlı'da Mithat Paşa'nın gördüğü işlevi, Cumhuriyet döneminde Atatürk yerine getirmiştir.

Onun iktidarı ele aldığı yıllarda kooperatifçilik kitleye mal olmaktan çok uzak olduğu gibi, bunu millete anlatacak, mücadelesini yapacak ve gerekli ortamı hazırlayacak kuvvetli ve nüfuzlu düşünür ve uygulamacılar da henüz ortada yoktu. Bu durumda Batı'da olduğu gibi kooperatiflerin alttan gelecek arzu ve teşebbüsle doğup gelişmesini beklemek gerekecekti. Bu bekleyiş çok uzun yıllar sürebilirdi. Sonra, bizim toplumumuzun ancak yukarıdan gelen teşvik, hatta teşebbüslere göre harekete geçme eğilimini gösteren bir mizaca sahip olduğu da öteden beri bilinen bir gerçektir.Bu sebeplerden kooperatifçilik büyük bir koruyucuya ihtiyaç gösteriyordu. Türk Kooperatifçiliğinin bu koruyuculuğu Atatürk'ün şahsında bulması büyük bir talih eseri olmuştur. O, yalnız koruyucu değil, aynı zamanda Kurucu da olmuştur. Batı ülkelerinde bu alanda mücadele edenler, hatta Devlet bu işlere karışmasın diyenler bile, Devletin

¹⁶¹ Alpaslan, s.20

¹⁶² Gülpak, s.64

gerekli ve yeterli hukuki ortamı hazırlaması lüzumunu belirtirken ve yıllarca didinip çabalarken, Atatürk sayesinde söz konusu ortam kendiliğinden meydana gelmiştir.¹⁶³

Bu etkenden dolayı kooperatifçilerin faaliyetleri çok kolaylaşmış oluyordu. Kooperatifçiliğin bugünkü seviyesine gelmesinde Atatürk'ün çok önemli payı vardır. Atatürk'ün bu payı olmasaydı bugün kooperatifçilik açısından bu seviyede olmayabilirdik. Şimdi bu değerlendirmelerin ardından Atatürk'ün kooperatifçilik hakkında ki düşünce ve hizmetlerinin ortaya konulmasına geçebiliriz.

3.2.1.1.1. Atatürk'ün Kooperatifçilikle İlgili Görüşleri ve Kooperatifçiliğe Hizmetleri

Kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda, Atatürk, milletini “Muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmak” için, hedefler göstermiş, önerilerde bulunmuş ve konudaki her türlü önlemi almıştır. O zaman memleket nüfusunun çok büyük çoğunluğunu çiftçilerden meydana geldiğine ve milli gelirin büyük çoğunluğunu tarım ve hayvancılık oluşturduğuna göre, ülke kalkınmasının bu alanlarda yapılacak atılımlarla oluşacağı açıktı.

Onun içindir ki, savaş meydanlarında ki işini bitirir bitirmez kılıncını çıkartıp asmış ve “Kılınç ve Sapan: bu iki fatihten birincisi, ikincisine daima mağlup oldu” diyerek sosyal ve iktisadi alanlara dönmüştür. İktisadi alanda giriştiği sayısız kalkınma teşebbüsleri ve elde ettiği başarıları yanında tarım ve kooperatifçiliğe ayrı bir önem verdiği görülmektedir.¹⁶⁴

Atatürk'ün kooperatifçilikle ilgisi Cumhuriyetin kuruluşundan da önceye rastlamaktadır. Nitekim 1920'de TBMM'ye sunulan Kooperatif Şirketler Kanunu Tasarısında Meclis Başkanı olarak Mustafa Kemal'in de imzası vardır. Ancak, bu tasarı, Meclis'te tam görüşülememiştir. Bunu o günlerin Ulusal Kurtuluş Savaşına yönelik yoğun çabalarına bağlayabiliriz.¹⁶⁵

¹⁶³ Hazar, s.247

¹⁶⁴ Hazar, s.248

¹⁶⁵ Ziya Gökalp Mülayim, **Atatürk'ten Bugüne Kooperatifçilik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1998, s.14

Kooperatifçiliği teşvik ve kurulmasını kolaylaştırmak üzere ilk olarak, daha Cumhuriyeti ilan etmeden, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Döneminde İktisat Vekaletince, 97 maddelik 1923 tarihli “İstihsal, Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi” çıkmıştır. “Ödemiş, İzmir, Bergama ve Bursa’da tütün kooperatifleri, Tire’de Çiftçiler Kooperatifi, İstanbul’da Kehribarcılar, Otomobilciler, Saraçlar, Ayakkabıcılar Kooperatifleri, Babadağ’da Dokumacılar Kooperatifi, Ankara ve Ceyhan’da Memurlar Tüketim Kooperatifleri bu nizamnameye göre kurulan ilk kooperatiflerdir.”¹⁶⁶ Bu nizamnameye dayanılarak 1928 yılına değin çoğu tarımsal nitelikte ve Ege, Marmara Havzası ve Trakya’da olmak üzere 40 kadar kooperatif kurulmuştur.¹⁶⁷

Cumhuriyetin ilanından bir yıl sonra 1924 de yani Atatürk’ün Cumhurbaşkanlığının ilk yılında, 498 sayılı “İtibari Zirai Birlikleri Kanunu” çıkarılarak, sınırsız ve zincirleme kefillik esasına göre çiftçilerin kredilendirilmesi ve alım-satım işleriyle uğraşacak kooperatifler kurulması öngörülmüştür. Bu kanuna büyük ümitler bağlanmış olacak ki, 1926 yılında İtibari Zirai Birlikleri kurulmuş ve yönetimi hakkında esasları gösteren 58 maddelik bir kararname de çıkarılmıştır.¹⁶⁸ 1926 yılında, 856 sayılı Türk Ticaret Yasasında, kooperatiflerin de öbür şirketler arasında yer alması için gerekli düzenlemeler yapılmıştır.¹⁶⁹

Bu kanuna göre kurulan kooperatiflerden sonradan Tarım Kredi Kooperatifi halinde hayatiyetini sürdürenler olmuştur: Trabzon’a bağlı bugünkü Yomra ilçesinde Çoşera (Sayvan) ve Samaruksa (Yeşilyurt) köylerinde kurulmuş İtibari Zirai Birlikleri.¹⁷⁰

O sıralarda “Askeri zaferlerimizle mağrur olmayalım; yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım” diyen Atatürk, bir yandan gerekli kanuni şartları hazırlarken öte yandan da fiilen çiftlik işine girişerek, Ankara’da çorak bir arazide, belki de başkalarının pek de inanmadığı, yepyeni bir çiftlik ve ormanlık meydana getirmiştir

¹⁶⁶ Alpaslan, s.20

¹⁶⁷ Hazar, s.248

¹⁶⁸ Hazar, s.248

¹⁶⁹ Ziya Gökalp Mülayim, **Kooperatifçi Atatürk ve Kooperatifçilik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2006, s.27

¹⁷⁰ Hazar, s.248

(Gazi Orman Çiftliği). Türkiye'nin başka yerlerinde de bu çeşit eserler meydana getiren Atatürk, bilindiği üzere bunların hepsini millete bırakmıştır.¹⁷¹

Bir yandan tarım alanından kurulacak kooperatifler için ayrı bir kanun çıkarılırken, öte yandan da mevcut Ticaret Kanunu da, kooperatif ortaklıklar kurulmasına imkan verecek ve kanuni ortamı elverişli hale getirecek şekilde değişikliğe uğruyordu. Gerçekten, o zaman yürürlükte olan 1850 tarihli Ticareti Berriye (Kara Ticareti) Kanunu, “kollektif, komandit ve anonim” diye üç çeşit ticaret şirketi tanıdığından, 1924 yılında, kanunun bu konudaki 15 inci maddesine “İşbu 15 inci maddede mezkur üç nev'i şirketten maada kooperatif, yani ortaklık şirketleri de ticaret şirketlerindendir” şeklinde bir fıkra eklenerek, “Kooperatif Şirket” dördüncü bir ticaret ortaklığı olarak kabul edilmiş oluyordu. Böylece Ticareti Berriye Kanunu'na dayanılarak da kooperatifler kurulması imkan içine girmiş bulunuyordu.¹⁷²

Ülke genelinde kooperatifçiliğin gelişmesi için köy öğretmenlerini görevlendiren¹⁷³ Atatürk'ün, 1925 yılında ise tüketim kooperatifçiliği ile özel olarak ilgilendiği görülmektedir. O yıl çıkartılan 24 Mart 1925 tarih ve 586 sayılı bir yasa ile Ankara'daki memurlara aylıklarının yarısı kadar ikramiye verilmesi ve bunların kurulacak Ankara Memurlar Kooperatifine anapara olarak yatırılması öngörülmüştür. Atatürk'ün ilgi ve Nusret Uzgören'e¹⁷⁴ direktifiyle çıkarıldığına şüphe etmediğimiz bu yasa sonunda kurulan Ankara Memurlar Tüketim Kooperatifine Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Başkanvekili İsmet Paşa'nın bir ve iki numaralı üye olmaları çok ilginçtir. Atatürk'ün kooperatifçiliğe verdiği büyük önemi göstermektedir.¹⁷⁵ Ayrıca, 1925'te İstanbul'da Ayakkabıcılar Küçük Sanat Kooperatifi kurulmuştur.¹⁷⁶

1926 yılında Büyük Millet Meclisinden geçirilerek kanunlaşan 865 sayılı Türk Ticaret Kanunu da aynı esasa bağlı kalarak öteki dört çeşit ticari şirket arasında, bir de

¹⁷¹ Hazar, s.250

¹⁷² Hazar, s.249

¹⁷³ Abdullah Görkem, Mustafa Güneysu, **Mesleki Eğitim Merkezleri İçin İşletme Bilgisi ve Kooperatifçilik**, Özkan Matbaacılık, Ankara, 2003, s.85

¹⁷⁴ Oğuz Soydan, “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Dünü, Bugünü ve Yapı Kooperatifçiliğin Sorunları”

Türkiye’de Kooperatifçilik, Yapı Kooperatifçiliğinin sorunları ve Çözüm Önerileri, İstanbul Ticaret Odası Yayınları Yayın No: 2002-46, İstanbul, 2002,s.11.

¹⁷⁵ Mülâyim, **Atatürk’ten Bugüne Kooperatifçilik**, s.15

¹⁷⁶ Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, s.14

“Kooperatif Şirketi” diye beşinci çeşit bir şirket sayılmıştır. “Kooperatifçilikle ilgili hükümlerde kooperatiflerin oluşum biçimleri, ortakların ve kooperatif sermayesinin değişimleri ve üçüncü kişilerin yararları başlıkları altında yer alan 25 maddeden oluşmaktadır. Bu kanuna dayanarak hazırlanacak sözleşme ile her dalda kooperatif kurulabilecekti. Böylece kooperatifçilik sadece tarım kesimine özgü bir hareket olarak kalmamış, diğer alanlarda yeni kooperatifler kurulmasına hukuki zemin hazırlanmış oldu.¹⁷⁷

İtibari Zirai Birlikleri Kanunundan umulan sonuç alınamayınca 1929 da 1470 sayılı “Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu” kabul edilerek Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in imzasıyla ilan edildi. “24 maddeden oluşan bu kanuna göre, yüz haneden ve nüfusu 500 den aşağı olmayan bir ya da birkaç köyde çiftçiler sınırsız sorumlu, kasaba ve şehirlerde ortaklık paylarının beş katına kadar sınırlı sorumlu kooperatifler kurabileceklerdi.”¹⁷⁸ İşte bugünkü Tarım Kredi Kooperatiflerinin başlangıcını bu kanunla kurulan kooperatifler teşkil etmektedir. 1470 sayılı kanunla beklenen amaca nisbeten yaklaşılmıştır. Kanunun çıkmasından bir yıl sonra 1930 da 550 köyde 29170 ortağın katılmasıyla 191 kooperatif kurulmuş olduğunu görüyoruz. Bu kooperatiflerin sayısı, 5 yıl içinde 1935 de 668 i bulmuştur; bu tarihte 3000 köyde 67.000 den fazla ortak kooperatiflere girmiş bulunuyordu.¹⁷⁹

1929 yılında “1929 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu” çıkarılmış ve böylece kooperatif kelimesi ilk olarak resmi literatüre girmiştir.¹⁸⁰ 1470 sayılı Ziraat Kredi Kooperatifleri Kanununun yürürlüğe girmesi olayına Atatürk, 1 Kasım 1929 günü Büyük Millet Meclisini açılış konuşmasında şöyle değinmektedir. “Bu yıl Zirai Kooperatif Teşkilatına başlanmış olması bilhassa memnuniyetimizi mucip oluyor. Bu kooperatifler memleketin her tarafına teşmil etmeyi ziyadesiyle iltizam ediyoruz.”¹⁸¹

Atatürk Cumhuriyet Halk Fırkası İzmir Kongresinde 27 Ocak 1931 günü yaptığı konuşmada konuyla ilgili olarak: “Kooperatiflerin halk veya aydınların teşebbüsüyle fiil alanına geçen değerli hasılları görülmektedir. Hükümetimizin de bu

¹⁷⁷ Gülpak, s.66

¹⁷⁸ Gülpak, s.69

¹⁷⁹ Hazar, s.250

¹⁸⁰ Bekar, s.23

¹⁸¹ Hazar, s.251

gibi teşebbüsleri takviye etmesi lazımdır. Cumhuriyet Hükümeti bu lüzumu tabii idrak etmektedir” demiştir.¹⁸²

Aynı yılın 1 Şubatında İzmir Ticaret Odasında yaptığı bir konuşmada da:

“Kooperatifçilik, sureti umumiyede iktisadi sahada birleşme siyaseti hakkında lehte ve alehte bazı mütalalar ortaya konuldu. Teferruata girmeyeceğim. Yapmak; maddi ve manevi kuvvetleri, zeka ve maharetleri birleştirmektir. Yoksa bir zayıf ile bir kuvvetlinin birleşmesinden bahsetmiyoruz. Birleşmenin böylesi, zayıf olanın kuvvetliye esir olması demektir. Ege iktisat mıntıkasındaki bütün insanların hasıllarını ve gayretlerini birleştirmesi muhakkak feyizli neticeler verecektir. Türkiye’nin say, hayat ve mevcudiyetini mütala edince birleşmeden mütevellit fayda ve menfaatlerin çok büyük olacağı kanaatine varacağınızdan şüphe etmiyorum.¹⁸³

“Böyle bir teşebbüs olurken bir takım şikayetler olabilir. Müstahsillerin birleşmesinden şahsi menfaatlerinin haleldar olacağını düşünenler tabii şikayet edeceklerdir. Fakat memleketimiz bakir bir sahadır, görülecek çok iş vardır. Onları da tatmin edecek bir çok meşguliyetler bulunabilir. Hakiki ticaret erbabı için hiçbir zarar tasavvur etmiyorum”.¹⁸⁴

1932 yılında Nusret Namık Uzgören tarafından Manisa Bağcılar Satış Kooperatifi kurulmuştur.¹⁸⁵ 25 Mayıs 1933 tarihinde ise Türkiye’de ilk kooperatif üst örgütü olan Aydın Zirai Satış Kooperatifleri birliği kurulmuştur.¹⁸⁶

3.2.1.1.2.En Verimli Yıl

Atatürk döneminde kooperatifçilikle ilgili yasal düzenlemeler açısından 1935 yılı en verimli yıl olmuştur.¹⁸⁷ Atatürk’ün, tarımsal kalkınmamızı ve kooperatiflerin gelişmelerini yakından izlediğine şüphe yoktur. Geçen zaman içerisinde değişen şartlara göre meselenin yeniden ele alınmasını uygun görecektir ki, 1935 yılında Büyük

¹⁸² Hazar, s.251

¹⁸³ Hazar, s.251

¹⁸⁴ Hazar, s.251

¹⁸⁵ Enver Kılıç, Cumhuriyetin Kooperatif Adamı; Nusret Namık Uzgören, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.815, Kasım 2004, s.49

¹⁸⁶ Gülpak, s.70

¹⁸⁷ Mülâyim, s.17

Millet Meclisi'ne iki kanun tasarısı getirildi. Bu tasarılar 2834 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu” ve 2836 sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” adlarıyla parlamentodan çıktı ve gene Cumhurbaşkanı Atatürk imzasıyla Resmi Gazetede yayınlandı (02.11.1935). Bu kanunların yürürlüğe girmesi için Anasözleşmelerin hazırlanması gerekiyordu. Bu da gecikmedi. Kredi Kooperatifleri Anasözleşmesi 19.03.1936 da ve Satış Kooperatifleriyle Birlikleri Anasözleşmeleri de 27.01.1937 de tamamlanarak Bakanlar Kurulu kararıyla uygulama alanına konuldu.¹⁸⁸

2836 sayılı Kanuna göre, tarım kredi kooperatiflerinde yalnız sınırsız sorumluluk esası geçerlidir. Ortakların bütün ürünleri, hayvanları ve tarımsal üretim araçları üzerinde kooperatiflerin kanuni rehin hakkı bulunmaktadır. Bunlar üçüncü şahıslar tarafından haczedilemeyecektir. Satış kooperatifleriyle sıkı bir bağlantı kurulmuş olup, kredi kooperatifleri ortakları satış kooperatiflerine de ortak olmak zorundadır. Ortaklar zincirleme kefillikle ya da gayrimenkul rehiniyle kredi alabileceklerdi. Ortakların payları, ortağın kooperatiften başkasına olan borçları için haczolunamayacaktı. Kooperatifler ayni ve nakdi kredi açmaktan başka, araç-gereç ve hatta tüketim maddelerini toptan satın alarak üyelere dağıtabileceklerdi. Tarımsal alet ve makinalar olarak ortaklarına kullanılabileceklerdi. Kooperatifler, ayrıca bu alet ve makinaların saklanması ve pazarlanmasıyla da uğraşabileceklerdir. Bu tür kooperatiflere geniş bir vergi muafiyeti tanınmıştır. 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu'nun asıl amacı, ortaklarının ürünlerinin saklamak, işlemek ve pazarlamakla uğraşan kooperatifler kurulmasını sağlamaktır. Bu kanuna göre kurulacak kooperatiflerde ortakların sorumluluğu sınırlı olup, bu sorumluluk ortağın kooperatife koymayı taahhüt ettiği sermaye payı ve kooperatife getireceği mal miktarı ile sınırlı olacaktı. Bu kooperatiflere de vergi muafiyeti tanınmıştır. Ortak payları kooperatiften başkası tarafından haczedilemeyecektir. Satış kooperatiflerinin denetimi, Ziraat Bankası'nın denetimi yanında Ticaret Bakanlığı'na da denetim yetkisi tanınmıştır.¹⁸⁹ Türkiye'de tarım satış kooperatiflerinin yurt düzeyinde yayılmaları ise 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu'yla gerçekleşmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Hazar, s.252

¹⁸⁹ Gülpak, s.69

¹⁹⁰ Gülpak, s.70

Atatürk, bu arada, 1 Kasım 1936 günü Türkiye Büyük Millet Meclisini açarken: “Kooperatif teşkilatı her yerde sevilmiştir. Kredi ve satış için olduğu istihsal vasıtalarını öğretilip kullanırmak için de kooperatiften istifadeyi mümkün görüyoruz.” demiştir.¹⁹¹

Atatürk’ün tüketim kooperatifçiliğine benzer başka bir atılımı da, tarım kredi kooperatifçiliği alanında 1936 yılında gerçekleşmiştir. Atatürk, İçel’in Tekir köyünde (Şimdiki Silifke) sahibi bulunduğu “Tekir Çiftliği” çevresindeki üreticilerle birlikte bir tarım kredi kooperatifi kurmak üzere harekete geçmiştir. Ziraat Bankasına verilen dilekçede yer alan 36 üretici imzasından birincisi Atatürk’ündür.¹⁹² Atatürk’ün ölümünden sonra çiftlik toprakları O’nun vasiyeti gereğince Silifke’deki topraksız köylülere dağıtılmıştır.¹⁹³

Atatürk’ün zamanında çıkarılmış bulunan 1935 tarih ve 302 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu da kooperatifçiliği ve kooperatifleri destekleyen ve koruyan hükümler taşımaktadır. Gerçekten adı geçen Kanunun 12 nci maddesinde “Zirai Kredilerin Tarım Kredi Kooperatifleri olan yerlerde, kooperatif ortaklarına, bu kooperatifler eliyle dağıtılacağı” öngörülmüş bulunmaktadır. Aynı Kanunun 4 üncü maddesinde “Zirai kredinin tanziminde de bunların (küçük çiftçilerin teşkilatlanmaları gözetilir”denilmekle kooperatifçilik ayrıca teşvik edilmiş ve kredinin daha kolay alınabilmesi için kooperatiflere öncelik verilmiş olmaktadır¹⁹⁴.

Esnaf kooperatiflerini kredilemek üzere Halk Sandıkları ve bir Halk Bankası kurulması hakkındaki 2284 sayılı kanunun tarihi 1933 olduğu hatırlanacak olursa, küçük sanatkarların da kooperatifler halinde örgütlenmesi ve bunların finansmanı O’nun zamanında düşünülmüş olduğu görülür.

Türkiye’imizde kooperatifçilik fikrini yaymak ve yerleştirmek amacıyla, 2 Ekim 1931 de İstanbul’da kurulup 1933 Aralık ayında Ankara’ya gelen, bilimsel bir dernek olan Türk Kooperatifçilik Kurumu ‘da Atatürk’ten alınan ilhamla ve hatta

¹⁹¹ Hazar, s.252

¹⁹² Karalar, s.33

¹⁹³ Özer Ozankaya, Füsün-Tunç Tayanç, Yalçın Engiz, **Türkiye’de Kooperatifçilik**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, s.15

¹⁹⁴ Hazar, s.252

direktifle kurulmuştur. Gerçekten Kurum o zamanki adıyla, “Türk Kooperatifçilik Cemiyeti”; 2 Ekim 1931 günü, İstanbul Üniversitesi Rektörü Muammer Raşit Seviğ, Fakülte Dekanları ve bir çok profösörlerin imzasıyla, yayınladığı bildiride; “...Bütün dünyayı saran ve süratle ilerlemekte bulunan kooperatiflerin ehemmiyetin vatandaşlarımıza işaret eden Büyük Müncimizi takdis ile yad ederiz. Büyük Gazi’nin İzmir’deki nutkundan sonra her tarafta kooperatifler kurulmaya başlamıştır. Cemiyetimiz, o sözlerden aldığı ilham üzerine Darülfununda teşekkül etmiştir.” Bu satırlar da Atatürk’ün bu işteki rolünü göstermektedir.¹⁹⁵

Bütün bunlar bize Atatürk’ün kooperatifçiliğe ilgisini göstermektedir. Atatürk, Devlet adamlığının yanında, kooperatifçiliği tavsiye eden, anlatan, teşvik eden ve kooperatifçiliğe aktif olarak katılan birisi olarak vatandaşlarına örnek olmuştur.

3.2.1.1.3. Atatürk Dönemi Değerlendirmesi

Büyük Önder Atatürk’ün kooperatifçiliğe ilişkin düşün ve eylemlerine dayanarak sonuç olarak diyebiliriz ki;¹⁹⁶

- Atatürk, kooperatifçiliği ülkenin kalkınmasında önemli bir araç olarak görmüş ve ülkede kooperatifçiliğin yaygınlaşabilmesi için bütün yaşamı boyunca çaba harcamıştır.

- Atatürk belli bir zaman aralığı sınırları içinde değil, yeni Türk Devletinin başına geçtiğinden ölümüne değin sürekli olarak Türk Kooperatifçilik hareketinin içinde olmuştur.

- Atatürk’ün, yaşamı boyunca , kooperatifçilikle ilgili teşvik edici olmuş ve olumsuz sözüne rastlanmamaktadır.

- Atatürk kooperatifçilik konusunda yalnız sözde kalmamış; halkına örnek olmak ve güven vermek amacıyla 1925 ve 1936 yıllarında şahsen iki kooperatifin kurucu ve üyesi de olmuştur.

¹⁹⁵ Hazar, s.254

¹⁹⁶ Mülayim, s.20-21

- Halkıyla beraber kooperatif kuran, hem bir tüketim, hem de bir tarım kooperatifine üye olan Atatürk'ten başka bir Cumhurbaşkanı dünyada rastlamak mümkün değildir.

3.2.1.2. Atatürk Sonrasında Planlı Döneme Kadar Olan Kooperatifçilik (1938-1960)

İkinci Dünya Savaşı nedeniyle 1950'lere kadar Kooperatifçiliğimizde önemli bir gelişme görülmemiştir. Bu tarihten sonra çeşitli bölgelerde Pancar Ekicileri İstihsal, Esnaf Kefalet, Toprak Su Kooperatifleri kurulmaya başlanmıştır (1951 yılında Rize'de ilk tedarik kooperatifi, Adapazarı'nda ilk pancar ekicileri kooperatifi, Ankara'da ilk esnaf kefalet kooperatifinin kurulduğu görülmektedir.). 1956 yılında çıkarılan Türk Ticaret Kanunu'nda Ticaret Şirketleri ile ilgili kısmın sonunda kooperatiflerle ilgili düzenlemelere yer verilmiştir.¹⁹⁷ 1956'da çıkarılan 6762 sayılı Türk Ticaret Yasası'nın, tarım kredi ve satış kooperatifleri dışında kalan tüm kooperatifleri kapsamı öngörülmüştür.¹⁹⁸

Ayrıca bu dönemde, 1942-1943 tarihleri arasındaki Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, kooperatifler ile diğer girişimler arasında herhangi bir çatışma olmamasını, 1951-1954 tarihleri arasındaki 2. Adnan Menderes Hükümeti ekonominin gelişmesi ve örgütlenme için tarım kredi, tarım satış, istihsal ve yapı kooperatifçiliğinin geliştirilmesi için yasal düzenleme yapmayı öngörmüştür.¹⁹⁹

1950 yılı ile beraber her bakımdan değişen ortam, şartlar ve zihniyete göre toplumda gerek sosyolojik açıdan gerekse ekonomik ve kültürel açıdan kooperatif örgütlenmeye büyük önem verilmiştir. 1950 yılına kadar tek parti hükümetleri ve ondan sonra da çok parti hükümetleri kooperatifçiliğe büyük önem atfetmişler ve geliştirmek için büyük gayretler sarfederek kaynaklar aktarmışlardır. Demoratik rejime geçildikten ve toplumun ve ekonominin her alanda büyük kalkınma hamlelerine başladıktan sonra, 1950 ile 1960 yılları arasındaki hükümetler bu alanda büyük başarılar kazanmışlardır.

¹⁹⁷ Yüksel, s.195

¹⁹⁸ Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri** , s.14

¹⁹⁹ Hakan Koç, Türkiye'de Kooperatifçiliğin Temel Sorunları ve Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi (Koop-Mer), 08.09.2006 tarihli Koop-Mer Merkez Danışma Kurulu Toplantısı'nda yapılan konuşma, Ankara, s.5

Özellikle üretim, kredi satış kooperatifçiliği, 1960'lı yıllara doğru şehirlerde tüketim, konut, sanayi sitesi, organize sanayi bölgesi ve benzeri kooperatifçiliği süratle gelişmiş ve devlette bunları teşvik ederek desteklemiştir.²⁰⁰

3.2.2. Planlı Dönemde Kooperatifçilik (1962 ve sonrası)

1960 sonrası dönemin en önemli özelliği kooperatifçilik konusu ilk defa Anayasa'da yer almıştır.²⁰¹ 1961 Anayasası, kooperatifçiliğin ekonomik ve toplumsal kalkınmadaki yerini görerek, kooperatifçiliğin gelişmesini görev olarak devlete vermiştir. 1961 Anayasasının 51. maddesi şöyledir: “ Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır”. Ayrıca, tarımsal alandaki gelişmeyi ve tarımsal ürünlerin değerlendirilmesini sağlayacak önlemleri yerine getirme görevi de devlete verilmiştir. Anayasanın 52. maddesinde ise “Devlet, halkın gereği gibi beslenmesini, tarımsal üretimin toplumun yararına uygun olarak artırılmasını sağlamak, toprağın kaybolmasını önlemek, tarım ürünlerini ve tarımla uğraşanların emeğini değerlendirmek için gerekli tedbirleri alır” şeklinde hükümler yer almıştır.²⁰² Türkiye’de kooperatifçilik 1961’den sonra devletin sorumluluğuna girdiğinden, bu tarihten sonra hazırlanan kalkınma ve hükümet programlarında da kooperatifçiliğe yer vermeye başlamıştır.²⁰³ 1963’den sonra da kalkınma plan ve yıllık programlarda yer almaya başlamıştır.²⁰⁴

3.2.2.1. Türkiye’deki Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Kooperatifçilik

Bugün, dünyanın pek çok ülkesinde kooperatifçilik, önemli bir ekonomik ve sosyal hareket olarak kabul edilmekte, ekonomik ve sosyal kalkınmada ve gelişmede önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Kooperatifçiliğin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesine dönük çalışma politikaları beş yıllık kalkınma politikalarında yer almıştır.

²⁰⁰ Başyazı, Cumhuriyet Hükümetlerinin Kooperatifçiliğe Yaklaşımı, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.812 (Ağustos 2004) s.1

²⁰¹ Alpaslan, s.23

²⁰² Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, s.15

²⁰³ Ürper, s.25

²⁰⁴ Bekar, s.23

3.2.2.1.1.Birinci Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik (1962-1967)

Birinci beş yıllık dönemde bütün Hükümet Programlarında kooperatifçiliğe yer verilmiştir. Ürünlerin pazarlanması ve kredi gibi alanlardaki kooperatifçiliğin geliştirilmesine çalışmıştır.²⁰⁵ Toplumsal kalkınma için önce toplumsal yapının ve değer sistemlerinin olumlu yönde değişmesi gerektiği, bunun da ancak kooperatif aracılığı ile uygulanan toplum kalkınması metoduyla sağlanacağı belirtilmiştir.²⁰⁶ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Kooperatifçilikle ilgili politikaları şu şekilde gösterebiliriz.

“a- Genel olarak kooperatifleşmenin Tarımımız için yararlı olduğu kabul edilmiştir. Buna göre çiftçilerin kooperatifleşmelerini önleyici sebeplerin bulunup bulunmadığını incelenerek, özellikle, küçük ve orta işletmelerin üretiminde ve ürünlerin değerlendirilmesinde büyük işletmelerin sahip oldukları avantajlardan yararlanmalarını sağlamak amacı ile kooperatifleşmeleri desteklenecektir.

b-Ürünlerin pazarlanması ve kredi arzı gibi iki amaca da hizmet edebilen kooperatiflerin gelişmesi imkanları, hazırlanacaktır.

c-2836 Sayılı Kanun hükümleri dairesinde, Çiftçiye Tarım Kredisi vermek üzere kurulan Tarım Kredi Kooperatifleri, zirai tasarrufun yine tarım sahasına aktarılmasını teminen tevdiat kabul edilme konusunda yetkili kılınacaktır.

d-Küçük Sanayi desteklenerek kredi ve başka yardımlarda küçük sanayinin kooperatifler şeklinde birleşmeleri gözönüne alınacaktır.

e-Kredilemede, kooperatifler şeklinde toplu konut yapacaklara öncelik verilecektir.

f-Balıkçıların kooperatifleşmeleri ve özellikle iç sularda iltizam usulü işletmeler yerine köy işletmeleri desteklenecektir.”²⁰⁷

²⁰⁵ Koç, Türkiye’de Kooperatifçiliğin Temel Sorunları ve Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi (Koop-Mer), 08.09.2006 tarihli Koop-Mer Merkez Danışma Kurulu Toplantısı’nda yapılan konuşma, s.7

²⁰⁶ Ürper, s24

²⁰⁷ Fırat, s.70-73

Beş Yıllık Kalkınma Planlarında da kooperatifçilikle ilgili çeşitli önlemler bulunmakta olup, yıllık programlarda ise bu uygulamalara ayrıntılı olarak yer verilmiştir. I. Beş yıllık Kalkınma Planından başlayarak günümüze kadar olan dönemde kooperatifleşmenin öneminin kırsal kesime anlatılmasını kolaylaştırmak bakımından devlet çeşitli proje ve modeller geliştirmiştir. Bu modellerin ilki tek tip çok amaçlı kooperatif dediğimiz “Köy Kalkınma Kooperatifi” modelidir. Köy Kalkınma Kooperatiflerinin kurulmasına 1964 yılında başlanmıştır. Köy Kooperatiflerince uygulanacak projelere kaynak temin etmek için “Dış Ükelere İşçi Göndermede Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Tanıma Projesi” geliştirilerek yürürlüğe konulmuştur. 1965-1974 yılları arasında 1204 kooperatif projesine 42.277 kişilik işçi kontenjanı tahsisi yapılmıştır.²⁰⁸

3.2.2.1.2.İkinci Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik (1968-1972)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Tarım Kooperatifleri alanına Birinci Beş Yıllık Plana göre daha ayrıntılı ve daha geniş olarak yer vermiştir. İkinci Beş Yıllık Plana Kooperatifçiliği kalkınmada, üretimin artırılması, sosyal adaletin sağlanması ve pazarlanmanın her türlü gelir kaybını önleyecek şekilde geliştirilmesi konularında çok önemli bir vasıta olarak kabul edilmiştir. Ayrıca İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1970 yılı icra planında kooperatifçiliğe özel bir önem verilmiştir. Önceki yıllarda, Tarımsal Krediler, İmalat Sanayi, Köy ve Köylü Sorunları sektörleri içerisinde yer alan kooperatifçilikle ilgili tedbirler 1970 yılı icra planında ilk defa kooperatif sektörü içinde yer almıştır.²⁰⁹

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Döneminde, kooperatifçilikle ilgili şu hususlara yer verilmiştir.

“a-Orta ve özellikle küçük tarım işletmelerinin üretimi artırıcı girdileri sağlayacak sermayelerin yetersizliği nedeniyle işletmelerin Makine, Donatım ve Kredi gibi ihtiyaçlarını elde etmelerini ve pazarlamayı işletme yönünden daha elverişli yürütmeleri için kooperatifleşme teşvik edilecektir. Bu amaçla;

²⁰⁸ Alpaslan, s.23

²⁰⁹ Fırat, s.73

- Kooperatifleşme konusunda sorumlu olan Kamu kuruluşlarının kullandıkları metod ve araçlar üzerinde ortak bir görüşten hareket etmeleri ve bu kuruluşların hizmetlerinin birbirlerini tamamlayacak nitelikte yürütölmüsü sağlanacaktır.

- Köylerde kooperatifleşme ile ilgili yargılarını oluşturacak ve geliştirecek kooperatif yönetici ve ortaklarını uyararak kooperatife çalışma içinde girişken olmalarına, yardım edecek eğitim programları uygulanacaktır.

- Tarım Kredi Kooperatiflerinin kredileme faaliyetlerine ek olarak ortaklarına modern girdi sağlamaları desteklenecek.

-Tarım kooperatiflerinin faydalarını artırmak için üretimi artırıcı yatırım projeleri izinde köyün çabalarını programlamaları önemlidir. Bu konuda kooperatifler teknik bakımdan desteklenerek ve bu gibi projelere kredilerde öncelik verilecektir.

b-Orman içinde yaşayan halkın bulundukları yerlerde kalkınmaları için özellikle kooperatifleşme teşvik edilecektir.

c-Küçük ve orta çiftçilerin ihtiyacı olan modern araç ve verim artırıcı, girdilerin sağlanmasına kooperatiflerden yararlanacaktır. Ayrıca teknolojik gelişmeye ilişkin yeni bilgilerin yayılmasında bu kuruluşların birer merkez olarak kullanılması imkanları hazırlanacaktır.

d-Kurulacak olan Balıkçı Kooperatiflerine gerek luzumlu tesisler, araçlar ve av malzemeleri yönünden, gerekse avların balıkların saklanması veya dağıtımı için gerekli yatırımlara Devletçe imkan sağlanması ele alınacaktır.

e-İhracatın geliştirilmesi ve özellikle balıkçı kooperatifleri tarafından ihracat yapılmasını destekleyici tedbirler alınacaktır.

f-Küçük seviyede pazarlama yardımları, büyük sanayi ile işbirliğinin sağlanması, kamu satın almalarında küçük sanayi ürünlerine öncelik verilmesi kontrol

düzeninin kurulması, küçük sanayiler arasında işbirliğinin, kooperatifleşmenin temini gibi temel sorunları bir bütün olarak ele alınacaktır.”²¹⁰

Bu plan döneminde, uzun uğraşlardan sonra 10.05.1969 tarihinde çıkarılan 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu’nun çıkarılması sonucunda kooperatiflerin ve üst örgütlerinin demokratik gelişmelere tanık olunmuştur.²¹¹ Bu kanunla, TTK’dan çıkarılarak kendilerine özgü yasal bir düzenlemeye kavuşturulmuşlardır. Bu kanun özellikle kooperatiflerin üst örgütlenmesine imkan vermesi yönünden ve kooperatifçilik konusundaki dağınık mevzuatı kısmen de olsa birleştirmesi açısından önemlidir.²¹² Yine bu plan döneminde 06.01.1970 tarihinde yürürlüğe giren 1196 sayılı “Türkiye Tütün Tarım Satış Kooperatifleri ve Bölge Birlikleriyle Türkiye Tütün Tarım Satış Kooperatifleri Genel Birliği Yasası” ve 28.04.1972 tarihli ve 1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Yasası çıkarılmıştır.²¹³

3.2.2.1.3.Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik (1973-1977)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi başında önem taşıyan başlıca sorunlar kooperatifler kanununun getirdiği zorunluluğa rağmen üst örgütlenmesinin ciddi ilgi toplamaması ve özellikle kamunun kooperatiflere ayrıcalık sağladığı konularda,örneğin konut sektöründe sun’i kooperatifleşmenin yayılmasıdır.²¹⁴

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, kooperatifçilik politikasıyla ilgili amacın dağınık bireysel emek, güç, beceri ve tasarruf potansiyelini ekonomik ve sosyal kalkınmanın hızlandırılmasına yöneltme olduğu belirtilerek, devlet yardımlarının koordinasyonunu sağlayacak bir Kooperatif Merkez Bankası kurulması öngörülmüştür.²¹⁵

²¹⁰ Fırat, s.73

²¹¹ Ziya Gökalp Mülayim, **Kooperatifçilik**, Yetkin Yayınları, 2003. s.61

²¹² Yüksel, s.196

²¹³ Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, s.15

²¹⁴ Fırat, s.77

²¹⁵ Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, s.16

3.2.2.1.4.Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik (1979-1983)

Bu dönemde kooperatifçilik bundan önceki üç plana göre, daha fazla ağırlık kazanmıştır. Kooperatifçilik, planının üç değişik yerinde ve ayrı başlıklar altında yer almıştır. Dördüncü planda, tarımsal amaçlı kooperatifler hakkında verilen bilgiler ve öngörülen önlemleri şöyle özetleyebiliriz “- Kooperatifler, kırsal kalkınma temel araçlarından biri olarak kullanılacaktır.

- Güçlü, etkin, gönüllük ve demokratik kooperatifçilik desteklenecektir.
- Tarımsal üretimden artan gelir yine tarımsal üretimin artırılmasına, değerlendirilmesine ve planlanmasına sarf edilecektir.
- Üretim kooperatifleri ve üst kuruluşları ile tüketici ya da esnaf kooperatifleri ve üst kuruluşları arasında bağlantı ve işbirliği kurulacaktır.”²¹⁶

3.2.2.1.5.Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik (1985-1989)

Bu dönemde, kooperatifçilik için öngörülen önlemlerin yine tarımsal alan başta olmak üzere, üretime yönelik olduğu dikkati çekmektedir. Üreticilere girdi ve kredi sağlanması ile tarımsal ürünlerin işlenmesi, pazarlanması gibi konulara yönelik kooperatifçilik desteklenecektir. Tarım kredileri başlıca ürünlerin durumu dikkate alınarak, önceliklere göre dağılımı her yıl programlarla belirlenecek; ayni ve kontrollü kredilerin miktarı arttırılacaktır. Güvence sistemi makul esaslara bağlanacak ve kolaylaştırılacak, tarım ürünlerinin değerlendirilmesi için kredi ve pazarlama desteği artırılarak, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin kuruluş amaçlarına uygun ve rasyonel çalışacak şekilde yeniden düzenleneceği öngörülmüştür.²¹⁷

Beşinci planda, kooperatifçiliğin gelişmesi bakımından ele alınması gereken konulardan birisini yasalardaki değişiklikler oluşturacak olup, 1163 ve 2834 Sayılı Yasaların yeniden düzenlenmesi öncelikle ele alınmış ve Tarım Satış Kooperatifleri için 3186 ve Tarım Kredi Kooperatifleri için 3223 sayılı yasa değişiklikleri yapılmıştır.

²¹⁶ Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, s.16

²¹⁷ Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, s.16

Ayrıca, 12.06.1987’de 1163\19’u değiştiren 3381 sayılı yasa ile yine 1163 sayılı kanunda değişiklik öngören ve 6 Ekim 1988’de TBMM’de kabul edilip 25.10.1988 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 3476 sayılı yasaya ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.²¹⁸

3.2.2.1.6.Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik (1990-1994)

Altıncı Beş yıllık Kalkınma Planında üretici ürünlerinin en iyi şekilde değerlendirilmesini sağlamak ve etkinliğini artırmak amacıyla, kurulan Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri’nin kuruluş amaçları yönünden hizmet vermelerine, rasyonel bir şekilde çalışmalarına ve kendi kendilerine yeterli hale gelmelerine yönelik çalışmalar sürdürüleceği küçük ve orta ölçekli işletmelerin modern girdi kullanımı ve tarımsal ürünlerini işleme ve pazarlamalarının kooperatifler eliyle denetleneceği belirtilmiştir.²¹⁹

3.2.2.1.7.Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Döneminde Kooperatifçilik (1996-2000)

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ise tarımsal üretimin yönlendirilmesi, pazarlanması ve üreticilere hizmet götürülmesi konularında faaliyet göstermek üzere, üretici birliklerinin kurulmaları ve kooperatiflerin geliştirilmeleri özendirilecektir. Ayrıca, Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin yönetimlerinin özerkleştirileceğinden söz edilmektedir. Bunun yanında, Tarım Satış Kooperatifi Birliklerinin ortaklarına daha iyi hizmet verebilecek ve kooperatifçilik hizmetlerini kavuşturulması, kooperatifçilik ve işletmecilik faaliyetlerinin birbirinden ayrılması için Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerine ilişkin 3186 ve 2834 sayılı yasalarda değişiklik yapılacağından söz edilmiş olup, 01.06.2000 tarihinde, bu kooperatiflerle ilgili 4572 sayılı yasa çıkarılmıştır.²²⁰

Diğer bir husus ise özellikle taze meyve ve sebze üreticilerinin ve üretici birlik ve kooperatiflerinin ürünlerini pazarlayabilmeleri için Üretici Bölgesi Haller Yasası’nın hazırlanmasıyla ilgili olup, bu konuda yasal düzenleme yapılmıştır. Yine kırsal kesimde, çağdaş gereksinimlere uygun hizmet ve bilgi akımının kolaylaştırılması yerel

²¹⁸ Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, s.16

²¹⁹ Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, s.17

²²⁰ Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, s.17

yönetimlerin de katılımıyla müteşebbislik ruhunun geliştirilmesi ve kooperatifçiliğin etkinleştirilerek yaygınlaştırılması için rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin sağlanmasına önem verileceği üzerinde durulmuştur.²²¹

3.2.2.1.8.Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Kooperatifçilik (2001-2005)

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında da, kooperatifçiliğe genel bir çerçeve içinde yer verilmiştir. Özellikle Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin özerkleştirilmesi ve bu anlamda yeniden yapılandırılacağından söz edilmektedir.²²² Ayrıca, üreticilerin kooperatifleşmesi, şirketleşmesi ve üretici birliklerinin kurulması gibi birbiriyle yakınlığı olmayan karmaşık örgütsel yapıların özendirilmesinden söz edilmektedir.²²³

3.2.3.Cumhuriyet Döneminde Faaliyette Bulunan Kooperatif Türleri

Kooperatiflerin çalışma konularına göre faaliyetleri ilgili iki bakanlık tarafından düzenlenmekte ve denetlenmektedir. Ülkemizde 09.08.2006 tarihi itibarıyla 26 çeşit (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın ilgi alanında 21 ve Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın ilgi alanında 5) kooperatif bulunmakta olup,Türkiye'de ilgili bakanlıkların görev alanına giren birim kooperatifler ve üst kuruluşlarının 09.08.2006 tarihli sayısal dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir.

²²¹ Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, s.17

²²² Koç, **Kooperatifçilik Bilgileri**, s.17

²²³ Koç, Türkiye'de Kooperatifçiliğin Temel Sorunları ve Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi (Koop-Mer), 08.09.2006 tarihli Koop-Mer Merkez Danışma Kurulu Toplantısı'nda yapılan konuşma, s.7

Tablo 1

**Türkiye’de İlgili Bakanlıkların Görev Alanına Giren Birim Kooperatifler ve Üst Kuruluşlarının
09.08.2006 Tarihli Sayısal Dağılımı**

	Türkiye’de Kooperatif Çeşitleri	Kooperatif ve Birlikleri Düzenleyen Yasalar	Birim Kooperatif Sayıları	Birim Kooperatif Ortak Sayıları	Kooperatif Birliklerinin Sayıları		Kooperatif Merkez Birlikleri	
					Birlik Sayısı	Ortak Sayısı	Birlik Sayısı	Ortak Sayısı
Tarımsal Amaçlı Kooperatifler	1.Tarımsal Kalkınma Kooperatifi (*)	1163, 3475 ve 5146 SY	7.025	764.657	79	3.676	4	77
	2.Su Ürünleri kooperatifi	//	490	24.920	13	158	1	8
	3.Sulama Kooperatifi	//	2.364	280.038	10	637	1	13
	4.Pancar Ekiciler Koop.	//	31	1.594.361	1	31	0	0
	5.Tarım Kredi Kooperatifi	1581,3223 SY ve 553 SKHK	1.941	1.424.463	16	1941	1	1941
	6.Tarım Satış Kooperatifi (**)	2834,3186, 4572 SY	360	676.687	17	335	0	0
	7.Tütün Tarım Satış Kooperatifi (***)	1196 ve 4572 SK	78	31.0930	0	0	0	0
Tarım Dışı Kooperatifler	1.ARA TOPLAMI		12.289	4.796.219	136	6.778	7	2.039
	8.Konut Yapı Kooperatifleri	1163,3476 ve 5146SY	62.216	2.325.579	386	12.862	4	79
	9.Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifi.	//	984	635.292	32	13.174	1	32
	10.Hamallar Taşıma Kooperatifi	//	10	261	0	0	0	0
	11.İşletme Kooperatifleri	//	425	67.654	0	0	0	0
	12.Eğitim Kooperatifi	//	26	2374	0	0	0	0
	13.Küçük Sanat Kooperatifi	//	345	11.504	5	14	0	0
	14.Küçük Sanayi Sitesi ve Yapı Kooperatifi	//	1.107	145.718	5	214	0	0
	15.Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifi	//	5.834	181.072	31	473	1	13
	16.Sigorta Kooperatifi	//	1	0	0	0	0	0
	17.Tedarik ve Kefalet Kooperatifi	//	8	617	0	0	0	0
	18.Temin ve Tevzi Kooperatifi	//	357	21.183	0	0	0	0
	19.Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	//	1.916	117.558	6	95	0	0
	20.Turizm Geliştirme Kooperatifi	//	389	18.080	3	32	0	0
	21.Tüketim Kooperatifi	//	3.475	340.733	19	226	1	9
	22.Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	//	497	25.558	5	58	0	0
	23.Yardımlaşma Kooperatifi	//	12	17.475	0	0	0	0
	24.Yayıncılık Kooperatifi	//	39	819	0	0	0	0
	25.Yaş Sebze ve Meyve Kooperatii	//	34	2.060	0	0	0	0
	26.Eğitim Kooperatifi (****)	//	0	0	0	0	0	0
	2.ARA TOPLAMI		77.675	3.913.517	492	27.148	7	133
	GENEL TOPLAM (1+2 AT)		89.964	8.709.756	628	33.926	14	2.172
	Türkiye Milli Kooperatifler Birliği	1163,3476 ve 5146 SY					1	12

Kaynak: 1. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (STB)’nın 09.08.2006 tarihli Bilgi İşlem Merkezi kayıtları,
2. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (TKİB)’nin 31.07.2006 tarihli Bilgi İşlem Merkezi kayıtları.

(*)Birliklerin 13 tanesi KÖY-KOOP, 4 tanesi Tarım ve 2 tanesi Hayvancılık alanındadır.

(**) Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın ilgi alanında olup, 25 adet Bağımsız Tarım Satış Kooperatifi toplama dahildir.

(***) 4572 Sayılı yasa ile bu kooperatiflerin, Tarım Satış Kooperatifleri ile birleştirilmesi öngörülmüştür.

(****) Milli Eğitim Bakanlığı Kooperatifçilik Eğitim Projesi (KOOPEP 2000) ile kurulması öngörülmüştür.

Her iki bakanlığı bağlı birim kooperatif sayısı 89.964 adet (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın ilgi alanında 45.287 + faal olmayan 32.826 = 78.113, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın ilgi alanında 11.851 adet) ve her iki bakanlığa bağlı birim kooperatiflerinin ortak sayısı da 8.709.756 (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın ilgi alanında (4.621.317 + Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın ilgi alanında 4.088.439) civarındadır. Kooperatif Birliği sayısı da 628 adet (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın ilgi alanında faal 408 adet + faal olmayan 101 adet ve Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın ilgi alanında 119 adet), Kooperatif Merkez Birliği sayısı 14 adet (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın ilgi alanında 6 adet + faal olmayan 1 adet ve Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın ilgi alanında 7 adet) olup bunların katılımıyla ve 22 yıl gecikmeli olarak Türkiye Milli Kooperatifler Birliği kurulabilmiştir.²²⁴

“Kooperatifler, çalışma konularına göre,

- Tarımsal Amaçlı Kooperatifler,

- Tarım Dışı Kooperatifler

olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'na tabi, Pancar Ekicileri Kooperatifleri, Su Ürünleri Kooperatifleri, Sulama Kooperatifleri ve Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri ile 1581 sayılı Tarım Kalkınma Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu'na göre göre kurulan ve faaliyet gösteren Tarım Kredi Kooperatiflerinin kuruluşu, çalışmalarının düzenlenmesi ve denetimi Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın, geriye kalan tarımsal amaçlı kooperatiflerden 3186 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu'na tabi Tarım Satış Kooperatifleri 1196 sayılı Tütün Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu'na tabi Tütün Tarım Satış Kooperatifleri ile 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'na tabi tarım dışı amaca yönelik 19 kooperatifin

²²⁴ Koç, Türkiye'de Kooperatifçiliğin Temel Sorunları ve Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi (Koop-Mer), 08.09.2006 tarihli Koop-Mer Merkez Danışma Kurulu Toplantısı'nda yapılan konuşma, s.4

kuruluşu, işleyişi ve denetimi de Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın yetki ve sorumluluğu altında olup kooperatifçilikle ilgili diğer kuruluşlar, Milli Eğitim Bakanlığı, Kamu Bankaları (TC Ziraat Bankası ve TC Halk Bankası), Üniversiteler, Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, Türk Kooperatifçilik Kurumu ve Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği olarak sıralanmaktadır.”²²⁵

Türkiye Milli Kooperatifler Birliği (Türkiye-Koop), ulusal birlik örgütlenmesine olanak sağlayan 1163 sayılı Kooperatifler Yasası'nın yürürlüğe girmesinden ancak 22 yıl sonra 30 Aralık 1991 tarihinde kurulabilmiştir.

3.2.3.1.Tarımsal Amaçlı Kooperatifler

3.2.3.1.1.Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri

Tabandan gelen harekete dayanan, kooperatifçilik ilkelerine uygun olarak kendi kendine yardım ve idare esasına göre faaliyet gösteren, gönüllü kooperatifçilik ilk defa 1964 yılında çok amaçlı “Köy Kalkınma Kooperatifleri”nin kurulmasıyla başlamıştır. “Köy Kalkınma” şimdiki adıyla “Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri”nin kurulup, gelişmesinde kırsal alandaki kaynakların harekete geçirilmesi için bu kooperatiflerin tarımsal sanayiye dönük projeli yatırımlarına kaynak temini bakımından 1965 yılında “Dış Ükelere İşçi Göndermede Kooperatif Kuran Köylülere Öncelik Tanıma Projesi” gerçekleştirilmiştir.²²⁶

1969 yılında 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile tarımsal kalkınma kooperatifleri, üst kuruluşlarını kurabilme imkanına kavuşmuşlardır. 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nda değişiklik yapan 06.10.1988 gün ve 3476 sayılı kanun hükümleri dikkate alınarak kırsal alandaki kooperatifleri dağınıklıktan kurtarabilmek için yeni düzenlemeye gidilmiş, dört çeşit kooperatifin çalışmaları örnek hale getirilen “Tarımsal Kalkınma Kooperatif Anasözleşmesin”de toplanmıştır. Birliklerin ve merkez birliklerinin ise ekonomik yönden güçlü bir yapıya kavuşarak yurtiçi ve yurtdışı pazarlarda rekabet gücüne sahip olabilmelerini temin için konu

²²⁵ Hilal Müftüoğlu, Volkan Aydos, **Türkiye’de Kooperatifçilik**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:2001-46, İstanbul, 2001, s.33

²²⁶ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.23

bazında teşkilatlanmaları uygun görülerek tarım, hayvancılık, ormancılık, el sanatları, sulama, su ürünleri ve pancar ekicileri adı altında 7 muhtelif konuda örnek sözleşme geliştirilmiştir. 09.08.2006 tarihi itibarıyla, 764.657 ortağa sahip, 7.025 Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ve bunların 79 birliği mevcuttur.²²⁷

3.2.3.1.2.Su Ürünleri Kooperatifleri

Ülkemizde ilk Su Ürünleri Kooperatifi 21 Nisan 1921 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur.²²⁸ 1960 yılından sonra sayıları artmıştır.

1942 yılı sonlarında Ticaret Bakanlığı ile Halk Bankası Anonim Şirketi tarafından Türkiye'deki balıkçılığın geliştirilmesi için bir faaliyet programı hazırlanmıştır. Bu programla, balıkçıların üretim, kredi ve satış işlerinde kooperatif olarak teşkilatlanmaları gerekli imkanların hazırlanması; balık sanayinin kurulması gibi işlerin organizasyonu Halk Bankası A.Ş. ye verilmiştir. 1953 yılında çıkarılan 6188 sayılı Kanunla, Ziraat Bankası da yönde görevlendirilmiştir.²²⁹

09.08.2006 tarihi itibarıyla 490 adet su ürünleri kooperatifinin 24.920 ortağı ile 13 adet üst birliği vardır.*

3.2.3.1.3.Sulama Kooperatifleri

Türkiye'de 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'na göre kurulan sulama kooperatiflerinin kuruluşlarının asıl amacı Devlet tarafından gerçekleştirilen küçük canlı sulama tesislerinin işletilmesi veya grup çiftçilerinin kendilerinin gerçekleştirdikleri sulama hizmetlerinde daimi giderlerin karşılanması ile devamlılığın sağlanmasıdır.²³⁰

09.08.2006 tarihi itibarıyla 2.364 adet sulama kooperatifinin 280.038 ortağı ile 10 adet üst birliği bulunmaktadır.**

²²⁷ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.23

²²⁸ Müftüoğlu, Aydos, s.41

²²⁹ Hazar, s.276

* Bakınız Tablo 1.

²³⁰ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.31

** Bakınız Tablo 1.

3.2.3.1.4.Pancar Ekiciler Kooperatifleri

Tarım kesiminde hizmet kooperatifleri grubunda yer alan ve 1163 Sayılı Kooperatifler Yasası kapsamına giren Pancar Ekici Kooperatiflerinin örgütlenmesi, Türkiye şeker sanayinin genişletilmesi çalışmalarının yapıldığı 1951 yılında başlamıştır. O yıllarda mevcut dört şeker fabrikasının ülkenin artan şeker ihtiyacını karşılayamaz durumuna gelmesi üzerine, pancar ekim alanlarının genişletilmesi ve yeni şeker fabrikalarının kurulması planlanmıştır. Ancak bu büyüme projesi uygulanırken çiftçi kitlelerinin mevcut potansiyelinden de yararlanılması düşünülmüş ve çiftçilerin yalnız pancar üreticisi değil, aynı zamanda yeni kurulacak şeker fabrikalarının da ortağı olmalarını sağlayacak şekilde teşkilatlanmaları öngörülmüştür. Bu temel amacın gerçekleştirilmesi için lüzumlu alet ve ekipmanların da temin ve dağıtım yapılarak üretimin ve dolayısıyla ortakların sosyo-ekonomik durumlarının da geliştirilmesi amaçlanmıştır. Böylece 1953-1956 yılları arasında kurulan 11 yeni şeker fabrikasının beş tanesi özel fabrika olarak meydana getirilmiş ve bunların toplam sermayenin yarısından fazlasına pancar kooperatifleri ve dolayısıyla üreticiler iştirak ettirilmiştir.²³¹

1163 sayılı Kooperatifler Yasası'na göre 1972 yılında kurulan ve pancar kooperatiflerinin merkezi üst örgütü olan Pankobirlik'in (Sınırlı Sorumlu Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği) faaliyete geçmesinden sonra ana sözleşmeleri değiştirilerek pancar dışındaki ürünlerinin de kooperatiflerce değerlendirilmesi öngörülmüş ve böylece pancar kooperatifleri "çok amaçlı kooperatifler" şekline dönüştürülmüştür.²³²

Kuruluş yıllarının sosyo-ekonomik ve kültürel şartlarının gereği olarak, kooperatif yönetim kurullarında üyelerin yarısından fazlasının şeker şirketi temsilcisi olması sağlanarak daha etkili ve güdümlü bir tutum izlenmiş, ancak ortakların kooperatif bilinçlerinin gelişmesine paralel olarak zamanla yönetim kurullarının oluşumu çiftçi üyelerin hakim olduğu sayısal çokluğa dönüştürülmüştür. Nihayet 1992

²³¹ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.28

²³² Müftüoğlu, Aydos, s.38

yılından itibaren yönetim kurulu üyelerinin tamamını çiftçilerin oluşturduğu demokratik bir yönetim yapısına ulaşılmıştır.²³³

09.08.2006 tarihleri 31 adet Pancar Ekiciler kooperatifinin 1.594.361 ortağı ile 1 adet üst birliği bulunmaktadır.*

3.2.3.1.5.Tarım Kredi Kooperatifleri

Mithat Paşa'nın Niş Valiliği sırasında, ilkinin Şehirköyü (Piot) kasabasında 1863 yılında kurduğu Memleket Sandıkları Türkiye'de kurulmuş ilk kooperatifler olduğu gibi, teşkilatlı zirai kredininin de başlangıcıdır.Daha sonra, ilk Tarım Kredi Kooperatifleri, İtibari Zirai Birlikleri Kanunu (1924) ile bunun tüzüğünün (1926 çıkmasından sonra gerçekleşti. Devamlılık ve kararlılık gösteren ilk tarım kredi kooperatiflerin doğması, 1929 yılında Zirai Kredi Kooperatifleri Kanununun çıkmasından sonra olmuştur. Bu alanda, son olarak 1935 de 2836 Sayılı Tarım Kredi Kanunu yapıldı. 1936 Mart'ında tip ana sözleşmesi yerini aldı ve Zirai Kredi Kooperatifleri Kanununa dayanılarak kurulan kooperatifler, durumlarını yeni kanuna uydurup onun hükümlerini kabul etmek veya tasfiyeye gitmek şıklarıyla karşı karşıya bırakıldı. Eski kanunun yürürlükten kaldırıldığı tarih olan 02.11.1935 günü mevcut 677 zirai kooperatinin 586 sı yeni kanuna uyma kararı alarak çalışmalarına devam etti. 91 ise tasviye gitti.²³⁴

2836 Sayılı yasanın yaklaşık 37 yıllık bir uygulamadan sonra kaldırıldığı ve yerine 1972 yılında çıkarılan 1581 Sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanun”un getirildiği görülmektedir. Ardından 1984 yılında yürürlüğe giren 237 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 1581 sayılı Kanunun bazı hükümleri değiştirilmiştir. Daha sonra 07.06.1985 tarihli 3223 Sayılı “1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu’nun Bazı Maddelerini Değiştiren 237 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun” çıkarılmıştır.²³⁵

²³³ Müftüoğlu, Aydos, s.39

* Bakınız Tablo 1

²³⁴ Hazar, 269-271

²³⁵ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.25

1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu'nun bazı maddelerindeki değişiklik yapılması hakkındaki 28.06.1995 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren 553 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname gereğince mevzuat dahilinde gerekli düzenlemeler yapılarak Tarım Kredi Kooperatifleri daha demokratik bir yapıya kavuşturulmuştur.²³⁶

09.08.2006 tarihi itibarıyla 1.941 adet Tarım Kredi Kooperatifi'nin 1.424.463 ortağı ile 16 adet üst birliği bulunmaktadır.*

3.2.3.1.6. Tarım Satış Kooperatifleri

Ortaklarının ürünlerini teslim alarak anbarlayan, işliyen ve satan kooperatiflere, satış (pazarlama) kooperatifleri deniyor. Satış Kooperatifleri mahiyetinde ilk kuruluşuna 1911 de rastlanmaktadır. Bu tarihte İzmir'deki incir ihracatçıları "Fig Packers" ve incir alım satımına aracılık eden komisyoncular da "İncir Anonim Şirketi" adı altında birer örgüt kurarak incir fiyatlarını, üreticinin aleyhine olarak tesbit etmeğe başlamışlardı. Güç durumda kalan üreticiler de bunlara karşı kendi aralarında teşkilatlanmak ihtiyacını duymuşlardır. Aralarında, M. Nazmi Topçuoğlu, Kazım Nuri Çöriş, Ahmet Sarı ve Ahmet Germen'nin bulunduğu altı üretmen bir araya gelerek 'Aydın Himayei Zürra Anonim Şirketi' kurdular. Bu şirket, İzmir'in Yemiş Çarşısında bir komisyoncu mağazası açtıysa da, hiçbir başarı göstermeden piyasadan çekilmek zorunda kaldı. Eksik kalan bu teşebbüsü satış kooperatiflerinin başlangıcı saymaya, imkan yoktur. Bugünkü satış kooperatiflerinin temelini teşkil eden hareket bu olaydan üç yıl sonra oldu.²³⁷

Türkiye'de ilk Tarım Satış Kooperatifi 1914 yılında Aydın İncir Müstahsilleri Ticaret Anonim Şirketi adı altında kurulmuştur. Tarım Satış Kooperatiflerinde ilk üst örgütlenme ise 1933 yılında Aydın Zirai Satış Kooperatifi İttihadı adıyla gerçekleştirilmiştir. Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri, çok çeşitleri aşamalardan geçtikten sonra esas kimliklerini 21.10.1935 tarih ve 2834 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri" Kanunu ile kazanmış ve 1937 yılında hazırlanan Tarım

²³⁶ Müftüoğlu, Aydos, s.36

* Bakınız Tablo 1

²³⁷ Hazar, s.272

Satış Kooperatifleri ve Birlikleri tip ana sözleşmeleri ile kurulmaya ve çeşitli birlikler dahilinde örgütlenmeye başlamışlardır.²³⁸

Türkiye’de Tarım Satış Kooperatifleri 1969 yılına kadar birlik düzeyinde örgütlenebilmiştir. 1969 yılında çıkarılan 1163 sayılı kooperatifler kanunu’nda her türlü kooperatifin Birlik ve Merkez Birliği şeklinde üst örgütlenmesine izin verilmesi neticesinde Tarım Satış Kooperatifleri de 1969 yılında Ankara’da Tarım Satış Kooperatifleri Merkez Birliği (TARKO)’yu kurmuşlar ancak; bu Merkez Birliği 1980 yılında kapatılmıştır.²³⁹

Tarım Satış Kooperatifleri ile ilgili olarak bugün 1985 tarih 3186 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun” yürürlükte bulunmaktadır. Ayrıca bu Kanuna, 1991 yılında 3710 sayılı ve 1993 yılında 3947 sayılı kanunlarla geçici ek maddeler eklenmiş veya bazı maddeleri değiştirilmiştir.²⁴⁰

09.08.2006 tarihi itibarıyla 360 adet Tarım Satış Kooperatifinin 676.687 ortağı ile 17 adet üst birliği bulunmaktadır.*

3.2.3.1.7.Tütün Tarım Satış Kooperatifleri

Tütün Türkiye’de yaklaşık 500 bin aile tarafından 300 bin hektarlık bir alanda üretimi yapılan bir bitki olup ülke ekonomisine istihdam ve gelir katkısının yanısıra önemli döviz katkısı bulunmaktadır.²⁴¹

Türkiye’de uzun yıllar tütün tarımı ile uğraşan üreticiler, sosyal ve ekonomik menfaatlerini koruyarak dayanışmayı temin etmek, ürünlerini değer fiyatına satabilmek ve ihtiyaç duydukları bilgi ve üretim girdilerini ucuz elde edebilmek amacıyla örgütlenmeye 1938 yılında Hasankeyf Tütün Tarım Satış Kooperatiflerini kurarak gitmişlerdir. Daha sonra sektörde kanuni bir düzenlemeye gidilerek 25.12.1969 tarih ve 1196 sayılı “Tütün Tarım Satış Kooperatifleri ve Bölge Birlikleriyle Tütün Tarım Satış

²³⁸ Müftüoğlu, Aydos, s.38

²³⁹ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.27

²⁴⁰ Müftüoğlu, Aydos, s.38

* Bakınız Tablo 1

²⁴¹ Müftüoğlu, Aydos, s.41

Kooperatifleri Genel Birliği Kanunu ıkarılmıştır. Bu kanuna tabi olarak 1974 yılında Muş il merkezinde ve daha sonra Bursa'nın Mustafa Kemalpaşa ilçesinde ve diğer illerde bu kooperatifler gelişmeye başlamıştır. 1196 sayılı kanunda kooperatiflerin birlikler bünyesinde örgütlenmeleri öngörölse de bugüne kadar üst örgütlenmelerini gerçekleştirememişlerdir.²⁴²

09.08.2006 tarihi itibariyle 78 adet Tütün Tarım Satış Kooperatifinin 31.093 ortağı bulunmaktadır. Üst birlikleri bulunmamaktadır.*

3.2.3.2.Tarım Dışı Kooperatifler

3.2.3.2.1.Konut Yapı Kooperatifleri

Yapı kooperatifleri, ev sahibi olmak istedikleri halde, kendi güçleriyle bu işi başaramayanların bir araya gelmeleriyle doğan örgütlerdir. Bunların bir özelliği, amaçlarının gerçekleştirilmesiyle fonksiyonlarını bitirmesi ve tasfiyeye girmesidir.

Ülkemizde ilk konut kooperatifi, 1887 yılında İstanbul'daki İngiliz azınlığın kurduğu kooperatif şirketi bir yana bıraktığımızda, bugünkü anlamıyla 1934 yılında Ankara'da kurulan "Bahçelievler Yapı Kooperatifi"dir. Bu ilk, orta ve yüksek dereceli memurları tarafından kurulan kooperatif daha sonra kurulan konut kooperatiflerinin çalışma ilkelerini geniş ölçüde etkilemiştir. Türkiye'de konut kooperatifçiliği bugünkü duruma gelmek için şu dönemlerden geçmiştir. Atılım Dönemi (1923-1945) Boyun Eğme Dönemi (1945-1961) Karasızlık Dönemi (1961-1978), Yeni Arayışlar Dönemi.²⁴³

Konuya sosyal açıdan bakıldığında, konut kooperatifçiliğinin asıl gelişiminin, ülkemizdeki hızlı nüfus artışı, yoğun kentleşme ve endüstrileşminin yaratmış olduğu sorunların başında gelen barınma ihtiyacının giderilmesine yönelik başlatılan çalışmalar ile hızlandığı görülür. Büyük nüfus kitlelerinin kırsal alanlardan şehirlere iş bulmak, daha iyi yaşama şartlarına ulaşmak amacıyla göç etmesi 1945 yılından sonra başlamıştır. Önce büyük kentlerimize başlayan göç, daha sonra ülke ölçeğinde kentsel nüfusun yarısına ulaşmıştır 1950'li yıllardan itibaren konut üretiminin devlet tarafından

²⁴² Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.34

* Bakınız Tablo 1

²⁴³ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.37

desteklenmesi zorunluluğun ortaya çıkmasıyla birlikte gelişmeler hızlanmış, ve bu amaçla 1946 yılı itibariyle Türkiye Emlak Kredi Bankası konut bankası olarak kurularak faaliyetlerine başlamıştır. Bununla birlikte 1950 yılında çıkarılan 5656 sayılı kanun ile belediye meclislerinin kararı ile konut yapmak görevi zorunlu hale getirilmiş ancak uygulamanın yine gerçekleştirilemediği görülmüştür. Konut sorunun kişisel ve dar kapsamlı uygulamalarla çözümlenemeyecek boyutlara ulaşmış bulunması, daha köklü ve güçlü tedbirler için yeni bir teşkilatlanmaya gidilmesi mecburiyetini doğurmuş ve bu itibarla 1958 yılında, 7116 sayılı kanunla İmar ve İskan Bakanlığı kurulmuştur. Söz konusu Bakanlık bünyesinde yer alan Mesken Genel Müdürlüğü'ne konut politikası ilkelerini belirlemek ve uygulamayı yönlendirmek görevi verilmiştir. Mesken Genel Müdürlüğü kooperatiflere 1969 yılından itibaren kredi ve arsa tahsisine başlamıştır.²⁴⁴

Barınma ihtiyacını karşılayamayan bireylerin Devletin sorumluluğu altında olduğu ilk defa 1961 Anayasası ile dile getirilmiştir. Söz konusu Anayasasının 49. maddesinin ikinci cümlesinde yer alan; “Devlet yoksul ve dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayan tedbirleri alır” ifadesi ile konut probleminde artık fertlerin çaresiz kaldığı ve çözümünde devletin görevleri arasında olduğu kabul edilmiştir. Yine Anayasanın 51. maddesi gereğince, kooperatifçilik devlet himayesine alınmıştır. Bu her iki madde 1921 ve 1924 Anayasalarında yer almamış önemli konulardır.²⁴⁵

1950’li yıllarda Sosyal Sigortalar Kurumu kredilerinin konut kooperatiflerine verilmesi, 1970’li yıllarda belediyelerle işbirliğinin sağlanması ve 1980’li yıllarda kooperatif üst örgütlerinin kurulması ve Toplu Konut Fonu tarafından konut kredisinin verilmeye başlaması konut kooperatifçiliğinde hızlı bir gelişme yaratmıştır. Nitekim 1962’de 1.848 adet olan konut kooperatifi sayısı 1980’de 19.300’e, 1985’de 27.777’ye, 1990’da 32.014’e, 1996’da ise 33.231’e yükselmiştir. Ortak sayısı ise 1980’de 500.000 iken 1990’da 1.567.928’e, 1996’da 1.628.685’e çıkmıştır.²⁴⁶

Devletin kooperatifler eliyle vatandaş konut sahibi yapma konusunda ilk ciddi uygulamalar ise 1962 yılında SSK kredilerinin işletilmesiyle başlamaktadır. Daha sonra

²⁴⁴ Müftüoğlu, Aydos, s.57

²⁴⁵ Müftüoğlu, Aydos, s.57

²⁴⁶ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.37

bu uygulamaya son verilmiş olmasına rağmen, SSK kredilerinden faydalanarak ev sahibi olan sigortalı sayısı yaklaşık 230 bin dolayındadır.²⁴⁷

1969 yılında çıkan 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ile de devlet kooperatifçiliğe yeni boyutlar kazandırmıştır. Bu kanunla dikey bütünleşmeye imkan verilmiş, vergi muafiyetleriyle teşvik edilmiş ve il özel idareleri dahil kamu kurumlarının, belediyelerin, cemiyetlerin ve derneklerin kooperatif ortağı olmalarına imkan tanınmasıyla devlet ve kooperatif menfaatleri daha da artmış²⁴⁸ ve konut kooperatifçiliğinde bundan olumlu etkilenmiştir.

Konut kooperatifçiliğinde diğer bir aşamayı 1980'li yıllarda Toplu Konut Fonu'ndan kredi uygulamalarının başlaması ile toplu konut alanlarının tüm ülke düzeyinde yaygınlaşması ortaya çıkarmıştır. Kent kooperatifçiliği modelinin başarılı olması da bu gelişmeyi etkilemiş ve çok sayıda konut kooperatifinin kurulması gerçekleşmiştir.²⁴⁹ Konut kooperatiflerinin konut pazarı içindeki payları 1990 yılına kadar giderek artmasına rağmen 1990 yılından sonra bir düşüş yaşanmıştır.²⁵⁰

09.08.2006 tarihi itibarıyla 62.216 adet Konut Yapı Kooperatifinin 2.325.579 ortağı ile 386 üst birliği vardır.²⁵¹

3.2.3.2.2.Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri

Küçük esnafın, maddi ihtiyaçlarını karşılayamamaları, bankalardan kredi temin yüzünden, Tarım Kredi Kooperatiflerine benzer bir şekilde ortakların müşterek kefaletlerine dayanan ve Bankalardan alacakları krediye böylece kefalet edilmek üzere Esnaf Kefalet Kooperatifi kurulmuştur.

Memleketimizde ilk esnaf kefalet kooperatifi 1951 yılında Ankara'da kurulmuş ve sonradan bütün memlekete yayılarak 1969 sonunda sayıları 439 u

²⁴⁷ Müftüoğlu, Aydos, s.57

²⁴⁸ Müftüoğlu, Aydos, s.57

²⁴⁹ Müftüoğlu, Aydos, s.59

²⁵⁰ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.37

²⁵¹ Bakınız Tablo 1

bulmuştur. Esnaf kefalet kooperatifleri 1954 yılında “Esnaf Kefalat Kooperatifleri Birliği” adıyla birlik kurulmuştur.²⁵²

Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri kuruldukları yıldan itibaren Türkiye Halk Bankası ile sürekli bir işbirliği içerisinde olmuş ve onun desteğiyle gelişme göstermiştir. Kooperatifler 1969 yılında 1163 sayılı kooperatifler yasasının çıkması ile 1970 yılında üst örgütlenmesini Merkez Birliği düzeyinde tamamlamış ve Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri Merkez Birliğini meydana getirmişlerdir. Merkez Birliği 56 kooperatifi temsil eden 8 birlik tarafından kurulmuştur.²⁵³

Birim Enaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatiflerinin sayısı 1960’da 141 iken 1970’de 465’e, 1980’de 771’e, 1990’da 883’e 1996’da ise 891’e yükselmiştir. Toplam ortak sayısı ise 1960’da 58.591 iken 1996’da 1.000.000’u bulmuştur. 1996 yılı itibariyle 1 Merkez Birliği ve buna bağlı 27 Bölge Birliği bulunmaktadır.²⁵⁴

09.08.2006 tarihi itibariyle 984 adet Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifi 635.292 ortağı ile 32 üst birliği bulunmaktadır.*

3.2.3.2.3.Hamallar Taşıma Kooperatifleri

Genellikle İstanbul’da kısa mesafelerde olmak üzere bedeni olarak yük taşıyan işçilerin taşıma işlerini bir organizasyon içerisinde yürütmek amacıyla kurdukları kooperatiflerdir. 1985 yılında 6 olan kooperatif sayısı 1996 yılında 2’ye, ortak sayısı da 300’den 110’a düşmüştür.²⁵⁵

09.08.2006 tarihi itibariyle 10 adet Hamallar Taşıma Kooperatifinin 261 ortağı bulunmaktadır. Kooperatifin üst birliği bulunmamaktadır.**

²⁵² Hazar, s.278

²⁵³ Müftüoğlu, Aydos, s.43

²⁵⁴ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.38

* Bakınız Tablo 1.

²⁵⁵ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.43

** Bakınız Tablo 1.

3.2.3.2.4.İşletme Kooperatifleri

Kuruluş amacını gerçekleştiren kooperatiflerden amaçlarını değiştirerek ortaklarına çeşitli hizmetler vermeye devam etmek amacıyla kurulan kooperatiflerdir. Gün geçtikçe artan bu kooperatiflerin sayıları 1990'da 39 iken, 1996 da 145'e, ortak sayısı da 5.788'den 27.168 yükselmiştir.²⁵⁶ 2000 yılında kooperatif sayısı 236'ya, ortak sayısı da 45.347'ye yükselmiştir.²⁵⁷

09.08.2006 tarihi itibarıyla 425 adet İşletme Kooperatifinin 67.654 ortağı bulunmaktadır. Kooperatifin üst birliği bulunmamaktadır.*

3.2.3.2.5.Eğitim Kooperatifleri

Ortaklarının çeşitli eğitim hizmetlerini maliyetine karşılamak amacıyla kurulan kooperatifler olup, 09.08.2006 tarihi itibarıyla 26 adet Eğitim Kooperatifinin 2.374 ortağı bulunmaktadır. Eğitim Kooperatiflerinin üst birliği bulunmamaktadır.**

3.2.3.2.6.Küçük Sanat Kooperatifleri

Ortaklarının mesleki faaliyeti dolayısıyla ihtiyaç duydukları kredi ve her çeşit ham maddenin sağlanması ve aynı zamanda istihsal ettikleri mamulün satışını temin etmek amacıyla kurulan kooperatiflerdir.²⁵⁸

İlk defa, İstanbul'da ayakkabı esnafı tarafından 1925 yılında, önce cemiyet halindeki teşkilatlanma, sonradan kooperatif haline çevrilmiş, 1926 yılında ise "Umum Saraç Sanatkarları Kooperatifi" kurulmuştur.²⁵⁹

Ülkemizde faaliyet gösteren Küçük Sanat Kooperatifleri genellikle dokumacılık, inşaat sanayi, toprak sanayi, marangozluk, ayakkabı imalatı,²⁶⁰

²⁵⁶ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.44

²⁵⁷ Müftüoğlu, Aydos, s.47

* Bakınız Tablo 1

** Bakınız Tablo 1

²⁵⁸ Hazar, 278

²⁵⁹ Hazar, s.278

²⁶⁰ Müftüoğlu, Aydos, s.47

havluculuk, oymacılık, terzicilik, deri imalatı, fırıncılık, av tüfekleri imalatı, battaniyecilik gibi el sanatları konularda çalışmaktadırlar.²⁶¹

Bu kooperatiflerin çoğalmasa üzerine, finanse edilebilmelerini sağlamak gayesiyle 1933 yılında 2284 sayılı Kanunla “Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu” yürürlüğe girmiştir.²⁶² 09.08.2006 tarihi itibariyle 345 adet Sanat Kooperatifinin 11.504 ortağı ile 5 üst birliğı bulunmaktadır.*

3.2.3.2.7.Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifleri

Türk’lerin “Ahi Birlikleri”ni meydana getiren küçük esnaf ve sanatkarlar, oldukça verimli kooperatifçilik faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Ancak ahi birliklerinin etkinliklerini kaybetmesiyle bu toplumda kooperatif bilinci körelmiş ve amaçlarını gerçekleştirmek üzere, bir araya gelmede, zorluklar çekmişlerdir.

Esnaf ve sanatkar türündeki işletmeler, mevcut sıkıntılarını gidermek, daha etkin üretim yapabilmek, alt yapısı yeterli ve diğeri bir kısım sosyal tesisleri mevcut olan iş ortamlarına kavuşmak amacıyla kooperatifler kurmaya başlamışlardır. Zaman içerisinde devletin bu kesime ilgisi artmış ve bunların gelişmesini ekonomiye ve istihdama olan katkılarını artırmak amacıyla kooperatif ve benzeri kuruluşların oluşturulması teşvik edilmiştir. 1965 yılından itibaren Sanayi Bakanlığı’nın öncülüğünde daha modern iş yerleri oluşturmak amacıyla Küçük Sanayi Siteleri Yapı Kooperatiflerinin kurulması desteklenmiştir.²⁶³ Bu destekler doğrultusunda 50 yıl içerisinde (09.08.2006 tarihi itibariyle) 145.718 üye tarafından 1.107 kooperatif kurulmuştur. Ayrıca 214 üyeli 5 adet kooperatif birliğı kurulmuştur.**

3.2.3.2.8.Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri

Taşıyıcılığı fiilen meslek edinen kimseler (minibüscüler, taksiciler, otobüscüler, kamyoncular, deniz motorcuları gibi) tarafından kurulan kooperatiflerdir. Sözkonusu kooperatiflere ortak olabilmek için şahıslar taşıyıcılıkta uğraştıklarını Esnaf

²⁶¹ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.43

²⁶² Hazar, s.278

* Bakınız Tablo 1

²⁶³ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.41

** Bakınız Tablo 1

ve Küçük Sanatkarlar Derneği'ne onaylatmaları gerekmektedir. Bu kooperatiflerin amacı ortaklarının taşıma hizmetlerini pazarlamak ve bu hizmetlerle ilgili ihtiyaçları karşılamaktır.²⁶⁴ Bu kooperatifler ayrıca, ortaklarına yönelik olarak ortakların ihtiyacı olan her türlü araç, gereç ve makinayı imal ve tedarik etmek, çalışma alanları ile ilgi konuda yardımlarda bulunmak, ortakların kredi ihtiyacını karşılamak, diğer kooperatiflerle işbirliği yapmak, sigorta ihtiyaçlarına aracılık yapmak, ortaklar ve personel için yardım fonları kurmak ve konu ile ilgili eğitim, yayın, araştırma faaliyetlerinde bulunmaktadır.²⁶⁵

Tabandan gelen bir hareketle 1960'lı yıllarda kurulmaya başlayan kooperatiflerin sayısı 1980'de 1.067'ye 1990'da 1.944'e, 1996'da ise 2.184'e ulaşmıştır. Ortak sayısı da gelişme göstermiş ve 1980 yılında 35.000 ortağa sahip iken, 1996 yılında ortak sayısı 104.070'e ulaşmıştır. 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'na göre kurulan Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifleri üst örgülenmesini birlik düzeyinde tamamlanmış olup 11 birliği bulunmasına rağmen Merkez Birliği henüz kurulamamıştır. Bugün ancak bölgesel tarzda etkinlik sağlayabilen kooperatifler, bölgelerarası ve ulusal ölçekli olarak fazla etkinlik kazanamamışlardır.²⁶⁶

09.08.2006 tarihi itibarıyla 5834 adet Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifinin 181.072 ortağı ile 31 adet üst birliği bulunmaktadır*

3.2.3.2.9. Sigorta Kooperatifleri

Orta sınıfın, küçük sanat ve ticaret erbabının, sosyal güvenlik davalarının halli konusunda faaliyet göstermek üzere, memleketimizde 1958 yılı sonunda ilk olarak "Birlik Sigorta Kooperatifi" kurulmuştur. Bu kooperatifin kurucuları, Türkiye Halk Bankası A.Ş. nin idarecileri, Ankara'da bulunan esnaf ve küçük sanat teşekküllerinin temsilcileridir.²⁶⁷

²⁶⁴ Müftüoğlu, Aydos, s.43

²⁶⁵ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.39

²⁶⁶ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.40

* Bakınız Tablo 1

²⁶⁷ Hazar, s.280

1960 yılında aynı gayelerle “Mahdut Mesuliyetli Sosyal Yardım Sigortacılık İşleri Kooperatifi” kurulmuştur. Adı geçen kooperatif, Ankara’da Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Genel Müdürlüğü mensupları tarafından sosyal yardım teşebbüslerinden birisi olarak meydana getirilmiştir. 1961 yılında da “Mahdut Mesuliyetli Çukurova Sosyal Yardım Sigortacılık İşleri Kooperatifi” teşekkül etmiştir. Bu kooperatif, Adana’da Çukurova Elektrik Anonim Şirketi mensupları tarafından, gene kendi aralarında sosyal yardım faaliyetlerini düzenlemek üzere teşekkül etmiştir.²⁶⁸

Günümüzde ise, 09.08.2006 tarihi itibariyle 1 adet sigorta kooperatifi bulunmaktadır.*

3.2.3.2.10.Tedarik ve Kefalet Kooperatifleri

Karşılıklı kefalet suretiyle ortaklarının mesleki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan kooperatif türüdür. Kuruluşları eski olmasına rağmen fazla gelişmemiştir.²⁶⁹ 1990 yılında 7 adet iken 1996 da 4 adede, ortak sayısı ise 1262 den 478 e düşmüştür. Bu kooperatiflerin faaliyetlerini bugün daha ziyade Esnaf ve Sanatkarlar Kefalet Kooperatifleri yürütmektedir.²⁷⁰

09.08.2006 tarihi itibariyle 8 adet Tedarik ve Kefalet Kooperatifinin 617 ortağı bulunmaktadır. Tedarik ve Kefalet kooperatifinin üst birliği bulunmamaktadır.**

3.2.3.2.11.Temin ve Tevzii Kooperatifleri

Ortaklarının mesleki ihtiyaçlarını ilk elden veya diğer satıcılardan uygun şartlarla ve ucuza peşin veya kredili temin etmek amacıyla kurulan kooperatiflerdir. Bunun en güzel örneği eczacıların ilaç gereksinimlerini karşılamak, ilaçlarını temin, dağıtım ve gerektiğinde üretim çalışmalarını düzenlemek, eczane ve ilaç sektörünün

²⁶⁸ Hazar, s.280

* Bakınız Tablo 1

²⁶⁹ Müftüoğlu, Aydos, s.46

²⁷⁰ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.43

** Bakınız Tablo 1

sağlıklı çalışmasını temin etmek ve kendi hak ve çıkarlarını kazanmak amacıyla “Eczacılık Kooperatifi”ni oluşturmalarıdır.²⁷¹

09.08.2006 tarihi itibarıyla 357 adet Temin ve Tevzii Kooperatifinin 21.183 ortağı bulunmaktadır. Temin ve Tevzii Kooperatifinin üst birliği bulunmamaktadır.*

3.2.3.2.12.Toplu İşyeri Yapı Kooperatifleri

Küçük boyutlu işletmeler, sayıları, istihdama olan katkıları ve yarattıkları katma değer açısından Türkiye ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Büyük sanayiye destekleyen bir “yan sanayi” oluşturmaları yanında toplum kalkınmasına da katkıda bulunmaktadır.

Bu işyerleri biraraya gelme ve gelişmede sıkıntı çekmektedirler. Küçük boyutlu işletmeler, mevcut problemlerini gidermek, daha verimli üretim yapabilmek, alt yapısı yeterli ve bir takım sosyal tesisleri bünyesine katmak amacıyla kooperatif kurmaya başlamışlardır. 1965 yılından sonra Sanayi Bakanlığının öncülüğünde²⁷² modern toplu işyeri kooperatifleri kurulmaya başlanmıştır.

09.08.2006 tarihi itibarıyla 1.916 adet Toplu İşyeri Yapı Kooperatifinin 117.558 ortağı ile 6 üst birliği bulunmaktadır.**

3.2.3.2.13.Turizm Geliştirme Kooperatifleri

Türkiye’de turizm kooperatifçiliği 1967 yılında başlamıştır. Bugün faaliyetlerini Turizm Geliştirme Kooperatifleri adı altında sürdürmektedir. Turizm Geliştirme Kooperatiflerinin amacı, doğal, tarihi, arkeoloji ve sosyo-kültürel turizm değerleri ile turizm potansiyelinin gelişmesine yardımcı olmak ve ortaklarının turizm ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamaktır.²⁷³

²⁷¹ Müftüoğlu, Aydos, s.46

* Bakınız Tablo 1

²⁷² Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.41

** Bakınız. Tablo 1

²⁷³ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.40

Ülkemizde Turizm Geliştirme Kooperatifleri, daha çok Ege ve Akdeniz Kıyıları ile Nevşehir’de yoğunlaşmış bulunmaktadır. Turizm Bakanlığı sözkonusu kooperatifleri özendirmek amacıyla bünyesinde Turizm Geliştirme Kooperatifleri Dairesi’ni kurmuş bulunmaktadır.²⁷⁴

Geniş bir çalışma konusu olan Turizm Geliştirme Kooperatiflerinin özellikle 1980’li yıllardan sonra sayıları hızla artmıştır.1996 yılında 231 adet olan Turizm Geliştirme Kooperatifi sayısı 2000 yılında 372’ye çıkmıştır.²⁷⁵

09.08.2006 tarihi itibariyle 389 adet Turizm Geliştirme Kooperatifinin 18.080 üyesi ile 3 adet üst birliği bulunmaktadır.*

3.2.3.2.14.Tüketim Kooperatifleri

Tüketicilerin gereksinim duydukları tüketim maddelerini en iyi şekilde ve mümkün olduğu kadar ucuz fiyatla temin etmek üzere dayanışma suretiyle ekonomik güçlerini bir araya getirdikleri kooperatif çeşididir.²⁷⁶

İngiltere’de Rochdale Öncülerinin teşebbüsüyle, ilk defa 21 Aralık 1844 günü ortaya çıkan bu kooperatif çeşidi Batı ülkelerinde çok yayılmıştır. Bizde ilk tüketim kooperatifi, 1913 de İstanbul’da Çırçır’da kurulmuştur. Bunun hemen arkasından Unkapanı, Kadıköy ve Sultan Ahmet semtlerinde birer kooperatif daha doğmuştur. Bunlardan şehir içinde şubeler açanları da olmuştur.²⁷⁷

Sınırlı sorumluluk esasını kabul etmiş bulunan söz konusu İstanbul kooperatifleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında, iâşe Nezareti tarafından dağıtılan, şeker, gazyacı v.b. ihtiyaç maddelerini ortaklarına satmak suretiyle değerli bir hizmet görmüştür. % 15 oranında risturn dağıtılması, halkı bu kooperatiflere çeken ayrı bir

²⁷⁴ Müftüoğlu, Aydos, s.46

²⁷⁵ Müftüoğlu, Aydos, s.45

* Bakınız Tablo 1

²⁷⁶ Müftüoğlu, Aydos, s.45

²⁷⁷ Hazar, s.279

sebepe olmuştur. İstanbul'un ve aynı zamanda Türkiye'nin sözü edilen bu ilk tüketim kooperatiflerinin hepsi 1918 de kapanmıştı.²⁷⁸

Bu olaydan sonra gene İstanbul'da, 1921 yılında, "Memurin Erzak Kooperatifi" adıyla, bir memurlar tüketim kooperatifi meydana getirilmiştir. Memleketimizde düzenli bir çalışma gösteren ilk ciddi kooperatif 1925 yılında kurulan "Ankara Memurları İstihlak Kooperatifi"dir. Bu çeşit kooperatiflerin gelişmesi piyasa durumu ile ilgilidir. Nitekim 1941 yılında tüketim maddelerinin kıtlaşması ve bunların fiyatlarındaki artış, bu kooperatiflerin kuruluş ve yayılmalarını hızlandırmış, İkinci Dünya Savaşından sonra ise geri gelen elverişli şartlar dolayısıyla bu hızlanma yavaşlamıştır.²⁷⁹

Türkiye'de tüketim kooperatifleri 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu hükümlerine tabi olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. 1966 yılında 492 olan birim tüketim kooperatifi sayısı 1980 senesinde 5003'e çıkmış 1996 yılında ise 2077'ye gerilemiştir.²⁸⁰

09.08.2006 tarihi itibariyle 3.475 adet Tüketim Kooperatifinin 340.733 ortağı bulunmaktadır. Ayrıca 19 adet Tüketim Kooperatiflerinin üst birliği bulunmaktadır.*

3.2.3.2.15.Üretim ve Pazarlama Kooperatifleri

Aynı cins mal üreten ve imal eden üreticilerin ve imalatçıların ürettikleri veya imal ettikleri ürünleri ve malları iyi şartlarda pazarlamak ve ortakların ve ortaklarının ekonomik çıkarlarını korumak gayesiyle kurulan kooperatiflerdir. Söz konusu kooperatifler, görevleri diğer kooperatif türleri tarafından yerine getirildiğinden, fazla gelişme imkanı bulamamışlardır.²⁸¹

1996 da Üretim ve Pazarlama kooperatiflerinin sayıları 189 iken 2000 yılında bu sayı 416'ya yükselmiştir.Aynı yıllarda ortak sayısı da 22.637'den 26.325

²⁷⁸ Hazar, s.279

²⁷⁹ Hazar, s.279

²⁸⁰ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.35

* Bakınız. Tablo 1

²⁸¹ Müftüoğlu, Aydos, s.46

ulaşmıştır.²⁸² 09.08.2006 tarihi itibarıyla 497 adet Üretim ve Pazarlama Kooperatifinin 25.558 ortağı bulunmaktadır. Ayrıca 5 adet üst birlikleri bulunmaktadır.*

3.2.3.2.16.Yardımlaşma Kooperatifleri

Bir tür yardımlaşma sandığına benzer şekilde faaliyet gösteren bu kooperatifler ortakların birbirine çeşitli konularda kefalet etmesi (örneğin kredi kullanımı) amacıyla kurulmuştur. Ancak fazla gelişmemiş olduğundan 1996 yılında 3 kooperatif ve 983 ortağı,²⁸³ 2000 yılında bu sayı 7 adet kooperatif ve 783 ortak sayısına çıkmıştır.²⁸⁴

09.08.2006 tarihi itibarıyla 12 adet yardımlaşma kooperatifinin 17.475 ortağı bulunmaktadır. Yardımlaşma kooperatiflerinin üst birliği bulunmamaktadır.**

3.2.3.2.17.Yayıncılık Kooperatifleri

Ortaklarının yazdıkları eserleri bastırmak ve pazarlamak amacıyla kurulan kooperatiflerdir. 1991 yılında 3 olan kooperatif sayısı, 1996 da 4'e, ortak sayısı da 19 dan 41'e yükselmiştir.²⁸⁵ 2000 yılındaki Yayıncılık Kooperatifi sayısı 18'e ortak sayısı da 373'e yükselmiştir.²⁸⁶ 09.08.2006 tarihi itibarıyla 39 olan Yayıncılık Kooperatifinin 819 ortağı bulunmaktadır. Yayıncılık Kooperatiflerinin üst birlikleri bulunmamaktadır.***

3.2.3.2.18.Eğitim, Üretim ve İşletme Kooperatifleri

Milli Eğitim Bakanlığı Kooperatifçilik Eğitim Projesi (KOOPEP 2000) ile kurulması öngörülmüştür. 08.09.2006 tarihi itibarıyla Eğitim, Üretim ve İşletme Kooperatifi bulunmamaktadır.****

²⁸² Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.42

* Bakınız. Tablo 1

²⁸³ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.44

²⁸⁴ Müftüoğlu, Aydos, s.48

** Bakınız. Tablo 1

²⁸⁵ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, s.43

²⁸⁶ Müftüoğlu, Aydos, s.47

*** Bakınız. Tablo 1

**** Bakınız. Tablo 1

4. SONUÇ

Birbirine karşılıklı yardım-dayanışma, kefalet sistemine dayanan kooperatifçiliğin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Tarihsel olarak ne kadar geriye gidilirse gidilsin insan topluluğunun olduğu yerde kooperatif faaliyetlerinin izine rastlamak mümkündür.

Bu kadar uzun geçmişe sahip olmasına rağmen kooperatiflerin günümüzde birer işletme olarak kendi bölgelerinde belirli bir ticari güce sahip oldukları kesin, ancak henüz globalleşme içerisinde etkin rol oynadıkları söylenemez. Ancak birer işletme olarak kooperatiflerin de globalleşme süreci içerisinde işletmelerini şartlara uyarlamaya, bu değişimi ve uyarlamayı ortaklarına aktarmak zorunda oldukları kesindir.²⁸⁷

İnsanların toplum halinde yaşamaları ile beraber başlayan kooperatifçilik, Sanayi Devriminin ortaya çıkardığı işsizlik ve düşük ücretler, devletin sosyal ve ekonomik alandaki yetersizliği gibi sebeplerle; yasal statülere dayalı, ilkeli çağdaş ekonomik gereklere daha yatkın, ekonomik ve sosyal hedefleri birlikte kapsayan bir niteliğe, kooperatifçilik şekline dönüşmüştür. Bu dönüşüm Batı ülkelerinde tabandan (halktan) yukarıya doğru olmuştur. Ülkemizde ise modern kooperatifçiliğin halktan başladığı söylemek güçtür.

19. yüzyıldaki modern kooperatifçilik akımlarına Peter Cornelius Plockboy ve John Bellers'in fikirleri ışık tutmuştur. Dünya'da modern anlamda kooperatifçilik 1816 yılında Robert Owen'in bu fikri ortaya atmasıyla başladığı kabul edilir.

Ülkemizde ise, Cumhuriyet Öncesi Dönemde, Anadolu'da ve Türk Toplumlarında yüzyıllardan beri halk arasında uygulanan İmece, Ahilik, Lonca, Gedikler gibi uygulamalar kooperatifçiliği andıran faaliyetlerdir. Bu bakımdan Türk Toplumunu, kooperatifçiliğe uzak bir toplum değildir. Fakat modern anlamda kooperatifçiliğin, çiftçinin tefecilerin elinde çok zor durumlara düştüğünü gören Mithat Paşa tarafından 1863 yılında Tuna Vilayetine bağlı Pirot kasabasında kurduğu Memleket Sandıklarıyla oluşmaya başladığı kabul edilir.

²⁸⁷ Keremettin Dursun, Kooperatifler ve Küreselleşme, Karınca Dergisi, Sayı.765 (Eylül 2000), s.19

Cumhuriyet Öncesi Dönemde başlayan bu faaliyetten Cumhuriyet Dönemine gelindiğinde, ekonomik yetersizlikler, sosyal nedenler, savaşlar, halkın kooperatifçilik konusunda bilgilendirilmemesi gibi nedenlerle hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır.

Cumhuriyet Döneminde ise, özellikle Atatürk Döneminde, kooperatifçilik gerçek anlamda atılım ve sıçrama dönemini yaşamıştır. Atatürk Döneminde, kooperatifçilikle ilgili ilk defa hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Kooperatifler ilk defa bu dönemde kendi hukuki mevzuatına sahip olmuştur. Atatürk, gittiği yerlerde yaptığı konuşmalarında kooperatifçiliğe yer vererek halkın bilinçlenmesine çalışmıştır. Ayrıca, Atatürk kooperatifçiliğin koruyucusu, hamisi olmuş ve bizzat kendisi kooperatifin üyesi olmuştur. Tarihte, bir devlet başkanının kooperatife üye çok az görülür. Atatürk'ten sonra Planlı Döneme kadar, kooperatifçilik durağan bir dönem geçirmiştir.

1960 sonrasının en önemli gelişmelerinden birisi şüphesiz, kooperatifçiliğin Anayasa'da yer almasıdır. 1961 Anayasasının 51. maddesinde “Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır.” ifadesinin yer alması kooperatifçiliğin gelişmesi için devleti daha aktif ve sorumlu duruma getirmiştir. Bütün bu gelişmelerle birlikte, kooperatifler 1969 yılında kendi hukukuna kavuşmuştur.

1964 yılında “Dış ülkelere işçi göndermede kooperatif kuran köylülere öncelik tanıma projesi” nin yürürlüğe girmesiyle 1965-1974 yılları arasında kooperatiflerin ve ortaklarının sayısında ciddi artışlar sağlamıştır.

İlk olarak, o zaman ki toplumun ekonomik, sosyal, nüfusunun niteliği gibi nedenlerle, kooperatifçilik tarımsal alanlarda ortaya çıkmış uzun yıllar kooperatifçilik faaliyetleri tarımsal alanda yoğunlaşmıştır. Daha sonra, toplumun ekonomik, sosyal, nüfus yapısı gibi faktörlerle diğer (konut, turizm, eğitim, ticaret vb) alanlara yayılmıştır.

Hemen hemen, tüm beş yıllık kalkınma planlarında kooperatifçilikle ilgili görüşlere, maddelere yer verilmesine rağmen, bugün kooperatifçiliğimiz, Batı ülkeleriyle kıyaslandığında hem hukuksal anlamda hem de uygulama da çok çok gerilerde olduğu görülmektedir.

Uygulama da, özellikle konut kooperatifçiliğinde, başlanıpta çeşitli nedenlerle çok uzun yıllar bitirilemeyen konut kooperatifleri bir dönem kooperatifler için olumsuz bir görünüm meydana getirmiştir. Ayrıca, kooperatifçiliğin, zaman zaman Rusya'daki Kolkhoz ve Sovkhoz'lara benzetilmesi veya bunlarla karıştırılması kooperatiflerin durağan dönemler geçirmesinde etkili olmuştur.

Bütün bunlardan yola çıkarak halkın kooperatifler konusunda yeterince bilgilendirilmediği, kafa karışıklığının yeterince giderilmediği, diğer faktörlerin yanında kooperatifçiliğin tarihsel gelişiminin yavaş olmasının önemli nedenlerinden olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde, Dünya'nın pek çok ülkesinde ve ülkemizde önemli bir ekonomik ve sosyal bir hareket olarak kabul edilen kooperatifçilik, ekonomik ve sosyal kalkınmada, gelişmede önemli bir araç olarak kullanılmakta veya kullanılmaya çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Alpaslan, Halil İbrahim, **Tüketim Kooperatiflerinde Kart Sistemi ve Muhasebeleştirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2004

Bal, Özgür. **Perakendeci Bir İşletme Olan Tüketim Kooperatiflerinde Veri Tabanına Dayalı Pazarlama Sistemi Ve Orko Üzerinde Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2002

Baysal, Kubilay. **Türkiye Ekonomisi**. Birinci Basım. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3256. 1986

Bekar, Enver. **Özel Öğretim Kurumları ve Kooperatifleşme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 1997

Çıkin, Ayhan. Ali Rıza Karacan..**Genel Kooperatifçilik**. İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:511, Ege Üniversitesi Basımevi. 1994

Dinler, Zeynel. **Tarım Ekonomisi**. Beşinci Basım. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları. 2000

Ercin, Ferhat. **Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği**, 1.Basım. İstanbul: Der'in Yayınları. 2004

Fırat, Ahmet. **Kalkınmada Türk Kooperatifçilik Modeli Araştırması**. Ankara: Ümid-Bir Yayınları No:2. Kent Matbaa. 1979

Görkem Abdullah, Mustafa Güneysu. **Mesleki Eğitim Merkezleri İçin İşletme Bilgisi ve Kooperatifçilik**. 1.Basım. Ankara: Özkan Matbaacılık. 2003

Gülpak, Mehmet. **Türkiye’de Kooperatifçilik Hareketinin Gelişimi ve Bu Gelişimde Ahmet Hamdi Başar’ın Yeri ve Rolü**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 1997

Hazar, Nurettin. **Kooperatifçilik Tarihi**. Ankara: Tarım Kredi Kooperatifleri Yardımlaşma Birliği Yayınları No.1.1970

Kara, Mustafa. **Kooperatifçilik**. 1.Basım. Bolu:Poyraz Ofset. 2003.

Karalar, Rıdvan. **Ticaret ve Turizm Öğretimi Okulları İçin Kooperatifçilik Teknikleri**. 1. Baskı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 2000

Koç, Hakan. **Kooperatifçilik Bilgileri**. 2. Basım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. 2001

Kooperatifler Kanunu ve İlgili Mevzuat, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005

Kooperatifler Müdürlüğü Yayın ve Araştırma Müdürlüğü. **100. Yılda T.C. Ziraat Bankası Kooperatifçilik Çalışması 1863-1963**. İstanbul: T.C. Ziraat Bankası Kooperatifler Müdürlüğü Yayınları No:17. Apa Ofset. 1964

Köy İşleri Kooperatifler Bakanlığı Kooperatifler Destekleme Genel Müdürlüğü, **Kooperatifçilik Çalışmaları**, Şevil Matbaası, Ankara, 1981.

Müftüoğlu, Hilal. Volkan Aydos. **Türkiye’de Kooperatifçilik Türk Konut Kooperatifçiliğine Alternatif Bir Model: Almanya**. 1.Baskı. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2001-46. 2001

Mülayim, Ziya Gökalp. **Atatürk’ten Bugüne Kooperatifçilik**. 1. Baskı. Ankara: Yetkin Yayınevi. 1998

Mülayim, Ziya Gökalp. **Kooperatifçilik**. 4. Basım. Ankara: Yetkin Yayınları. 2003

Mülayim, Ziya Gökalp. **Kooperatifçi Atatürk ve Kooperatifçilik**. 1. Basım. Ankara: Yetkin Yayınları. 2006.

Nuri, Suphi. **Kooperatifçilik**. İstanbul: Naşiri Suhulet Kütüphanesi. Sanayi Nefise Matbaası. 1931

Ozankaya, Özer. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç, Yalçın Engin. **Türkiye’de Kooperatifçilik**. 1. Basım. İstanbul: Milliyet Yayınları. 1976

Steiner, Hans.. **Az Gelişmiş Ülkelerde Kooperatifler ve Devlet**. Uzel, Celal. Haluk Uzel 1. Basım. İstanbul: 1966

Oğuz Soydan, “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Dünyü, Bugünü ve Yapı Kooperatifçiliğin Sorunları” **Türkiye’de Kooperatifçilik, Yapı Kooperatifçiliğinin sorunları ve Çözüm Önerileri**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları Yayın No: 2002-46, İstanbul, 2002.

Ürper, Yılmaz. **Kooperatif İşletmeciliği**. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No.75. 1989

Turan, Kamil. **Kooperatifçiliğin Sosyo-Politik Yapısı**. Ankara: Gazi Büro Kitabevi. 1994

Türkiye Kooperatifçilik Kurumu Yayınları. **Türkiye’de Kooperatifçilik**. 1. Basım. Ankara: Türkiye Kooperatifçilik Yayınları Yayın No:88. 1997.

Sürekli Yayınlar

Altuğ, Osman. “Kooperatifçilik Üzerine”, **Kooperatif Dünyası Dergisi**, Ankara, Sayı.282 (Eylül 1994), ss.3-5.

Demirtepe, Nezih. ABD ile İngiltere’nin bombalamak üzere hazırladığı IRAK’ın (Büyük Kooperatifçi Mithat Paşa’nın Valiliği’nde geçen) 782 günü, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.794 (Şubat 2003), ss.36-40

Demirtepe, Nezih. Büyük Kooperatifçinin Tuna Valiliği Günleri – Mithat Paşa ve Rusçuk 3, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.799 (Temmuz 2003), ss.12.

Demirtepe, Nezih. Doğumunun 131. Yılında Ülkemiz Kooperatifçiliğinin Öncüsü Mithat Paşa ve Rusçuk, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.797(Mayıs 2003), ss.28.-31

Durmaz, Yakup. Türkiye’de Kooperatifçiliğin Gelişimi ve Geleceği, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı: 813 (Eylül 2004). ss.41-44

Dursun, Keramettin. Kooperatifler ve Küreselleşme, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.765 (Eylül 2000), ss.18-21.

Ekinci, Yusuf. Ahi Evran, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.814 (Ekim 2004), ss.26-29

Figen, Esen. Kooperatifler ve Ülkemizdeki Durumu, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.798 (Haziran 2003), ss.11-14

Karaçov, İlya. Bulgaristan’da İlk Kooperatifçi Mithat Paşa, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.795 (Mart 2005), ss.12-14.

Karınca Dergisi, Başyazı, Cumhuriyet Hükümetlerinin Kooperatifçiliğe Yaklaşımı, Ankara, Sayı.812 (Ağustos 2004) ss.1-2.

Karınca Dergisi, Başyazı, Kooperatifçilik Hareketi, Ankara, Sayı.796(Nisan 2003), ss.1-2.

Kılıç, Enver. Anadolu Selçuklu Kooperatifçisi Ahi Evran, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı: 797(Mayıs 2003), ss.26-27

Kılıç, Enver. Cumhuriyetin Kooperatif Adamı; Nusret Namık Uzgören, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.815(Kasım 2004), ss.49-50

Kılıç, Enver. Türk Tüketim Kooperatifçiliğinin Öncüsü Ahmet Cevat Emre, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.813 (Eylül 2004), ss.35-36

Kurtaslan, Temur. Kooperatiflerin Piyasa Ekonomisindeki Yeri ve Önemi, **Karınca Dergisi**, Ankara, Sayı.811 (Temmuz 2004), ss.12-16.

Koç, Hakan. Türkiye’de Kooperatifçiliğin Temel Sorunları ve Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi (Koop-Mer), 08.09.2006 tarihli Koop-Mer Merkez Danışma Kurulu Toplantısı’nda yapılan konuşma, Ankara, ss.1-14.

Yüksel, Serkan. Kooperatifçiliğin Türkiye’deki Tarihi Gelişimi, Önemi ve Sayısal Veriler Işığında Günümüzdeki Durumu, **XVIII. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi**, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Ankara, 29-30 Eylül 2005,ss.191-203

Diğer Kaynaklar

“Ahilik” Ahilik ve Lonca Teşkilatının Değerlendirilmesi,

http://dokumanlar.com/dosya.asp?islem=gor&dosya_no=116020, (5 Mayıs 2007).

“Lonca” Türk Tarihi, <http://www.dallog.com/kurumlar/lonca.htm>, (5 Mayıs 2007).